

Honeywell

J a a r v e r s l a g 2 0 1 6

Stichting Pensioenfonds Honeywell
Opgericht 12 maart 1957

Statutair gevestigd te Amsterdam
KvK-nummer 41200495

Kantooradres:
Laarderhoogtweg 18
1101 EA Amsterdam Zuidoost

Inhoudsopgave

Bestuursverslag	5
1 Woord van de voorzitter	6
2 Verslag van het visitatiecommissie	8
2.1 Reactie bestuur op verslag visitatiecommissie	11
3 Verslag van het verantwoordingsorgaan	12
3.1 Reactie bestuur op verslag verantwoordingsorgaan	14
4 Besturing en naleving wetgeving	15
4.1 Algemeen	15
4.1.1 Missie, visie, strategie	15
4.1.2 Het bestuur	16
4.1.3 Samenstelling diverse organen en commissies	17
4.2 Bestuursaangelegenheden	18
4.3 Informatie inzake toezicht door DNB en AFM	19
4.4 Goed pensioenfondsbestuur en de Code Pensioenfonds	20
4.5 Wet Versterking Bestuur Pensioenfonds en bestuursmodel	22
4.6 Gedragscode en nevenfuncties	23
4.7 Interne procedures	24
4.8 Organisatie en uitvoering	24
4.9 Statutenwijziging	25
5 Financiële positie en beleid in 2016	26
5.1 Financiële opzet en positie	26
5.2 Beleid en beleidskeuzes	27
5.2.1 Financieringsbeleid	28
5.2.2 Toeslagbeleid	30
5.2.3 Beleggingsbeleid	31
6 Integraal risicomanagement	34
6.1 Risicostrategie	34
6.2 Risicohouding	34
6.2.1 Kwalitatieve beschrijving van de risicohouding	35
6.2.2 Kwantitatieve beschrijving van de korte termijn risicohouding	36
6.2.3 Kwantitatieve beschrijving van de lange termijn risicohouding	36
6.3 Het risicomanagement-proces	37
6.3.1 Risico-identificatie, risicoanalyse en beheersing	38
6.3.2 Risicomonitoring	39
6.3.3 Risico-evaluatie	39
6.4 Voornaamste risico's en beheersingsmaatregelen	40
6.4.1 Financiële risico's	40
6.4.2 Niet-financiële risico's	41
7 Beleggingen	43
7.1 Terugblik 2016	43
7.1.1 Aandelen	43
7.1.2 Vastrentende waarden	44
7.1.3 Grondstoffen	45
7.1.4 Woningmarkt	46
7.1.5 Vastgoed	46

7.1.6	Totaal beleggingsrendement	46
7.2	Vooruitzichten 2017	46
7.2.1	Aandelen	46
7.2.2	Vastrentende waarden	47
7.2.3	Grondstoffen	48
7.2.4	Woningmarkt	48
7.3	Maatschappelijk verantwoord beleggen	48
8	Pensioenen	50
8.1	Inleiding	50
8.1	Pensioencommunicatie	50
8.1.1	Algemene visie op pensioencommunicatie	50
8.1.2	Communicatie over de financiële situatie van het fonds	50
8.1.3	Wettelijk verplichte communicatie	51
8.1.4	Website	51
8.1.5	Onderzoek naar kwaliteit communicatie	51
8.1.6	Pensioencommunicatie 2016 en daarna	52
8.2	Pensioenadministratie	52
8.3	Pensioenregeling	53
8.4	Uitvoeringskosten	53
8.5	Nieuwe wetgeving	55
9	Actuariële analyse	59
10	Verwachte gang van zaken	62
	Jaarrekening	63
11	Jaarrekening	64
11.1	Balans per 31 december 2016	64
11.2	Staat van baten en lasten	65
11.3	Kasstroomoverzicht	66
11.4	Toelichting op de jaarrekening	67
11.4.1	Algemeen	67
11.4.2	Grondslagen	67
11.4.2.1	Algemene grondslagen	67
11.4.2.2	Grondslagen voor waardering van activa en passiva	69
11.4.2.3	Grondslagen voor bepaling van het resultaat	71
11.4.2.4	Kasstroomoverzicht	72
11.4.3	Toelichting op de balans per 31 december 2016	73
11.4.3.1	Risicobeheer	82
11.4.4	Niet in de balans opgenomen verplichtingen	88
11.4.5	Verbonden partijen	89
11.4.6	Toelichting op de staat van baten en lasten over 2016	90
11.4.7	Gebeurtenissen na balansdatum	93
	Overige gegevens	94
12	Overige gegevens	95
12.1	Actuariële verklaring	95
12.2	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	96
12.3	Bijzondere statutaire zeggenschapsrechten	100
	Bijlagen	101
Bijlage 1	Deelnemersbestand	102
Bijlage 2	Begrippenlijst	103

Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen

Bedragen x € 1.000	2016	2015	2014	2013	2012
Omvang beleggingen	573.570	522.264	506.568	409.203	412.552
Waarvan:					
Aandelen	38%	30%	25%	28%	23%
Vastrentende waarden	59%	67%	71%	67%	70%
Vastgoed	0%	0%	1%	1%	1%
Overige beleggingen	3%	3%	3%	4%	6%
Liquide middelen	0%	0%	0%	0%	0%
Beleggingsopbrengsten	49.881	17.370	96.920	-3.579	51.378
Beleggingsrendement	8,9%	3,4%	21,4%	-0,88%	14,47%
Resultaat	7.165	-6.996	17.806	5.875	29.493
Wettelijke en statutaire reserves	52.014	44.849	51.845	34.039	28.164
Bestemmingsreserve VPL	0	0	0	0	5.653
Totaal eigen vermogen	52.014	44.849	51.845	34.039	33.817
Voorziening pensioenverplichtingen	519.096	480.118	457.589	378.624	385.770
Overige voorzieningen	0	0	0	914	847
Totaal	519.096	480.118	457.589	379.538	386.617
Langlopende schuld VPL	7.137	6.417	6.721	5.723	0
Dekkingsgraad ¹	110,0%	109,3%	111,3%	109,0%	107,3%
Beleidsdekkingsgraad ²	106,4%	109,8%	111,9%	-	-
Toekomstbestendig indexeren (TBI)-grens ³	122,2%	123,4%	-	-	-
Reële dekkingsgraad ⁴	87,1%	89,0%	-	-	-
Toeslagverlening actieven	0,0%	0,0%	0,5%	0,47%	0,31%
Toeslagverlening inactieven en pensioengerechtigden	0,0%	0,0%	0,2%	0,34%	0,35%
Aantal deelnemers					
Actieven	674	700	713	729	779
Slapers	1.376	1.378	1.409	1.419	1.418
Pensioengerechtigden	1.157	1.148	1.159	1.139	1.116
Totaal	3.207	3.226	3.281	3.287	3.313

Standen zijn per het einde van het genoemde jaar; stromen betreffen de gehele verslagperiode

- De dekkingsgraad wordt bepaald door de wettelijke en statutaire reserves te vermeerderen met de totale voorziening pensioenverplichtingen, gedeeld door de totale voorziening pensioenverplichtingen, maal 100%.
- De beleidsdekkingsgraad is gebaseerd op het rekenkundig gemiddelde van de dekkingsgraden over de laatste 12 maanden. Hierbij wordt steeds gebruik gemaakt van de meest actuele inschatting van de betreffende dekkingsgraden.
- De toekomstbestendig indexeren (TBI)-grens is de beleidsdekkingsgraad waarbij het pensioenfonds onder de nFTK een volledige toeslag mag verlenen (wordt vanaf 2015 berekend).
- De reële dekkingsgraad is gelijk aan de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de TBI-grens (wordt vanaf 2015 volgens deze methode berekend).

Bestuursverslag

1 Woord van de voorzitter

Geachte deelnemers, collega's en andere lezers,

Het is een genoegen u het jaarverslag over 2016 aan te bieden. Namens het bestuur van het pensioenfonds wil ik u graag informeren over de ontwikkelingen binnen het pensioenfonds en verantwoording afleggen over het gevoerde beleid in 2016.

Het jaar 2016 was een turbulent pensioenjaar door de situatie op de financiële markten, de aanhoudende lage rente en de wijzigingen in de (fiscale) pensioenwetgeving. Het komende jaar zal turbulent blijven, mede als gevolg van de vele ontwikkelingen in de pensioensector en het Financieel Toetsingskader (FTK).

De werkgever Honeywell heeft te kennen gegeven zich te beraden op de pensioentoezegging en de uitvoeringsovereenkomst met het pensioenfonds. Ter voorbereiding op mogelijke uitkomsten daarvan heeft het pensioenfonds onderzoek gedaan naar mogelijke scenario's en daarbij passende positionering van het pensioenfonds.

Financiële situatie

Voor de financiële positie van het pensioenfonds is de dekkingsgraad een belangrijke graadmeter. Met de aanpassing van de Pensioenwet per 1 januari 2015 dienen beleidsbeslissingen, zoals de toeslagverlening, te worden gebaseerd op de zogenaamde beleidsdekkingsgraad. Dat is de gemiddelde dekkingsgraad over een periode van 12 voorliggende maanden.

Over het gehele jaar is de actuele dekkingsgraad gestegen van 109,3% naar 110,0%. De beleidsdekkingsgraad is gedaald van 109,8% naar 106,4%. Dit laatste als gevolg van de middeling over 12 maanden. Per ultimo 2016 zijn de effecten van de nieuwe prognosetafel AG 2016 en ervaringssterfte meegenomen in de bepaling van de dekkingsgraad.

Aan dit herstel heeft bijgedragen het gerealiseerd rendement op de beleggingen van het fonds van bijna 9%. Daarentegen zijn ook de verplichtingen van het fonds toegenomen als gevolg van de rente die gedurende het kalenderjaar is gedaald.

Toeslagverlening

Vanaf 1 januari 2016 worden de aanspraken van de actieve deelnemers op een zelfde wijze behandeld voor wat betreft de toeslagverlening als die van de gewezen deelnemers en pensioengerechtigden. Dit betekent dat de ontwikkeling van de prijsindex hiervoor de maatstaf is. Volgens deze maatstaf zouden de aanspraken van alle (gewezen) deelnemers met 0,81% moeten worden verhoogd per 1 januari 2016. De Beleidsdekkingsgraad die voor dit besluit van belang is, bedroeg 110,3%. Dit zou betekenen een minimale toeslag van 0,02%. Het bestuur heeft hier evenwel niet voor gekozen omdat de trend in de dekkingsgraad sinds medio 2015 dalende was. Dat bleek aan het eind van het jaar ook het geval te zijn.

Per 1 januari 2017 konden de pensioenen van de actieve deelnemers en de ingegane pensioenen en de slapende aanspraken niet verhoogd worden met een toeslag. Dit omdat de prijsontwikkeling negatief was en uitkwam op min 0,32%. Ook was de beleidsdekkingsgraad lager dan 110%.

Beleggingsbeleid

Het beleggingsbeleid van het pensioenfonds is in eerste instantie gericht op een zo goed mogelijk rendement bij een verantwoord risico. De beleggingen van het pensioenfonds zijn gespreid, om zo het lange-termijnrisico te beperken en toch een goed rendement te kunnen behalen. Het pensioenfondsbestuur vindt dat het geld dat het beheert, op een verantwoorde manier moet worden belegd. In het verslagjaar zijn er geen wezenlijke aanpassingen doorgevoerd in de beleggingsportefeuille. Wel is het beleid ten aanzien van de renteafdekking nader aangescherpt en zijn evaluatiemomenten gedefinieerd waarbij is beschreven hoe het bestuur kan handelen. Tevens is bepaald wat de maximale omvang van illiquide beleggingen in de portefeuille mag bedragen. Dit is van belang om nu en in de toekomst te borgen dat het pensioenfonds aan zijn verplichtingen kan blijven voldoen.

Toetsingskader

In navolging van de aanvangshaalbaarheidstoets die in 2015 voor het eerst heeft plaatsgevonden, is de jaarlijksehaalbaarheidstoets in 2016 uitgevoerd. De verwachtingen ten aanzien van het pensioenresultaat

op fondsniveau en in een slecht weerscenario, bleken daarbij binnen de door het pensioenfonds gestelde normen te blijven. De resultaten van deze toets zijn tijdig gemeld aan de Toezichthouder.

Herstelplan

Het van toepassing zijnde herstelplan dat in het kader van het nFTK voor het pensioenfonds in 2015 is opgesteld, is in het eerste kwartaal van 2016 opnieuw doorgerekend en geactualiseerd. Deze evaluatie liet zien dat het pensioen tijdig hersteld tot het niveau van het Vereist eigen Vermogen. Op 1 april 2016 is dit herstelplan bij DNB ingediend en inmiddels ook formeel goedgekeurd door DNB. Per 31 maart 2017 is een nieuw herstelplan ingediend bij DNB. In mei 2017 is dit herstelplan ook goedgekeurd door DNB.

Communicatie

Het pensioenfondsbestuur vindt het zeer belangrijk om de Honeywell-medewerker te bereiken. De oudedagsvoorziening is belangrijk en vergt aandacht.

De communicatie-inspanningen van het pensioenfonds zijn verwoord in een communicatiejaarplan met een concrete uitwerking van in te zetten middelen. In het najaar van 2016 is een onderzoek gehouden onder de deelnemers en pensioengerechtigden over de waardering van de communicatie vanuit het pensioenfonds. De uitkomsten daarvan zijn bemoedigend en laten zien dat het vertrouwen in het pensioenfonds hoog is. De aandachtspunten die daaruit voort zijn gekomen, zijn vertaald naar de voornemens in het jaarplan 2017.

De implementatie van de Wet Pensioencommunicatie, die medio 2015 van kracht is geworden, is voor zover dit in het verslagjaar gerealiseerd diende te worden, afgerond.

Governance

In de bestaande vacature in het bestuur namens de werkgever, is voorzien door benoeming van de heer P.C. van Doodewaard. In verband met pensionering is de heer J. Huigen afgetreden als bestuurslid namens de werknemers. We zijn de heer Huigen erkentelijk voor zijn bijdragen die hij heeft geleverd in het bestuur. Voor de vacatures in het bestuur namens de werknemersgeleding, zijn een tweetal aspirant bestuursleden voorgedragen voor benoeming.

Aan de Visitatiecommissie is opdracht tot visitatie verstrekt die begin 2017 is uitgevoerd over het verslagjaar 2016. De uitkomsten van deze visitatie zijn opgenomen in dit verslag.

De aanbevelingen vanuit de Code pensioenfondszen zoals verankerd in de Pensioenwet zijn door het pensioenfonds geheel geïmplementeerd. In paragraaf 8.4 wordt dit nader toegelicht.

Blik op 2017

De toekomstige positionering van het pensioenfonds komt naar verwachting nadrukkelijk op de agenda. De uitkomsten van het beraad aan de kant van de werkgever zullen hiervoor richtinggevend zijn. De voortdurende turbulentie op de financiële markten zal ook de komende tijd de volle aandacht van het pensioenfonds vragen.

Graag nodig ik u namens het bestuur uit tot het lezen van dit jaarverslag.

Amsterdam, 6 juni 2017

F.H.M. van den Oetelaar, voorzitter

2 Verslag van het visitatiecommissie

De taak van visitatiecommissie (hierna VC) bestaat uit het toezicht houden op het beleid van het bestuur van Stichting Pensioenfonds Honeywell (hierna het fonds), op de algemene gang van zaken in het fonds en het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur. De VC heeft de periode 2016 onderzocht. De VC volgt bij het uitvoeren van haar rol de toezichtcode van de Vereniging Intern Toezichthouders Pensioensector (hierna VITP).

De VC is door het bestuur benoemd voor drie opeenvolgende visitaties. Het selectieproces is door het bestuur uitgevoerd. Over de keuze is overleg geweest met het verantwoordingsorgaan (hierna VO). Ook de vervanging van één de leden van de VC heeft in goed overleg met het VO plaatsgevonden. De VC legt jaarlijks haar bevindingen vast in een rapport, legt verantwoording af aan het bestuur en informeert het VO en de werkgever.

Het functioneren van de governance

Het fonds heeft alle wettelijke organen ingericht en statutair verankerd. Er is sedert de vorige visitatie hard gewerkt aan het vervullen van de vacatures in bestuur en verantwoordingsorgaan. De verstandhouding en de samenwerking tussen bestuur en verantwoordingsorgaan is zonder meer zeer goed te noemen.

Alle vereiste reglementen zijn aanwezig en grotendeels op orde. In het reglement van de VC staat nog de oude taakomschrijving uit de Principes van 2005. In het reglement van het VO staat nog niet het adviesrecht ten aanzien van het premiebeleid vermeld. Er is een Compliance Officer (hierna CO) benoemd waarvoor echter geen reglement is opgesteld, de taken blijken uit de geactualiseerde gedragscode.

De organen functioneren naar behoren, bij het bestuur heeft de voorzitter wel een zware spilfunctie. Alle organen vatten hun taak serieus op, vergaderen regelmatig en zijn besluitvaardig. De leden gaan onderling op een open wijze, constructief en respectvol met elkaar om. Het VO is verder gegroeid in haar rol van kritische gesprekspartner (met substantiële countervailing power) die op constructieve wijze betrokken is bij het reilen en zeilen van het fonds en meedenkt over de toekomst. De tijdigheid van de aanlevering van stukken vanuit het bestuur naar het VO blijft een punt van aandacht.

Het gekozen paritaire bestuursmodel past nog steeds bij de onderneming, met de kanttekening dat dit wellicht moet worden heroverwogen nu de werkgever de uitvoeringsovereenkomst - al is het pro forma - heeft opgezegd.

Aanbevelingen

- De VC beveelt het bestuur aan de compliance functie duidelijker te profileren met een eigen reglementaire basis en eigen verantwoording in het jaarverslag;
- De VC beveelt het bestuur aan het bestuursmodel te evalueren met het oog op de toekomst;
- De VC beveelt aan de reglementen van VO en VC nog eens goed te screenen op wettelijke en adviesbevoegdheden.

Het functioneren van het bestuur

In TKP heeft het bestuur een professionele uitbestedingspartner, die er mede op toeziet dat de bestuurlijke cyclus en jaarplanning strak wordt doorlopen. Daarbij worden uitstekende documenten, verslagen en studies aangeleverd.

Het bestuur vergadert voldoende, de vergaderingen worden goed voorbereid, en de juiste zaken komen op de goede momenten aan de orde. Er blijft aandacht nodig om altijd voltallig bijeen te zijn.

Uit de verslagen blijkt een goede vergaderdiscipline, tevens dat iedereen bijdraagt aan de discussies en dat men elkaars inbreng respecteert. Er wordt op basis van gelijkwaardigheid met elkaar omgegaan.

Bemensing blijft een punt van voortdurende aandacht. De spilfunctie van de voorzitter maakt kwetsbaar, ook dat verdient aandacht.

Alle bestuursleden zaten aanvankelijk ook in de Beleggingscommissie. Het bestuur zag dat niet als een probleem, maar heeft toch besloten hieraan een einde te maken.

Aanbevelingen

- Bezie of de Beleggingscommissie de meest efficiënte omvang heeft. Zowel kwalitatief als kwantitatief;
- Bespreek in het bestuur de kwetsbare situatie van de spilfunctie van de voorzitter.

Het beleid van het bestuur

In de bestuurlijke cyclus zijn evaluaties en dus de mogelijkheid van herijking van het beleid ingebouwd. Dat is op orde.

Dit oordeel moet los gezien worden van de momenteel beperkte mogelijkheden om de doelstellingen van het fonds ook volledig te realiseren, gezien de financiële positie.

De sturingsmiddelen zoals deze zijn beschreven in de ABTN zijn op korte en middellange termijn dan ook niet inzetbaar. Daardoor ontstaat een onontkoombaar spanningsveld met de missie, visie en strategie van het fonds. Het is dan juist zaak niet te vervallen in tactisch beleid, maar de strategie zuiver te houden en daar helder over te blijven communiceren met alle stakeholders. Dit klemmt te meer nu de toekomst van het fonds onzekerder wordt als gevolg van het opzeggen van de uitvoeringsovereenkomst door de sponsor, ook al dat vooralsnog pro forma. Een proactieve houding is daarbij van belang.

Het bestuur heeft ook in 2016 uitvoerig aandacht gegeven aan de evaluatie van de uitbestedingspartijen en de aanbevelingen van de VC. Dit is nu onderdeel van de bestuurlijke cyclus. Daarmee wordt een extra bijdrage geleverd aan het in control zijn van het bestuur.

Aanbevelingen

- Herijk strategie en beleid mede in verband met de toekomst van het fonds; communiceer intensiever en helder over de beleidsopties naar alle stakeholders. Laat het bestuur daarbij het voortouw nemen en geen afwachtende houding aannemen.

Algemene gang van zaken in het fonds

De VC heeft een goed inzicht gekregen in de algemene gang van zaken in het fonds op basis van de verstrekte documenten en de gesprekken. De VC stelt vast dat de beheersing van het hele spectrum van beleidszaken bij het bestuur voldoende is gewaarborgd en vandaar dat de VC vindt dat het fonds de status in control heeft.

De VC vindt dat het bestuur en de organen de beleidsverantwoordelijkheid aanvaarden en daar ook naar handelen. Zo is in mei 2016 de prudent person regel nog eens grondig doorgelicht en zijn naar aanleiding daarvan actiepunten geformuleerd.

Aanbevelingen

- De VC beveelt aan om de investment beliefs nog eens te beoordelen op actualiteit (actief en/of passief beheer) en daarbij een onderscheid aan te brengen in strategie en uitvoering.
- De VC beveelt aan om de rol van de bestuursleden in de notulen nog duidelijker naar voren te laten komen. Hiermee wordt de countervailing power nog krachtiger aangetoond.
- De VC beveelt aan de EMIR verplichtingen op de voet te blijven volgen om op eventuele consequenties vroegtijdig te kunnen anticiperen.

Adequate risicobeheersing

Het bestuur van het fonds heeft de risicohouding nog eens samengevat in het beleidsdocument 'onderbouwing prudent person 2015' gedateerd op 12 mei 2016.

De risicohouding wordt door het bestuur als vaste regel besproken met de sociale partners en het VO. Na de invoering van het nFTK heeft het fonds gebruik gemaakt van de toegestane eenmalige verhoging van het risico. Ook in het herstelplan wordt deze normstelling meegenomen naar de toezichthouder.

Aanbevelingen

De VC beveelt aan om de kwetsbaarheid van het fonds niet alleen op de lange termijn maar ook op de korte termijn opnieuw in kaart te brengen vanwege mogelijke toekomstige ontwikkelingen.

Evenwichtige belangenafweging

De VC heeft geen reden om aan te nemen dat het bestuur de diverse belangen niet evenwichtig meeneemt in de besluitvorming. De vastlegging hiervan is opnieuw een punt van aandacht. De vergaderstukken en notulen laten wel zien dat alles gedetailleerd wordt voorbereid, maar ten aanzien van de premievaststelling en het toekennen van toeslagen – bij uitstek zaken waarbij de evenwichtige belangenafweging speelt – volgt dan een betrekkelijk klinische vaststelling op basis van het voorgelegde advies, zonder dat nu goed

zichtbaar is waarom welk belang nu de doorslag gaf, en hoe de deelnemers aan de vergadering hun visie gaven.

Aanbevelingen

- De vastlegging van de evenwichtige belangenafweging dient verder verbeterd te worden.

Communicatie

Communicatie naar de diverse geledingen heeft alle aandacht in het fonds. Daartoe is ook een communicatie commissie (CC) ingesteld, waarin het VO ook actief participeert.

Er is een website met een moderne uitstraling, waarin een apart kopje met 'pensioen 1-2-3' is opgenomen. Het is de vraag of men begrijpt wat daarmee wordt bedoeld.

Ook dient het fonds de effectiviteit van de communicatie te meten.

De CC heeft het communicatieplan 2017 opgesteld, dit is goedgekeurd door het VO. Het plan is na de visitatie door de VC ontvangen en is daardoor niet inhoudelijk beoordeeld.

Het bestuur zorgt voor pensioenbijeenkomsten om belangstellenden bij te praten. Een dezer dagen zal het fonds moeten gaan communiceren over de opzegging en dan zal het nodige van bestuur en CC worden gevraagd.

Aanbevelingen

- De VC beveelt aan om de inhoud van de website te beoordelen op wat er staat beschreven in de wet op de pensioencommunicatie.
- Stel tijdig, jaarlijks een actueel communicatie jaarplan op.
- Stel een plan op om de effectiviteit van de communicatie te kunnen meten.
- De VC beveelt aan om de communicatie over de komende ontwikkelingen voor te bereiden en een communicatieplan hiervoor op te stellen.

Naleving Code Pensioenfondsen

Aan de eerdere aanbevelingen van de VC op dit punt heeft het bestuur gevolg gegeven. In de vergadering van 10 maart 2016 zijn alle normen besproken en is vastgesteld dat men niet voldeed aan norm 45, 65 en 68. Vervolgens is deze afwijking toegelicht en beargumenteerd in het Jaarverslag.

De afwijking van norm 45 acht de VC niet voldoende onderbouwd. De Code beoogt met het bindend advies en voordracht het VO meer countervailing power tegenover het bestuur te geven. De VC acht dat met het oog op een evenwichtige verdeling van bevoegdheden over alle organen een goede zaak, en afwijking van deze norm zou daarom alleen in uitzonderlijke gevallen mogelijk moeten zijn.

Aanbevelingen

Wijk niet langer af van norm 45 uit de Code en betrek het VO van begin af aan bij de selectie van leden van de VC.

Cultuur en gedrag

De bestuursleden gaan respectvol met elkaar om. Het bestuur werkt wel als een team, maar de voorzitter heeft gezien zijn zware spilfunctie en senioriteit een zeker natuurlijk overwicht, zonder dat dit storend is.

Hij is dus zeker niet te dominant, eerder dienend, hij voelt zich verantwoordelijk en trekt daarom werk naar zich toe. Hij krijgt en neemt dan ook de ruimte om zijn werk goed te doen.

Het bestuur is voldoende autonoom. De VC heeft geen (risico van) ongewenste groepsprocessen kunnen waarnemen.

Aanbevelingen

Geen

Opvolging van eerdere aanbevelingen van het interne toezicht

Het rapport van de VC is besproken in de vergaderingen van 12 mei 2016. De VC stelt daarmee vast dat er voldoende aandacht aan is besteed en de actiepunten zijn benoemd.

Aanbeveling

Leg transparant vast of alle aanbevelingen worden opgevolgd en informeer het VO hierover.

Pierre Akkermans

Marinus Leenstra

Piet Hein Oyens (voorzitter)

13 april 2017

2.1 Reactie bestuur op verslag visitatiecommissie

Het bestuur is de visitatiecommissie erkentelijk voor de wijze waarop de visitatie ook dit jaar is uitgevoerd. Het bestuur waardeert de rol van de visitatiecommissie en ervaart de visitatie als een waardevolle reflectie voor het bestuurlijk functioneren van Pensioenfonds Honeywell voor nu en in de toekomst. Het bestuur herkent zich in hoge mate in het algemene beeld dat door de visitatiecommissie is gegeven ten aanzien van het functioneren van het bestuur van het pensioenfonds en de samenwerking met het Verantwoordingsorgaan. Het rapport van de visitatiecommissie is behandeld in de bestuursvergadering van 6 juni 2017 en de acties die zijn genomen ten aanzien van de aanbevelingen zijn vastgelegd.

3 Verslag van het verantwoordingsorgaan

Verslagperiode januari 2016-december 2016

Opdracht

Het verantwoordingsorgaan heeft als hoofdtaken:

- Advies geven:
Advies uitbrengen aan het bestuur over voorgenomen besluiten ten aanzien van thema's, zoals vastgelegd in het Reglement Verantwoordingsorgaan geldig vanaf 1 juli 2014.
- Verantwoording afnemen:
Jaarlijks een oordeel te geven over het handelen van het bestuur, over het uitgevoerde beleid en over beleidskeuzes voor de toekomst.

Verantwoording en werkwijze

Het verantwoordingsorgaan richt zich bij het vormen van een oordeel op het door het bestuur gevoerde beleid in de periode van 1 januari 2016 tot en met 31 december 2016 en de belangenafweging, die hierover binnen het bestuur plaats vindt, e.e.a. zoals verwoord in het jaarverslag 2016 van het Honeywell Pensioenfonds.

In 2016 heeft het verantwoordingsorgaan vier vergaderingen (maart, mei en december) met het bestuur gehad, waarbij voorafgaand en/of aansluitend het verantwoordingsorgaan haar eigen vergaderingen heeft gehouden. Daarnaast heeft het verantwoordingsorgaan nog drie vergaderingen gehad (februari, maart en oktober).

De onderwerpen die tijdens deze vergaderingen zijn besproken, zijn:

- Jaarstukken
- Beleggingen
- Toeslagverlening
- Communicatiebeleid
- Beloningsbeleid
- Premiebeleid
- Werkplan verantwoordingsorgaan (Opleidingen)

Op 8 december 2016 heeft het verantwoordingsorgaan een gesprek gehad met de visitatiecommissie. Het rapport is 27 januari 2017 ontvangen, de aanbevelingen zijn geëvalueerd in de vergadering van 10 maart 2017 en de voor het verantwoordingsorgaan specifieke punten zijn opgevolgd.

Kernactiviteiten

Extra aandachtspunten in 2016 waren wisseling en samenstelling van het Bestuur en VO, zoals ook opgemerkt in het visitatie rapport.

Ook met betrekking tot de nieuwe leden binnen het verantwoordingsorgaan, zijn er in 2016 opleidingen gevolgd overeenkomstig het opleidingsplan en heeft iedereen minimaal het Fundament VO met goed gevolg doorlopen

Op 14 oktober organiseerde TKP een studiemiddag in Nunspeet, waar enkele leden aan hebben deelgenomen.

Tevens hebben VO-leden deelgenomen in 2016 aan verschillende door TKP en de Pensioenfederatie georganiseerde Webinars, zoals o.a.; "25 april "Het nieuwe pensioencontract" 6 juli "Reputatie Management" en 8 december "Privacy voor Pensioenfondsen"

Adviezen in 2016:

- Premiebesluit 2016, positief advies december 2016
- Communicatieplan 2016, positief advies december 2016
- Beloningsbeleid, negatief advies uitgebracht in 2017

Samenstelling

In 2016 hebben twee leden het verantwoordingsorgaan verlaten. Sinds juli 2016 is het verantwoordingsorgaan weer op volledige sterkte.

Bevindingen

Het verantwoordingsorgaan heeft kennis genomen van het jaarverslag 2016, welke is besproken en toegelicht tijdens de vergadering van 23 mei 2017. Tevens heeft het verantwoordingsorgaan kennis genomen van de bevindingen van de externe accountant, de waarmerkend actuaris en TKP. Het verantwoordingsorgaan stelt vast, dat de bevindingen over 2016 in algemene zin positief zijn. Met inachtneming van de wettelijke wijzigingen (en het aangepast risicoprofiel) ligt het eigen vermogen lager dan voor ons fonds vereist is, maar wel boven het wettelijk vereiste minimum.

- Beleggingsbeleid:
Het uitbreiden van het percentage aandelen, blijkt een goede beslissing te zijn geweest gezien het rendement van 8.9%.
- Beloningsbeleid:
Ondanks herhaalde verzoeken om in een vroeg stadium betrokken te worden bij voorbereidingen voor een adviesplichtig onderwerp, is het verantwoordingsorgaan niet vroegtijdig betrokken bij de adviesaanvraag beloningsbeleid.
- Communicatiebeleid:
Aan de hand van het communicatieplan zijn onder meer website en schriftelijke communicatie sterk verbeterd.

Het verantwoordingsorgaan heeft in 2016 het bestuur de volgende aandachtspunten meegegeven:

- Toekomst bestendigheid pensioenfonds, waarbij het verantwoordingsorgaan de nadrukkelijke wens heeft vroegtijdig betrokken te raken bij dit onderzoek. Dit is ook voor 2017 nog steeds een aandachtspunt voor het bestuur.
- Pensioenenquête over communicatie onder de deelnemers met als doel het pensioenbewustzijn in beeld te krijgen. Dit is in september 2016 uitgevoerd.
- Aanpassen van de uitvoeringsovereenkomst met betrekking tot de consequenties van een beëindiging van die overeenkomst.
- Vaststellen van criteria voor wijzigingen in het afdekken van het renterisico en het gestructureerd documenteren van de beslissingen.

Oordeel

Op basis van de beschreven werkzaamheden en bevindingen komt het Verantwoordingsorgaan tot het oordeel dat het Bestuur met inachtneming van een voldoende mate van zorgvuldigheid en evenwichtige afweging van de belangen van alle deelnemers en gepensioneerden van het pensioenfonds, tot verantwoorde besluitvorming en beleidskeuzes is gekomen.

Het verantwoordingsorgaan heeft voor 2017 nog de volgende aandachtspunten voor het bestuur:

- Onderzoeken of een verdere diversificatie binnen het beleggingsbeleid een hoger rendement kan opleveren binnen het gekozen risicoprofiel.
- Het verantwoordingsorgaan wil in een eerder stadium betrokken worden bij toekomstige belangrijke en relevante onderwerpen en/of aanvragen om sneller en adequater te kunnen reageren.
- Tijdige aanlevering van relevante stukken vanuit het bestuur naar het verantwoordingsorgaan, waardoor het verantwoordingsorgaan in staat zal zijn een snellere feedback c.q. advies te geven.
- Evalueren van afspraken tussen verantwoordingsorgaan en bestuur over norm 45 uit de code met betrekking tot de selectie leden visitatiecommissie.
- Met betrekking tot de opmerking van de waarmerkend actuaris over het premiebeleid, zal overwogen moeten worden of de afspraak over gedempte kostendeekkende premie in de toekomst aangepast zal moeten worden.

Tot slot wil het verantwoordingsorgaan het bestuur bedanken voor haar tijd en inzet.

Amsterdam, 1 juni 2017

A.J. Blom
P.A.J. Cobelens
P.J.J.H. Jonkhout
J. Konijnenbelt
E. van Loon
R.J.H. van der Meijs
H. Poel
A. Veld

3.1 Reactie bestuur op verslag verantwoordingsorgaan

Het bestuur heeft in zijn vergadering van 6 juni 2017 met instemming kennis genomen van het positieve oordeel van het verantwoordingsorgaan. De aan het bestuur gegeven aandachtspunten zal het bestuur in nader overleg met het verantwoordingsorgaan bespreken en waar mogelijk een plaats geven op de bestuurlijke agenda.

4 Besturing en naleving wetgeving

4.1 Algemeen

Stichting Pensioenfonds Honeywell, statutair gevestigd te Amsterdam, bezoekadres Laarderhoogtweg 18, 1101 EA Amsterdam Zuidoost, is opgericht op 12 maart 1957. Het pensioenfonds is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41200495.

4.1.1 Missie, visie, strategie

Missie

Het doel van Stichting Pensioenfonds Honeywell is het, binnen de perken van zijn middelen, verlenen of doen verlenen van pensioenen aan de deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden.

Het bestuur voert voor alle belanghebbenden van het pensioenfonds als “goed huisvader” de pensioenregeling uit: de regeling in ontvangst nemen, aanvaarden en beheren, de gelden beleggen, de pensioenen uitkeren en belanghebbenden informeren. Het bestuur heeft altijd de eindverantwoordelijkheid en de regie over alle werkzaamheden van het fonds.

Het fonds wil voor huidige en voormalige werknemers (waaronder gepensioneerden) op betrouwbare, transparante, evenwichtige, professionele en kostenefficiënte wijze een zo goed mogelijk pensioen verzorgen. Het fonds belegt en beheert de pensioenpremies tegen verantwoorde risico's en wil dit ook op een maatschappelijk verantwoorde wijze doen. Het fonds communiceert helder met alle belanghebbenden.

Visie

Het bestuur stelt de belangen van alle belanghebbenden (deelnemers, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en de werkgever) voorop. Het fonds is zich bewust van haar verantwoordelijkheid om te zorgen voor een inkomen bij pensionering en overlijden. De ambitie van het fonds is om de pensioenregeling zoals die door de werkgever en de werknemers is afgesproken tijdig en accuraat uit te (laten) voeren. Dit houdt onder meer in dat het fonds zorgt voor een nominaal pensioen met de mogelijkheid tot toeslagverlening.

Het pensioenfonds houdt daarbij rekening met alle omgevingsfactoren, zoals de steeds veranderende conjuncturele omgeving, de wet- en regelgeving, de vergrijzing etc.

Integriteit en deskundigheid vormen de basis voor het handelen van het pensioenfonds.

Strategie

Het fonds streeft er naar om de belangen van haar deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden zeker te stellen. Dit doet zij door haar zelfstandigheid te versterken en grote risico's middels verzekering af te dekken.

De strategie van het fonds behelst:

- Het realiseren van correcte pensioenuitvoering en vermogensbeheer.
- Het behalen van een zo hoog mogelijk rendement binnen het vastgestelde risicokader.
- Het optimaliseren van de dienstverlening aan de deelnemers en het verhogen van hun pensioenbewustzijn.
- Een heldere communicatie over de pensioenregeling, het beleid en de resultaten met alle belanghebbenden.

4.1.2 Het bestuur

Samenstelling bestuur

Het bestuur is verantwoordelijk voor de realisatie van de doelstelling van het pensioenfonds, de strategie en (de uitvoering van) het beleid. Het pensioenfonds kent sinds 1 juli 2014 een paritair bestuur, bestaande uit zes bestuursleden. Een nadere toelichting op de inrichting van dit bestuursmodel is opgenomen in hoofdstuk 4.5.

Het bestuur bestond ultimo 2016 uit vier bestuursleden. Daarnaast waren er twee vacatures. De vacatures zijn ten tijde van het jaarwerk vervuld.

De samenstelling van het bestuur in 2016/2017 is als volgt:

Benoemd namens de werkgever:

Naam	Functie in bestuur	Bestuurslid vanaf	Bestuurslid tot en met	Functie
F.H.M. van den Oetelaar (08-05-1957)	voorzitter	01-12-1998	30-06-2018	Regional Ops Finance Leader Northern Europe bij Honeywell Process Solutions
mw. C. van der Voort-Bergman (13-05-1980)	lid	10-09-2009	01-05-2017	Sr. Human Resources Generalist bij Honeywell
P.C. van Doodewaard (29-09-1965)	lid	13-10-2016	13-10-2020	Global Business Director bij Honeywell Process Solutions

Benoemd namens de deelnemers:

Naam	Functie in bestuur	Bestuurslid vanaf	Bestuurslid tot en met	Functie
J. Huigen (12-05-1951)	lid	10-09-2009	01-11-2016	Project Application Engineer Beveiligingssystemen
J.E. Verspeek (10-10-1984)	lid	01-05-2017	01-05-2021	Projectmanager bij Honeywell Process Solutions

Benoemd namens de pensioengerechtigden:

Naam	Functie in bestuur	Bestuurslid vanaf	Bestuurslid tot en met	Functie
J. de Vries (08-02-1949)	secretaris	01-07-2014	30-06-2018	Voormalig General Manager bij Honeywell

Bestuursleden worden met ingang van 2014 benoemd voor een periode van vier jaar, waarna zij maximaal voor twee termijnen herbenoembaar zijn. Per april 2017 heeft DNB ingestemd met de voorgenomen benoeming van één bestuurslid en zijn er drie aspirant-bestuursleden (genoemd in hoofdstuk 4.2 'Bestuursaanleggenheden').

4.1.3 Samenstelling diverse organen en commissies

Verantwoordingsorgaan

P.J.J.H. Jonkhout, namens de werkgever
vacature namens de werkgever

A.J. Blom, namens de deelnemers (voorzitter)
mw. E. van Loon, namens de deelnemers (secretaris)
R.J.H. van der Meijs, namens de deelnemers

P.A.J. Cobelens, namens de pensioengerechtigden
H. Poel, namens de pensioengerechtigden
J. Konijnenbelt, namens de pensioengerechtigden
A. Veld, namens de pensioengerechtigden

Beleggingscommissie

F.H.M. van den Oetelaar
mw. C. van der Voort-Bergman (tot 1 mei 2017)
J. de Vries
J.E. Verspeek (vanaf 1 mei 2017)

Custodian

KAS BANK N.V.

Communicatiecommissie

D. Klamer (aspirant-bestuurslid)
J. Konijnenbelt
mw. E. van Loon
J. de Vries
mw. G. Akibi Oumarou (TKP Pensioen B.V.)

Certificering

PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.,
externe onafhankelijke accountant
Mercer (Nederland) B.V., externe actuaris

Advisering

Mercer (Nederland) B.V.

Visitatiecommissie

P.J.M. Akkermans
M.G. Leenstra
P.H. Oyens (voorzitter)

Risicoherverzekering

Zwitserleven

Vermogensbeheerders

Aegon Investment Management B.V.
NN Investment Partners B.V.

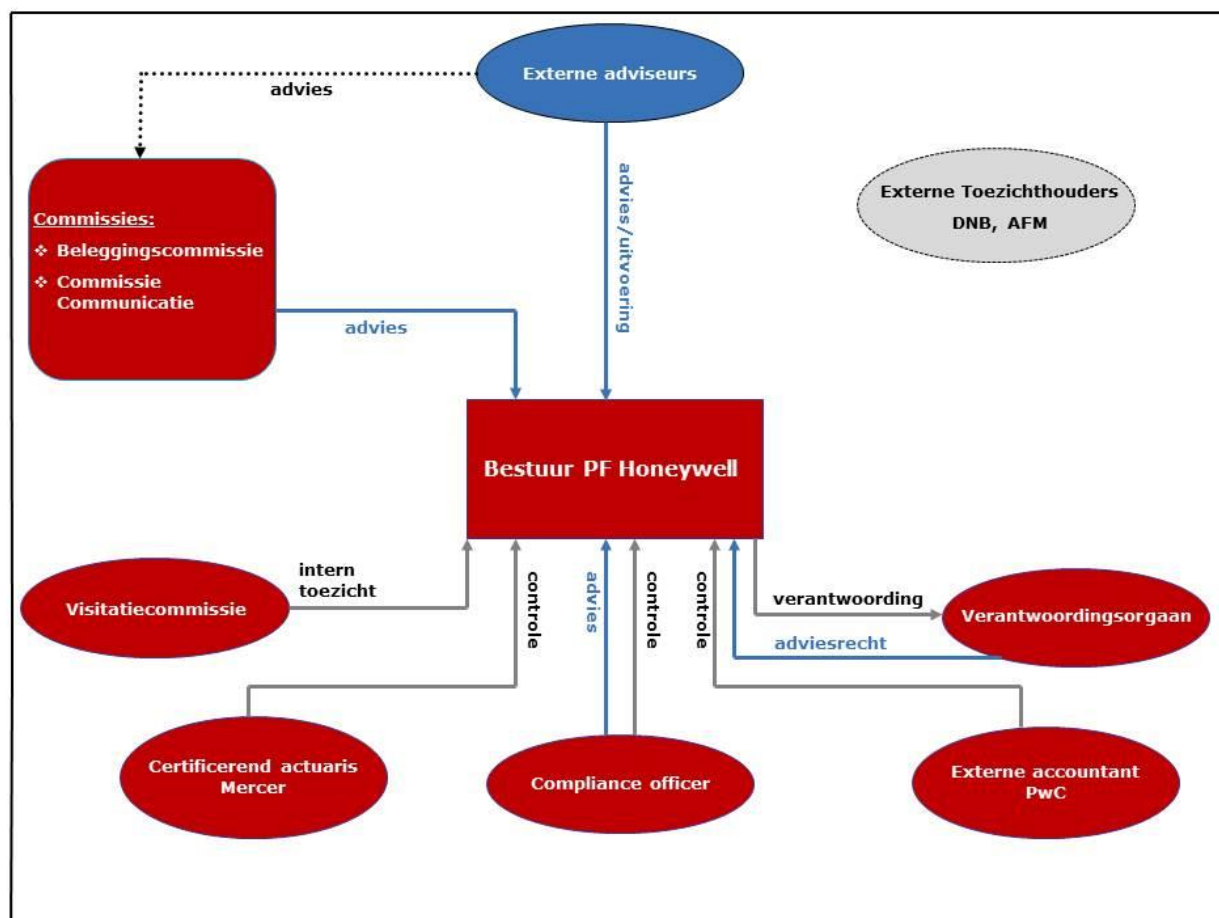
Pensioenadministratie

TKP Pensioen B.V.

Compliance officer

B. Buurma

De samenhang van de genoemde organen en commissies per ultimo 2016 wordt in het onderstaande schema van de governancestructuur visueel weergegeven.

4.2 Bestuursaangelegenheden

Het pensioenfonds draagt de verantwoordelijkheid voor een goede uitvoering van de pensioenregeling voor (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en hun nabestaanden, in overeenstemming met de bestaande wet- en regelgeving. De inhoud van de pensioenregeling is het resultaat van de arbeidsvoorwaarden die na overleg tussen werkgevers en werknemers van Honeywell Nederland zijn overeengekomen.

Het bestuur is verantwoordelijk voor de verwezenlijking van de doelstelling van het pensioenfonds, de strategie, het beleid en de uitvoering daarvan.

Het pensioenfonds heeft een paritair bestuursmodel. Het bestuur bestaat uit zes leden. Drie van de leden worden door het bestuur benoemd op voordracht van Honeywell B.V. Drie van de leden worden na verkiezingen binnen de geledingen deelnemers en pensioengerechtigden benoemd door het bestuur, waarbij de zetels die voor iedere geleding worden vastgesteld, vastgesteld worden op basis van onderlinge getalsverhoudingen, zodanig dat iedere geleding een op gehele getallen afgerond aantal zetels toegedeeld krijgt. Bij de vaststelling van de zetels wordt rekening gehouden met artikel 100 lid 2 van de Pensioenwet. Ieder bestuurslid wordt benoemd voor een periode van vier jaar en kan nadien nog maximaal twee keer worden herbenoemd.

De voorzitter van het bestuur is de heer F.H.M. van den Oetelaar, en per 1 november 2016 is de heer J. de Vries secretaris. De voorzitter wordt door de aangesloten ondernemingen uit de bestuursleden benoemd. De secretaris wordt door en uit de bestuursleden gekozen, telkens voor de tijd van één jaar. Aftredenden zijn terstond herkiesbaar.

De bestuurssamenstelling is in 2016 gewijzigd. Op 10 maart 2016 heeft het bestuur twee aspirant-leden aangesteld: de heer J.A.A. Peterse en mevrouw A.F.A.M. Zonnenberg.

Per 1 november is de heer J. Huigen vanwege zijn pensionering afgetreden als bestuurslid.

De heer P.C. van Doodewaard was reeds in 2014 aangetrokken als aspirant-bestuurslid en is medio juni 2016 door het bestuur bij DNB voorgedragen bij voor toetsing op geschiktheid. DNB heeft in oktober 2016 laten weten in te stemmen met de voorgenomen benoeming tot bestuurslid, waarna het bestuur de heer P.C. van Doodewaard met ingang van 13 oktober 2016 heeft benoemd als bestuurslid namens de werkgever.

In het verslagjaar hebben er vijf reguliere bestuursvergaderingen plaatsgevonden. De participatie van bestuursleden bij de vergaderingen was goed; bij de bestuursvergaderingen was nagenoeg iedereen aanwezig. In alle bestuursvergaderingen was het voor besluitvorming noodzakelijke aantal bestuursleden aanwezig.

Ook hebben in 2016 vier vergaderingen van de beleggingscommissie plaatsgevonden. Daarnaast heeft op 12 juli een beleggingsdag plaatsgevonden, waarbij presentaties zijn gegeven over strategische renteafdekking en EMIR, het TIRO- en het GRIF-fonds van AIM, de portefeuilleconstructie en duurzaam beleggen bij AIM. Op 18 oktober vond de beleidsdag plaats. Tot slot waren in het verslagjaar diverse besprekingen en telecons (conference calls) van het bestuur of de commissies belegd over specifieke onderwerpen, zoals renteafdekking en beloningsbeleid.

Het bestuur heeft een Beleggingscommissie en een Communicatiecommissie ingesteld. Het bestuur heeft in de vergadering van 13 oktober besloten dat het lidmaatschap van het bestuur vanaf dat moment losgekoppeld zal worden van lidmaatschap van de Beleggingscommissie.

De Communicatiecommissie wordt gevormd door twee (aspirant-)bestuursleden, twee leden van het VO en een externe adviseur.

Het bestuur acht goede samenwerking en communicatie met de verantwoordingsorgaan van belang. In het verslagjaar is driemaal vergaderd in gezamenlijkheid met het verantwoordingsorgaan. Hierin zijn onder meer de bestuursbesluiten besproken welke statutair een advies van het verantwoordingsorgaan behoeften, zoals de vaststelling van het jaarverslag. Daarnaast is in de decembervergadering het communicatiebeleid van het fonds voor het jaar 2017 met het verantwoordingsorgaan besproken.

Het bestuur acht zich onafhankelijk in de uitoefening van zijn functie en zorgt er voor dat alle belanghebbenden zich op evenwichtige wijze vertegenwoordigd kunnen voelen. Het bestuur vindt het belangrijk om inzicht te geven in het eigen functioneren en het gevoerde beleid, evenals in de uitvoering van het reglement.

4.3 Informatie inzake toezicht door DNB en AFM

DNB, geen sancties

De Nederlandsche Bank (DNB) maakt zich sterk voor een betrouwbaar financieel stelsel waarin instellingen hun verplichtingen nakomen. DNB houdt derhalve voortdurend toezicht op financiële instellingen en het netwerk waarvan zij deel uitmaken. Als er iets mis gaat of dreigt te gaan treft DNB maatregelen om de schade zoveel mogelijk te beperken. In 2016 zijn aan het pensioenfonds geen dwangsommen of boetes opgelegd. Er zijn door DNB geen aanwijzingen aan het fonds gegeven, noch is een bewindvoerder aangesteld of is bevoegdheidsuitoefening van organen van het fonds gebonden aan toestemming van DNB.

Herstelplan

Het herstelplan van het pensioenfonds is conform artikel 139 lid 2 Pensioenwet op 1 april 2016 ingediend bij DNB. Uit het ingediende plan en de daarbij verstrekte informatie blijkt hoe Stichting Pensioenfonds Honeywell uiterlijk binnen tien jaar zal beschikken over het vereist eigen vermogen. Omdat DNB op basis van deze stukken van oordeel is dat het herstelplan concreet en haalbaar is, heeft DNB het pensioenfonds op 18 mei laten weten in te stemmen met dit herstelplan. Op 31 maart 2017 is een nieuw herstelplan ingediend bij DNB. Dit herstelplan is in mei 2017 formeel goedgekeurd door DNB.

AFM

Sinds 1 januari 2007 houdt de Autoriteit Financiële Markten (AFM) toezicht uit hoofde van de Pensioenwet en de Wet verplichte beroepspensioenregeling. De AFM heeft tot taak toezicht te houden op het gedrag van pensioenuitvoerders. Het toezicht omvat met name de communicatie van pensioenfonds en de wettelijk

verplichte informatieverstrekking, alsmede de zorgplicht bij individuele pensioenopbouw op beleggingsbasis.

Onderzoeken vanuit DNB en AFM

Vanuit DNB en de AFM is medio 2016 onderzoek gedaan naar de financiële opzet en informatievoorziening voor toeslagverlening, alsook voor korting/opbouwverlaging. Dit laatste was bij Pensioenfonds Honeywell niet aan de orde. De opgevraagde documenten zijn tijdig aan de AFM gezonden. Medio december 2016 hebben DNB en de AFM de uitkomsten van dit onderzoek met het pensioenfonds gedeeld, en meer specifiek ook de bevindingen bij Pensioenfonds Honeywell. DNB en de AFM hebben Pensioenfonds Honeywell verzocht om met de kennis van de gegeven toelichting na te gaan of het fonds duidelijk, correct en evenwichtig informeert over de kans op korten en de kans op en de omvang van indexaties in de komende jaren. Als dat niet het geval is, wordt het pensioenfonds verzocht de informatie zo spoedig mogelijk aan te passen, zodat deze wel voldoet. Het pensioenfonds zal hierover in overleg treden met AFM/DNB.

4.4 Goed pensioenfondsbestuur en de Code Pensioenfonds

Ter vervanging van de Principes voor Goed Pensioenfondsbestuur is de Code Pensioenfonds opgesteld door de Stichting van de Arbeid en de Pensioenfederatie. Deze code geldt sinds 1 januari 2014 en is opgesteld om "het functioneren van pensioenfonds verder te verbeteren en inzichtelijker te maken, met als doel dat belanghebbenden er vertrouwen in hebben dat de pensioenfonds het aan hen toevertrouwde geld goed beheren en de belangen van alle betrokkenen evenwichtig afwegen." In de Code worden onderwerpen als de rol van de diverse organen van het pensioenfonds, integraal risicomanagement, beloningen, diversiteit en verantwoord beleggen nader uitgewerkt.

De Code Pensioenfonds is wettelijk verankerd. De normen in de Code zijn een aanvulling op bestaande wet- en regelgeving. Deze zijn leidend, maar het is de verantwoordelijkheid van de besturen van pensioenfonds om in hun beleidskeuzes rekening te houden met de Code. Indien een bestuur besluit af te wijken van één of meerdere normen, dient hierover in het jaarverslag verantwoording te worden afgelegd. Het bestuur van Pensioenfonds Honeywell wenst zoveel mogelijk de Code Pensioenfonds te volgen. Het bestuur heeft in de bestuursvergadering van 13 maart 2017 alle normen uit de Code Pensioenfonds wederom besproken en geconstateerd dat het voldoet aan het merendeel van de normen. Het bestuur wijkt in de volgende gevallen af van de voorgeschreven normen:

Norm 45: 'Benoeming en ontslag worden uitgevoerd door belanghebbenden, zo mogelijk door het orgaan zelf, met betrokkenheid van een ander orgaan van het pensioenfonds. Een bestuurslid wordt benoemd en ontslagen door het bestuur, na het horen van de raad van toezicht over de procedure. Een lid van de raad van toezicht of visitatiecommissie wordt benoemd door het bestuur na bindende voordracht van het verantwoordingsorgaan en ontslagen door het bestuur na bindend advies van het verantwoordingsorgaan.' Het bestuur maakt voor wat betreft de invulling van de visitatiecommissie gebruik van de diensten van Visitatie Commissie Pensioenfonds B.V. (VCP). De keuze van deze organisatie is in goed overleg met het Verantwoordingsorgaan tot stand gekomen. Ook brengt het Verantwoordingsorgaan advies uit over door VCP voorgestelde leden van de visitatiecommissie. Gelet op deze gang van zaken is het minder passend dat hier sprake zou zijn van een bindende voordracht en een bindend advies ten aanzien van de leden van de Visitatiecommissie.

Norm 47: 'Het bestuur, het verantwoordingsorgaan of het belanghebbendenorgaan en de raad van toezicht leggen bij een vacature de eisen voor een vacante functie vast. Voor leden van het Belanghebbendenorgaan worden de eisen vastgelegd in een profielschets, zoals ook geldt voor het bestuur en de raad van toezicht. Voor leden van het verantwoordingsorgaan worden de eisen vastgelegd in een competentievisie.' Het bestuur heeft een concept Competentievisie opgesteld voor het verantwoordingsorgaan. Deze ligt ter beoordeling bij het verantwoordingsorgaan.

Norm 51: 'Het eigen functioneren is voor het bestuur een continu aandachtspunt. Het bestuur evalueert daartoe in elk geval jaarlijks het functioneren van het bestuur als geheel en van de individuele bestuursleden. Hierbij betreft het bestuur één keer in de twee jaar een derde partij. Bij de evaluatie komt aan de orde of het bestuur voldoende geschikt en divers is en wordt bovendien gekeken naar gedrag en cultuur.'

De evaluatie van het functioneren van het bestuur heeft in 2016 plaatsgevonden en staat weer gepland voor 2017. Het inschakelen van een derde partij bij deze evaluatie heeft het bestuur uitgesteld totdat er meer duidelijkheid bestaat over de toekomst van het pensioenfonds.

Norm 65: 'Het bestuur, het verantwoordingsorgaan ... zorgt ervoor dat de organen complementair zijn samengesteld. Ook moeten de organen een redelijke afspiegeling vormen van de belanghebbenden.'

Het bestuur erkent dat diversiteit binnen het bestuur belangrijk is. Naast diversiteit in geslacht en leeftijd kijkt het bestuur ook naar vertegenwoordiging binnen het bestuur van de verschillende vestigingen van Honeywell in Nederland en vertegenwoordiging uit de verschillende afdelingen en achtergronden. Het bestuur streeft ernaar om vanuit elke locatie van Honeywell Nederland een afgevaardigde in het bestuur te hebben. Bij de uiteindelijke keuze zal het bestuur kwaliteit en kennis echter tevens zwaar mee laten wegen in de keuze voor een bestuurslid. Diversiteit mag niet ten koste gaan van kwaliteit. In 2016 is het diversiteitsbeleid (dat is neergelegd in het Geschiktheidsplan) uitgebreid en verder aangescherpt.

Norm 68: 'In het bestuur, het verantwoordingsorgaan of het belanghebbendenorgaan zitten ten minste één lid boven en één lid onder de veertig jaar.'

Het Verantwoordingsorgaan voldoet op dit moment niet aan deze norm, omdat er géén leden jonger dan veertig jaar zitting hebben in het Verantwoordingsorgaan. Het Verantwoordingsorgaan heeft aangegeven rekening te houden met deze norm bij de invulling van vacatures.

Normen 77 en 78: 'Het pensioenfonds voert een beheerst en duurzaam beloningsbeleid. Dit beleid is in overeenstemming met de doelstellingen van het pensioenfonds. Ook is het beleid passend gelet op de bedrijfstak, onderneming of beroepsgroep waarvoor het fonds de pensioenregeling uitvoert.'

'De beloning staat in redelijke verhouding tot de gedragen verantwoordelijkheid, de aan de functie gestelde eisen en het tijdsbeslag.'

Het bestuur heeft het beloningsbeleid in 2016 herzien. Er is besloten tot een beloning voor (semi-)externe bestuursleden en leden van het Verantwoordingsorgaan. Het bestuur heeft dit beleid, dat geldt per 1 januari 2017, vastgesteld na marktonderzoek, zorgvuldige overwegingen en belangenafweging (beheerst en duurzaam beleid) en na overleg met het Verantwoordingsorgaan. De statuten - die op 13 maart 2017 zijn vastgesteld - zijn op dit punt aangepast.

Deskundigheid, betrokkenheid en goede samenwerking vormen de basis voor goed bestuur van het pensioenfonds. Goed Pensioenfondsbestuur heeft betrekking op alle organen van een pensioenfonds. Het bestuur hecht grote waarde aan goed pensioenfondsbestuur en aan de betrokkenheid van alle belanghebbenden van het fonds. Het bestuur is zich bewust van zijn verantwoordelijkheid voor het goed besturen van het pensioenfonds en zal alles doen wat nodig is voor het handhaven van het vertrouwen in het pensioenfonds en de pensioensector. Ontwikkelingen op dit terrein worden nauwlettend gevolgd.

Het verantwoordingsorgaan van het pensioenfonds is samengesteld uit vertegenwoordigers van deelnemers, pensioengerechtigden en de werkgever. Het bestuur van het pensioenfonds legt verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan over het gevoerde beleid en de wijze waarop het is uitgevoerd. Het verantwoordingsorgaan heeft de bevoegdheden en rechten die aan haar zijn toebedeeld bij en krachtens de Pensioenwet en de statuten. Het orgaan toetst of het bestuur bij de genomen besluiten op een evenwichtige wijze met de belangen van alle belanghebbenden rekening heeft gehouden. Het verantwoordingsorgaan heeft tot taak een oordeel te geven over het handelen van het bestuur aan de hand van het jaarverslag, de jaarrekening en andere informatie, waaronder de bevindingen van de visitatiecommissie, over het door het bestuur uitgevoerde beleid, alsmede over beleidskeuzes voor de toekomst. Het verslag van het verantwoordingsorgaan en de reactie van het bestuur daarop zijn opgenomen in dit verslag.

Bij het interne toezicht op het functioneren van (het bestuur van) het pensioenfonds wordt gekeken naar de procedures en processen en de interne beheersing binnen het fonds, naar de wijze waarop het fonds wordt aangestuurd en de wijze waarop wordt omgegaan met de risico's op de langere termijn. Voor de inrichting van het interne toezicht heeft het bestuur gekozen voor de instelling van een visitatiecommissie. De visitatiecommissie is onder meer belast met het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur en legt verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan, de werkgever en in het jaarverslag, over de uitvoering van de taken. Eind 2016 is de Visitatiecommissie Pensioenfondsen (VCP) gestart met de jaarlijkse visitatie. Het definitieve rapport van de Visitatiecommissie is 13 april 2017 opgeleverd. In paragraaf 10.3 worden de bevindingen van de visitatiecommissie toegelicht.

4.5 Wet Versterking Bestuur Pensioenfondsen en bestuursmodel

De Wet Versterking Bestuur Pensioenfondsen is op 7 augustus 2013 in werking getreden. De bepalingen in de wet die betrekking hebben op de inrichting van de fondsorganen zijn op 1 juli 2014 van kracht geworden.

De wet heeft, naast de wijzigingen met betrekking tot de inrichting en bevoegdheden van de fondsorganen, ook andere wijzigingen en uitbreidingen met zich mee gebracht. Zo dienen de doelstellingen en beleidsuitgangspunten van het pensioenfonds vastgelegd te worden, zodat de fondsorganen deze kunnen gebruiken bij besluitvorming, advisering en toezicht.

Het bestuur heeft gekozen voor een paritair bestuur.

Stichting Pensioenfonds Honeywell heeft een geschiktheidsplan, waarmee het bestuur invulling wil geven aan de geschiktheidseisen voor bestuursleden van pensioenfondsen. Bij geschikt pensioenfondsbestuur spelen deskundigheid, competenties en professioneel gedrag een rol. Het bestuur heeft in de vergadering van 8 december 2016 het geactualiseerde Geschiktheidsplan vastgesteld. In dit plan is nu onder meer opgenomen dat de functies van bestuurslid en lid van de beleggingscommissie losgekoppeld zijn.

DNB heeft regels vastgesteld om besturen en directies van pensioenfondsen te toetsen. Deze regels houden concreet in dat bestuurders en directieleden van pensioenfondsen, voordat zij worden benoemd, door DNB worden getoetst op integriteit en deskundigheid. DNB houdt bij deze toetsing steeds meer rekening met de aard, omvang en complexiteit en daarmee dus het risicoprofiel van het pensioenfonds en van de samenstelling van het zittende bestuur. Alle bestuursleden van Stichting Pensioenfonds Honeywell zijn getoetst en DNB heeft met hun benoeming ingestemd.

Om de kennis op peil te houden, volgt het bestuur actief de voor het pensioenfonds relevante pensioenontwikkelingen (onder meer middels vakliteratuur en relevante seminars). Tevens worden bestuursleden in de gelegenheid gesteld (vervolg)cursussen, seminars en themabijeenkomsten bij te wonen.

Op 18 oktober 2016 is door Mercer voor het pensioenfondsbestuur een Beleidsdag georganiseerd. De volgende onderwerpen zijn behandeld: beleggingen poolen, de techniek van de AG-tafel, IORP, het APF, de kwetsbaarheidsanalyse, microkrediet en communicatie. Ook heeft het bestuur op deze dag de jaarlijkse risicoanalyse FIRM uitgevoerd c.q. geactualiseerd.

Jaarlijks wordt door de uitvoeringsorganisatie TKP voor bestuursleden en leden van het Verantwoordingsorgaan een seminar georganiseerd. Tijdens het seminar op 14 oktober 2016 is door verschillende sprekers aandacht besteed aan de Wet Verbeterde Premieregeling, duurzaamheid en beleggingsbeleid, het nieuwe Pensioencontract en pensioenrechtspraak.

Daarnaast hebben verschillende bestuursleden deelgenomen aan overige seminars, zoals het DNB pensioenseminar, webinars van TKP en seminars van de Pensioenfederatie, Mercer en Aegon Asset Management.

Op basis van de deskundigheidsmatrix van het fonds, dat deel uitmaakt van het Geschiktheidsplan, zijn geen lacunes in de collectieve deskundigheid vastgesteld. In het Geschiktheidsplan is een opleidingsplan opgesteld voor de (aspirant-)bestuursleden.

Het regelmatig evalueren van het functioneren van bestuursleden en van het bestuur als geheel en het tijdig bijsturen daar waar nodig, draagt bij aan het in stand houden van een goed bestuur. Daarom draagt het bestuur er zorg voor dat bestuursleden en het bestuur als geheel elk jaar op hun functioneren worden geëvalueerd. Deze jaarlijkse evaluatie heeft in 2016 plaatsgevonden. Daarnaast wordt het bestuur en zijn functioneren beoordeeld door het intern toezicht (Visitatiecommissie).

Het bestuur is van mening dat het voldoende deskundig is om zijn taak adequaat uit te voeren.

Formeel worden er in de Wet Versterking Bestuur Pensioenfondsen geen eisen gesteld aan de leden van het Verantwoordingsorgaan. Uiteraard dient het Verantwoordingsorgaan wel het handelen van het pensioenfondsbestuur te beoordelen. Daarom heeft het bestuur in het Geschiktheidsplan nadere eisen gesteld aan de leden van het Verantwoordingsorgaan.

Tot slot heeft het bestuur in het Geschiktheidsplan een profiel opgesteld voor de Visitatiecommissie.

4.6 Gedragscode en nevenfuncties

Het pensioenfonds beschikte over een gedragscode die in 2008 was opgesteld aan de hand van de modelgedragscode van de pensioenkoepels

Het doel van de gedragscode is het bijdragen aan het transparant en integer handelen van bestuurders ten behoeve van al diegenen die bij het pensioenfonds belang hebben en het waarborgen van de goede naam en reputatie van het pensioenfonds als marktpartij. De gedragscode bevat onder meer regels over hoe een bestuurslid moet omgaan met vertrouwelijke informatie, voorwetenschap, relatiegeschenken en het vervullen van nevenfuncties bij andere ondernemingen en instellingen.

Naar aanleiding van recente ontwikkelingen heeft de Pensioenfederatie in 2014 de modelgedragscode aangepast, welke het bestuur van Pensioenfonds Honeywell heeft overgenomen. In 2016 heeft de Pensioenfederatie de modelgedragscode wederom aangepast. Enkele zaken zijn hierbij verduidelijkt en inconsistenties zijn aangepast. Ook is een algemene norm opgenomen met betrekking tot de term 'verbonden persoon'. De procedure van goedkeuring is uniform gemaakt en tot slot is beschreven wie toezicht houdt op de werkzaamheden van de compliance officer van het pensioenfonds.

Het bestuur van Pensioenfonds Honeywell heeft de wijzigingen doorgevoerd in de eigen gedragscode, en deze op 8 december 2016 ter vergadering vastgesteld. De gedragscode is in werking getreden op 1 januari 2017.

De uitvoeringsorganisatie en de vermogensbeheerder hanteren vergelijkbare gedragscodes.

Alle (apirant-)bestuursleden hebben de verklaring bij de Gedragscode over 2016 ondertekend. De leden van het verantwoordingsorgaan hebben de verklaring bij de Gedragscode eveneens ondertekend.

Het bestuur heeft de heer B. Buurma aangewezen als compliance officer voor het fonds. De compliance officer is belast met het toezicht op de naleving van de op grond van de gedragscode geldende bepalingen. De compliance officer verstrekt jaarlijks een rapportage aan het pensioenfondsbestuur. De rapportage over 2016 meldt het volgende.

Ten aanzien van de verbonden personen is vastgesteld dat er geen meldingen zijn gemaakt van aanvaarding van relatiegeschenken en uitnodigingen. Ook zijn door verbonden personen geen schriftelijke aanvragen ingediend voor aanvaarding of continuering van een nevenfunctie.

Tevens zijn er geen (potentiële) belangenconflicten door verbonden personen gemeld.

Er zijn geen verbonden personen aangemeld als insider.

In de contacten met de voorzitter van Stichting Pensioenfonds Honeywell zijn onder meer de volgende zaken aan de orde geweest:

- toetreding nieuw bestuurslid, waarvoor goedkeuring is verkregen door De Nederlandsche Bank;
- bestuursleden die met name te maken hebben met beleggingen krijgen daarvoor een gerichte training, zodat zij voldoende zijn voorbereid voor de toetsing door De Nederlandsche Bank, begin 2017;
- er zijn geen situaties voorgekomen die aanleiding zijn geweest voor non-compliance (overlap functies, deelname aan seminars, overlap met maatschappelijke verantwoordelijkheden, beleggingen privé en zakelijk);
- het trainingsplan voor het bestuur is geactualiseerd.

Eind 2016 is de pensioenuitvoerder, TKP, benaderd om nadere informatie te verstrekken over:

- Nevenfuncties van bestuursleden: voor de zittende bestuursleden zijn er geen wijzigingen. Het nieuwe bestuurslid heeft geen nevenfunctie(s).
- Klachtenafwikkeling: tot aan einde 2016 zijn er 5 klachten ingediend en ook afgehandeld. De verstrekte informatie over de afhandeling heeft geen aanleiding gegeven tot een nadere uitleg, want deze is correct verwerkt.
- Relaties waarmee Stichting Pensioenfonds Honeywell zaken doet: de lijst is actueel.

Ook voor 2017 zal de nodige aandacht gericht zijn op:

- proactief nagaan of de vastlegging van nevenfuncties actueel is;
- standaard afspraak met voorzitter Stichting Pensioenfonds Honeywell om de uitgevoerde controles, onderzoeken en genomen acties te bespreken;
- rapportage door TKP over de wijze waarop klachten of incidenten door hen worden afgehandeld;
- de wijze waarop de lijst met bedrijven en instellingen waarmee Stichting Pensioenfonds Honeywell zaken doet, geactualiseerd wordt.

Tot slot: er zijn geen bijzondere omstandigheden opgetreden die melding aan de voorzitter van het bestuur van het pensioenfonds noodzaakten.

Er is uitvraag gedaan bij de bestuursleden van het pensioenfonds naar opgave van bestaande nevenfuncties. Dit leidt tot het volgende overzicht per 31 december 2016:

F.H.M. van den Oetelaar	- voorzitter van "Stichting Haarensche Revue"
J. Huigen	- penningmeester van de vogelvereniging Partropika te Apeldoorn
J. de Vries	- penningmeester FHI, Federatie Het Instrument - voorzitter College van Kerkrentmeesters PKN kerk Nieuwveen. - penningmeester Bridgeclub Golfclub Liemeer
C. van der Voort-Bergman	- lid werkgroep 'opstellen beleidsplan 2016-2021' van Volleybalvereniging Velo-Wateringen (eenmalig) (bestuurslid tot 1 mei 2017)

In 2016 zijn geen verbonden personen als insider aangemerkt.

4.7 Interne procedures

Het bestuur heeft een Klachtenprocedure en een Geschillenprocedure opgesteld. De regelingen houden in het kort het volgende in:

Reglement Klachtenprocedure

Een deelnemer of een andere belanghebbende heeft het recht bij de administrateur een klacht in te dienen over de uitvoering van het pensioenreglement. Indien de klager het niet eens is met de beslissing van de administrateur op de klacht, heeft de klager het recht om in beroep te gaan bij het bestuur. Indien het bestuur de beslissing van de administrateur bevestigt, heeft de klager het recht een beroep te doen op de Ombudsman Pensioenen. De Ombudsman handelt een klacht af door het geven van een schriftelijk advies dat hij uitsluitend aan de klager en het bestuur ter kennis brengt. Het bestuur kan hier gemotiveerd van afwijken.

Reglement Geschillenprocedure

Het bestuur zorgt ervoor dat alle betrokkenen bij het pensioenfonds de mogelijkheid hebben te rapporteren over onregelmatigheden van algemene, operationele en financiële aard. Dit kan gaan om onregelmatigheden zowel binnen het pensioenfonds als bij partijen aan wie taken worden uitbesteed. De commissie van beroep bestaat uit een voorzitter en twee leden, die door het bestuur worden benoemd. De commissie is bevoegd tot het doen van uitspraak in geschillen tussen een aangesloten werkgever, een deelnemer, een gewezen deelnemer, hun rechtverkrijgende of een ander die naar het oordeel van de commissie rechtstreeks in zijn belang wordt getroffen.

Nadere voorwaarden voor de procedures zijn vastgelegd in de betreffende reglementen.

In het verslagjaar zijn zeven klachten ontvangen en beantwoord c.q. afgehandeld.

Tevens heeft het pensioenfonds een Incidentenregeling en een Klokkenluidersregeling. In 2016 zijn geen incidenten voorgekomen.

4.8 Organisatie en uitvoering

Het pensioenfonds heeft een deel van haar werkzaamheden uitbesteed. Zo is het administreren van pensioenen en bestuursondersteuning uitbesteed aan TKP Pensioen B.V. (TKP). De uitvoering van het vermogensbeheer wordt door Aegon Investment Management B.V. (AIM), BNP Paribas Investment Partners Netherlands N.V. en NN Investment Partners (NNIP) gedaan.

Advisering aan het bestuur inzake pensioenaangelegenheden is uitbesteed aan Mercer (Nederland) B.V. Besluitvorming over het beleid van het pensioenfonds vindt plaats door het bestuur. Door het bestuur is

een dagelijks bestuur benoemd dat zich bezig houdt met de dagelijkse gang van zaken. Tevens zijn een aantal commissies aangeduid die zich bezig houden met een specifieke taak.

Het bestuur monitort de uitvoering van de uitbestede werkzaamheden op basis van periodieke rapportages van de uitvoerders over de uitgevoerde werkzaamheden in het kader van de afgesloten Service Level Agreements. Tevens ontvangt het pensioenfonds ISAE 3402-type II-rapportages van TKP, AIM, Kasbank en NNIP, die door een externe accountant gecertificeerd zijn. Het bestuur heeft de ISAE-rapportages die het jaar 2016 betreffen, beoordeeld.

4.9 Statutenwijziging

In het verslagjaar is geen statutenwijziging doorgevoerd.

5 Financiële positie en beleid in 2016

5.1 Financiële opzet en positie

Algemeen

De dekkingsgraad is een belangrijke maatstaf voor de financiële positie van een pensioenfonds. Het geeft het pensioenvermogen als percentage van de contante waarde van de pensioenverplichtingen weer. De dekkingsgraad kan wijzigen door diverse factoren, zoals de ontwikkeling van het beleggingsresultaat, verzekeringstechnische ontwikkelingen en de ontwikkeling van de rentetermijnstructuur.

De actuele dekkingsgraad is in 2016 gestegen van 109,3% naar 110,0%. De beleidsdekkingsgraad (het 12-maandsgemiddelde van de dekkingsgraad) is in 2016 gedaald van 109,8% naar 106,4%.

Ontwikkeling dekkingsgraad

De dekkingsgraad kan wijzigen door diverse factoren, zoals de ontwikkeling van het beleggingsresultaat, verzekeringstechnische ontwikkelingen en de ontwikkeling van de marktrente.

De ontwikkeling van de dekkingsgraad van het pensioenfonds gedurende het jaar wordt hieronder weergegeven. Daarbij is per factor het procentuele effect op de dekkingsgraad bepaald.

	2016 %	2015 %
Dekkingsgraad per 1 januari	109,3	111,3
Effect premie	-0,5	-0,4
Effect uitkeringen	0,3	0,3
Effect toeslagverlening	-	-
Effect beleggingsresultaat (exclusief renteafdekking)	6,2	2,3
Effect renteafdekking	4,3	1,3
Effect wijziging rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen	-9,2	1,4
Effect aanpassing UFR-methodiek	-	-2,6
Effect wegvallen middeling RTS	-	-4,9
Wijziging actuariële grondslagen	0,4	-
Effect overige oorzaken	-0,8	0,6
Dekkingsgraad per 31 december	110,0	109,3

Effect premies

De pensioenpremie die verschuldigd is aan het pensioenfonds (inclusief de bijdrage van de werknemers) was in 2016 29,7% van de som van de pensioengrondslagen (exclusief de VPL-premie van 3,0% van de pensioengrondslagsom). Voor een verdere toelichting op het premiebeleid zie hoofdstuk 5.2.1. 'Financieringsbeleid'.

Effect beleggingsresultaat (inclusief renteafdekking)

Er is in 2016 (na aftrek kosten vermogensbeheer) een beleggingsrendement gerealiseerd van 8,9% terwijl voor de VPV een rendement van -0,06% nodig was. Dit zorgt voor een positief resultaat als gevolg van beleggingsopbrengsten. Voor een verdere toelichting op het beleggingsbeleid zie hoofdstuk 5.2.3. 'Beleggingsbeleid'.

Effect rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen

De voorziening pensioenverplichtingen wordt gewaardeerd op marktwaarde op basis van de rentetermijnstructuur (RTS). Iedere maand wordt deze door DNB gepubliceerd. Een lagere (hogere) rentetermijnstructuur betekent een hogere (lagere) voorziening.

De verplichtingen stegen door de dalende RTS, met als gevolg een negatief effect op de dekkingsgraad. Deze RTS is door DNB maandelijks vastgesteld.

Vereist eigen vermogen

Het vereist eigen vermogen eind 2016 is 16,7% (2015: 17,8%) van de voorziening en is volgens de DNB-richtlijn gebaseerd op de risico's van de strategische beleggingsportefeuille. Indien het vereist eigen vermogen zou worden bepaald op basis van de feitelijke portefeuille per ultimo 2016, dan zou het vereist eigen vermogen lager zijn uitgekomen (16,2%). Dat komt doordat het pensioenfonds per balansdatum feitelijk minder risicovol belegd dan strategisch is toegestaan.

De daling van het vereist eigen vermogen op basis van de strategische mix ten opzichte van vorig jaar wordt grotendeels verklaard doordat de door DNB gepubliceerde RTS per 31 december 2016 lager is dan de DNB-RTS per 31 december 2015. Bij de Vereist Eigen Vermogen berekening wordt verondersteld dat het renterisico kleiner is bij een lagere rente.

Status herstelplan

Op 1 april 2016 is een herstelplan ingediend bij DNB. Het herstelplan laat zien dat, gegeven de wettelijk voorgeschreven manier van berekenen, het pensioenfonds verwacht dat het in 2019 een beleidsdekkingsgraad heeft groter dan het vereist eigen vermogen.

In 2016 heeft de dekkingsgraad zich ten opzichte van het herstelplan als volgt ontwikkeld:

			Verwacht (in %)	Werkelijk (in %)
Dekkingsgraad per 31 december 2015			109,1	109,3
Sturings- middelen	Premie		-0,5	-0,4
	Toeslag- verlening		0,0	0,0
	Beleggingen		3,6	10,5
Rentetermijnstructuur			0,0	-9,2
Overige		Effect van uitkeringen, kosten, kanssystemen en waardeoverdrachten.	0,3	-0,6
Subtotaal			112,5	109,6
Aanpassing levensverwachting (ervaringssterfte)			0,0	0,4
Dekkingsgraad per 31 december 2016			112,5	110,0
Vereiste dekkingsgraad (vereist eigen vermogen)			117,8	116,7

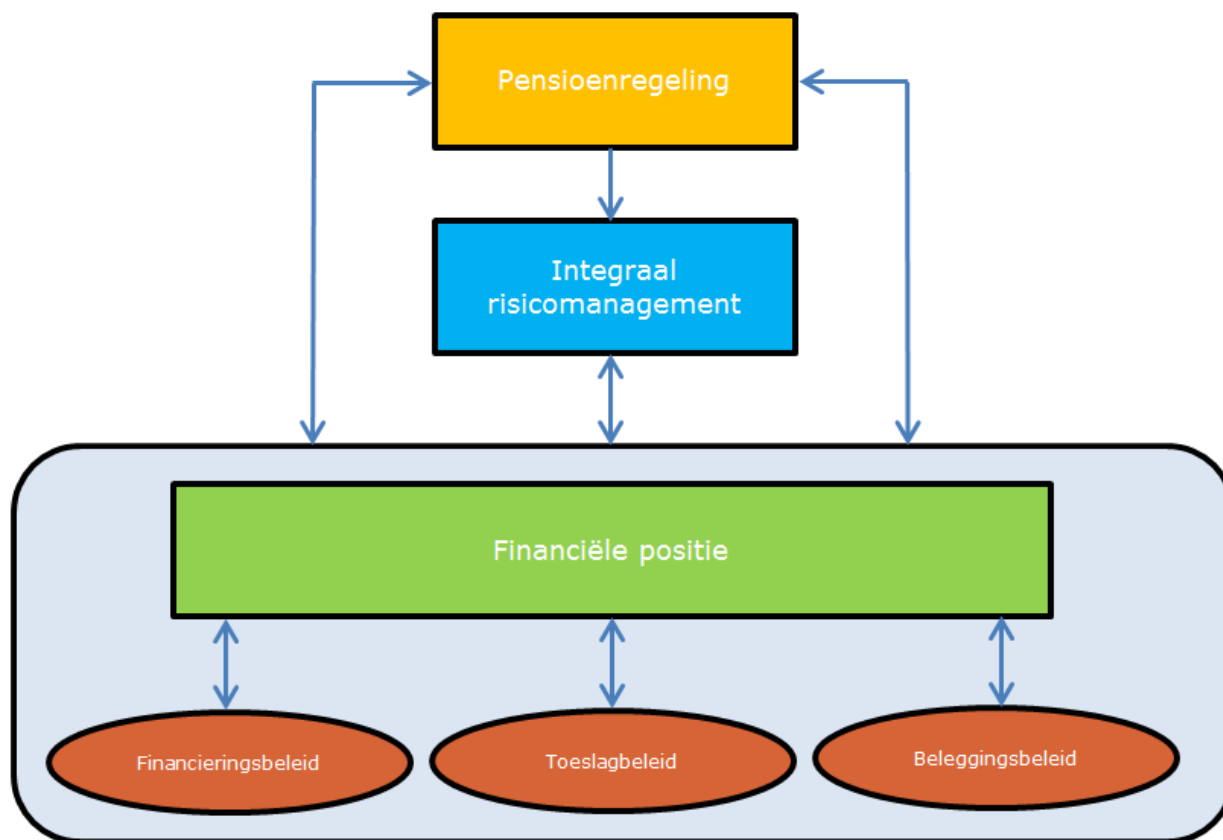
Op 31 maart 2017 is een nieuw herstelplan ingediend voor het pensioenfonds. In mei 2017 is formeel akkoord op het herstelplan ontvangen van DNB. Het herstelplan laat zien dat het pensioenfonds verwacht dat het ultimo 2021 een beleidsdekkingsgraad heeft die minimaal gelijk is aan het vereist eigen vermogen.

Haalbaarheidstoets

Het pensioenfonds moet jaarlijks een haalbaarheidstoets uitvoeren en de uitkomsten toetsen aan de uitkomsten van de aanvangshaalbaarheidstoets.

5.2 Beleid en beleidskeuzes

Het bestuur heeft beleid ontwikkeld op het gebied van financiering, beleggingen en toeslagen om de risico's en de financiële positie van het pensioenfonds te beheersen. Bij het maken van beleidskeuzes worden de belangen van alle belanghebbenden evenwichtig afgewogen. Het beleid moet worden uitgevoerd binnen de kaders van de pensioenregeling zoals die overeengekomen is met de cao-partijen. Dit wordt toegelicht aan de hand van onderstaande figuur.

5.2.1 Financieringsbeleid

Voor de financieringsnormen wordt de omvang van het eigen vermogen als sturingsmiddel genomen. Aan de hand van scenarioanalyses wordt berekend hoeveel middelen benodigd zijn om de verplichtingen met een bepaalde mate van zekerheid te kunnen afwikkelen over een periode van vijftien jaar. De hieruit resulterende benodigde buffers kunnen dan vergeleken worden met het werkelijke eigen vermogen.

Voor het premie- en toeslagbeleid is een aantal vermogensposities van belang. De volgende grenzen (nominale dekkingsgraden) worden onderscheiden:

- **Minimaal vereist eigen vermogen:** het minimaal vereist eigen vermogen is de ondergrens. Indien het fonds niet over het minimaal vereist vermogen beschikt, is sprake van een dekkingstekort. In 2016 is de dekkingsgraad behorend bij het minimaal vereist eigen vermogen 104,2% van de voorziening pensioenverplichtingen (2015: 104,2%).
- **Vereist eigen vermogen:** het vereist eigen vermogen is het vermogen dat nodig is om te bewerkstelligen dat met een zekerheid van 97,5% wordt voorkomen dat het eigen vermogen in een periode van één jaar negatief wordt. Ultimo 2016 bedraagt de dekkingsgraad behorend bij het vereist eigen vermogen 116,7% (2015: 117,8%).
- **Toekomstbestendig indexeren (TBI)-grens:** een beleidsdekkingsgraad waarbij het pensioenfonds volledig mag indexeren. Ultimo 2016 bedraagt de TBI-grens 122,2% (2015: 123,4%).

In de Pensioenwet wordt onderscheid gemaakt tussen de kostendekkende premie en de feitelijk te ontvangen bijdrage.

Kostendekkende premie

De kostendekkende premie dient de volgende onderdelen te bevatten:

- a. De actuariel benodigde premie voor de inkoop van de onvoorwaardelijke onderdelen van de pensioenovereenkomst (jaarinkoop pensioenaanspraken op ouderdomspensioen en

- partnerpensioen), de risicopremies voor overlijden, premievrijstelling en WIA-excedent en de opslag voor toekomstige uitvoeringskosten;
- b. De opslag voor uitvoeringskosten;
 - c. De solvabiliteitsopslag (Vereist Vermogen op basis van het strategische beleggingsbeleid) als bedoeld in artikel 132 van de Pensioenwet;
 - d. Voor zover het géén nominaal pensioen betreft, de actuarieel benodigde premie voor voorwaardelijke onderdelen van de pensioenovereenkomst, met inachtneming van de geformuleerde ambitie en afgesproken wijze van financieren.

De opslag voor vrijstelling van premiebetaling in geval van arbeidsongeschiktheid (onderdeel a) bedraagt 3,0% van de bruto premie. De opslag voor toekomstige uitvoeringskosten (onderdeel a) is gelijk aan de excasso-kostenopslag van 2,5%. De opslag voor dekking van de jaarlijkse uitvoeringskosten (onderdeel b) bedraagt 7,5% van de bruto premie.

De grondslagen voor vaststelling van de kostendekkende premie worden door het bestuur van het pensioenfonds vastgesteld. Het bestuur maakt gebruik van een dempingsmethode voor de toets op kostendekkendheid van de premie, zoals bepaald in artikel 128 lid 2 van de Pensioenwet. Vanaf 1 januari 2016 wordt uitgegaan van een gedempte premie op basis van verwacht rendement. Het netto verwacht beleggingsrendement wordt vastgesteld op basis van de volgende uitgangspunten:

- Er wordt uitgegaan van de berekeningsmethodiek zoals vastgelegd in artikel 23a van het Besluit FTK Pensioenfonds.
- Het netto verwacht meetkundig rendement op vastrentende waarden, bedoeld in artikel 23a van het Besluit FTK Pensioenfonds wordt vastgezet voor een periode van vijf jaar (2016 tot en met 2020) op basis van de actuele rente per 30 september 2015, te weten de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur.
- Het netto verwacht meetkundig rendement op aandelen, vastgoed en overige beleggingen wordt bepaald op basis van de maximaal te hanteren parameters zoals vastgelegd in artikel 23a van het Besluit FTK Pensioenfonds.
- Het strategische beleggingsbeleid voor het jaar 2016 is het uitgangspunt voor het vaststellen van het netto verwacht beleggingsrendement. Bij een wijziging van het strategische beleggingsbeleid wordt het netto verwacht beleggingsrendement opnieuw vastgesteld.

Voor vaststelling van de gedempte kostendekkende premie worden de onder onderdeel a resulterende pensioenaanspraken conform artikel 4 van het Besluit FTK Pensioenfonds verhoogd met een toekomstige toeslagverlening ter hoogte van de minimale verwachtingswaarde voor de groeivoet van het prijsindexcijfer, bedoeld in artikel 23a, eerste lid, onderdeel a, en tweede lid van het Besluit FTK Pensioenfonds. Onderdeel c van de kostendekkende premie, de solvabiliteitsopslag, is alleen onderdeel van de gedempte kostendekkende premie indien deze hoger is dan de waarde van de toekomstige toeslagverlening en alleen voor het meerdere.

Bij de vaststelling van de ongedempte kostendekkende premie wordt uitgegaan van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur per 31 december van het voorafgaande jaar.

Inkoop VPL-pensioen

Het fonds stelt jaarlijks per 1 januari van enig boekjaar de inkooptarieven vast voor de voor dat boekjaar in te kopen VPL-pensioenen. De basis voor de inkooptarieven vormen de grondslagen die het fonds hanteert bij vaststelling van de kostendekkende premie voor de reguliere pensioenregeling in het boekjaar. Aangezien voor de reguliere pensioenregeling de kostendekkende premie wordt bepaald op basis van een gedempte rente, wordt deze gedempte rente ook gehanteerd bij de inkooptarieven voor de VPL-pensioenen. Tevens wordt een opslag voor excassokosten (2,5%) gehanteerd. De inkoop wordt ten laste van de bestemmingsreserve VPL geboekt per de datum van inkoop en toegevoegd aan de reguliere technische voorzieningen.

De kostendekkende premie, vastgesteld op basis van de rentetermijnstructuur (door DNB gepubliceerd) ultimo 2015, bedraagt € 12,6 miljoen in 2016. De gedempte kostendekkende premie, vastgesteld op basis van het netto verwacht beleggingsrendement, bedraagt € 8,9 miljoen in 2016.

Feitelijke premie

Vanaf 1 januari 2007 is de feitelijke premie afhankelijk van de financiële positie van het fonds. Een uitgangspunt voor het premiebeleid is dat de jaarlijkse bijdrage van de werkgever relatief weinig zal

variëren. Zodra de beleidsdekkingsgraad onder de 150% ligt, wordt de premie vastgesteld op 29,7% van de pensioengrondslag. Onder een beleidsdekkingsgraad van 105% wordt de premie verhoogd naar 30,7%.

Naast bovengenoemde doorsneepremie betaalt de werkgever een premie voor het WIA-excedent pensioen. Deze verzekering wordt gedeeltelijk door de werknemer gefinancierd. De totale premie bedraagt 3,7% van het WIA-excedent pensioen.

De werkgever is jaarlijks per 1 januari een aanvullende bijdrage verschuldigd voor de VPL-regeling, die wordt toegevoegd aan de bestemmingsreserve VPL. Deze VPL-bijdrage bedraagt in 2016 3,0% van de pensioengrondslagsom van alle deelnemers. Deze premie wordt volledig door de werkgever betaald. Alle bepalingen van de uitvoeringsovereenkomst die gelden voor heffing van de reguliere pensioenpremie zijn van overeenkomstige toepassing voor de VPL-bijdrage.

In 2016 bedraagt de doorsneepremie voor de pensioenregeling 29,7% van de pensioengrondslag. De VPL-premie bedraagt in 2016 3,0% van de pensioengrondslag.

De feitelijke premie bedraagt in 2016 € 9,3 miljoen (2015: € 10,5 miljoen). Dit betreft de premie voor de basisregeling met uitzondering van de koopsommen en de afrekening van vorige boekjaren.

5.2.2 Toeslagbeleid

De hoogte van de toeslag voor actieve deelnemers, gepensioneerden en gewezen deelnemers is gekoppeld aan het prijsindexcijfer. Voor zowel de actieve deelnemers, als de gewezen deelnemers en de gepensioneerden wordt uitgegaan van de stijging van het prijsindexcijfer (CPI alle huishoudens afgeleid) op 1 juli van enig jaar ten opzichte van 1 juli van het jaar daarvoor als uitgangspunt voor de toeslagverlening.

De toeslagen zijn afhankelijk van de aanwezige middelen van het pensioenfonds. Het pensioenfonds heeft geen middelen gereserveerd voor toeslagen. Of toeslagverlening zal worden toegepast, is afhankelijk van de dekkingsgraad. Bij een beleidsdekkingsgraad beneden de 110%, mag er geen toeslag worden verleend. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening. Dit betekent dat er geen recht op toeslagverlening is en het ook op lange termijn niet zeker of en in welke mate toeslagen zullen plaatsvinden.

Tekorten in toeslagverlening en toegepaste kortingen worden vanaf 1 januari 2003 bijgehouden. Indien de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de indexatiedekkingsgraad kan het bestuur inhaaltoeslag c.q. compensatie van kortingen verlenen. De inhaaltoeslag of compensatie van kortingen kan niet hoger kan zijn dan 20% van het verschil tussen de beleidsdekkingsgraad en de indexatiedekkingsgraad. Inhaaltoeslag en compensatie van kortingen hebben dezelfde prioriteit. De meest recente korting of niet verleende indexatie wordt als eerste gecompenseerd.

Uitgaande van de beleidsdekkingsgraad per 1 oktober 2016 van 106,6%, het huidige beleidskader en de spelregels van het nFTK, kan geen toeslag worden verleend per 1 januari 2017. De relevante prijsindex (CPI alle huishoudens) bedraagt zelfs -0,32%. Deze gemiste negatieve indexatie wordt wel opgenomen in de lijst met gemiste indexaties. Alle gemiste en verleende indexaties worden op deze wijze bijgehouden.

Actieve deelnemers

Jaar	Volledige toeslagverlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Cumulatief verschil
Voor 2011				5,50%*
2011	1,66%	0,00%	1,66%	7,25%
2012	2,16%	0,00%	2,16%	9,57%
01-01-2013	2,11%	0,00%	2,11%	11,88%
01-04-2013	0,00%	0,31%	-0,31%	11,53%
2014	2,35%	0,47%	1,88%	13,63%
2015	1,86%	0,50%	1,36%	15,17%
2016	0,81%	0,00%	0,81%	16,11%
2017	-0,32%	0,00%	-0,32%	15,74%

Niet actieve deelnemers

Jaar	Volledige toeslagverlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Cumulatief verschil
Voor 2011				3,64%*
2011	1,38%	0,00%	1,38%	5,07%
2012	2,42%	0,00%	2,42%	7,61%
01-01-2013	2,43%	0,00%	2,43%	10,22%
01-04-2013	0,00%	0,35%	-0,35%	9,84%
2014	1,68%	0,34%	1,34%	11,31%
2015	0,59%	0,20%	0,39%	11,74%
2016	0,81%	0,00%	0,81%	12,65%
2017	-0,32%	0,00%	-0,32%	12,29%

*inclusief de achterstand van voorgaande jaren

Het pensioenfonds hanteert een herstelplan met de wettelijk maximaal toegestane hersteltermijn. Voorwaardelijke kortingen worden doorgevoerd indien de beleidsdekkingsgraad onder de kritische beleidsdekkingsgraad komt. De kritische beleidsdekkingsgraad is de dekkingsgraad waarbij het herstelplan geen voldoende herstel meer oplevert (per 31 december 2016 bedraagt de kritische beleidsdekkingsgraad 99%). Het pensioenfonds voert onvoorwaardelijke kortingen ineens door indien de beleidsdekkingsdekkingsgraad meer dan vijf jaar achtereen beneden het minimaal vereist eigen vermogen ligt.

5.2.3 Beleggingsbeleid

Het beleggingsbeleid wordt afgestemd op de verplichtingenstructuur van het fonds. Daarbij wordt rekening gehouden met de wettelijke eisen die in het Financieel Toetsingskader (FTK) aan het beleggingsbeleid en risicomanagement gesteld worden. De Nederlandse Bank (DNB) houdt hierop toezicht.

Het doel van het beleggingsbeleid van het pensioenfonds is het behalen van een zo hoog en stabiel mogelijk rendement op het belegde vermogen binnen een aanvaardbaar risicoprofiel. Met behulp van de inzichten uit een periodiek gehouden Asset Liability Management (ALM) studie bepaalt het pensioenfonds de strategische beleggingsmix voor het komende jaar. De uiteindelijke strategische beleggingsmix voor het pensioenfonds is dan geen doel op zich, maar een resultante van de gewenste beleggingsrisico's en pensioenresultaten.

Ter beoordeling en bewaking van de uitvoering van het totale beleggingsbeleid is een strategische benchmark vastgesteld door het fonds. Deze luidt als volgt (waarden zijn uitgedrukt als een percentage van totale beleggingsportefeuille):

Beleggingscategorie	Weging	Bandbreedte	Benchmark
Vastrentende waarden	62,0%	57,0%-67,0%	
Staatsobligaties	22,6%	17,6% - 27,6%	
Eurozone + SLM	22,6%	17,6% - 27,6%	Merrill Lynch Eurozone Government Bond Index cst
Overheids-gerelateerd	5,0%	2,5% - 7,5%	
GRIF	5,0%	2,5% - 7,5%	Merrill Lynch Core Eurozone Government Bond Ind.
Bedrijfsobligaties	18,0%	13,0%-23,0%	
Investment Grade (Aegon)	12,0%	7,0%-17,0%	Barclays Capital Euro Aggreg. Corporate Bond Ind.
Investment Grade (ING)	6,0%	1,0%-11,0%	Barclays Euro Aggregate Corporate Ex Financials
Hypotheek	15,0%	12,5%-17,5%	
Hypotheek	15,0%	12,5%-17,5%	JP Morgan Government Bond Index Traded NL
Tactisch beleid	1,4%	0,0%-5,0%	
TIRO	1,4%	0,0%-5,0%	Merrill Lynch European Union Governm. Bond Ind.
Aandelen	35,0%	30,0%-40,0%	

Wereld (BNP Paribas)	17,5%	12,5%-22,5%	MSCI All Country World Net Index
Wereld (Aegon)	17,5%	12,5%-22,5%	MSCI All Country World Net Index (GBP, JPY, USD Hedged) (Customized)
Grondstoffen	1,2%		S&P GSCI ER (hedged) € overnight
Edelmetalen	1,8%		Gelijk aan de performance
Goud	1,3%		
Platinum	0,5%		
Liquiditeiten	0,0%		1-maands Euribor
Totaal	100,0%		

Het direct onroerend goed (terrein Emmen) is hier buiten beschouwing gelaten (dit bedroeg ultimo 2016 ongeveer 0,4% van het totale vermogen).

De beschikbare gelden van het fonds dienen op een solide wijze te worden belegd. Met het oog op een professionele en verantwoorde besluitvorming ten aanzien van de beleggingen van het fonds is tot de volgende organisatie van activiteiten besloten:

- Het bestuur stelt met inachtneming van advies van de beleggingscommissie het beschikbare risicobudget voor de belegging, het strategisch beleggingsbeleid en de randvoorwaarden waarbinnen dit vorm wordt gegeven (het beleggingsraamwerk) vast;
- De beleggingscommissie draagt zorg voor en controleert de uitvoering van de (aansturing van de) beleggingen, waarbij gebruik wordt gemaakt van ondersteuning van de Investment Consultant;
- Professionele vermogensbeheerders voeren het feitelijke vermogensbeheer uit en rapporteren daarover;
- Profielen van de leden van de beleggingscommissie en het bestuur zijn opgenomen in het Geschiktheidsplan.

Het beleggingsplan is afgeleid van de doelstelling een extra rendement te behalen ten opzichte van de waarde ontwikkeling van de (nominale) verplichtingen binnen een bepaalde tracking error en geeft aandacht aan allocaties en bandbreedtes betreffende:

- Verdeling over beleggingscategorieën;
- Management renterisico verplichtingen;
- Valutabeleid;
- Samenstelling vastrentende portefeuille;
- Samenstelling aandelenportefeuille;
- Gebruik derivaten.

Principes waarop het beleggingsplan is gestoeld, zijn:

- Het moet passend zijn voor het risicobudget;
- Het renterisico van de verplichtingen dient in belangrijke mate strategisch te worden beheerst, middels de afstemming van omvang en looptijd van de vastrentende portefeuille op de nominale verplichtingen;
- Allocaties dienen een positieve bijdrage te leveren aan de rendementsverwachting en/of te leiden tot risicoreductie door diversificatie onder bepaalde economische scenario's;
- Allocaties dienen te worden gezien in termen van risicobijdrage binnen de context van de beleggingsportefeuille als geheel.

De vastrentende waarden portefeuille, inclusief de renteswaps, heeft onder meer als doel om het renterisico van de verplichtingen voor een groot, beleidsmatig gewenst deel af te dekken. Ten einde het renterisico voor het fonds te reduceren wordt gebruik gemaakt van 'interest rate swaps', beheerd in een pool middels Aegon's Strategic Liability Matching (SLM) fonds. Derivaten vormen als afgeleide instrumenten geen aparte beleggingscategorie. De vermogensbeheerder mag in overeenstemming met gestelde richtlijnen gebruik maken van alle soorten derivaten, mits de blootstelling van het vermogen inclusief derivaten binnen de vermelde beleggingsrestricties blijft.

Bij de samenstelling van de aandelenportefeuille wordt gestreefd naar een brede diversificatie, zowel over regio's als over sectoren. Twee aandelenbeheerders hebben ruimte voor het voeren van actief beleid binnen de aandelenportefeuille. De aandelen worden momenteel beheerd door Aegon en BNP Paribas. De verdeling tussen de twee (fondsen van de) beheerders wordt door het bestuur geformuleerd. Momenteel betreft de strategische verdeling tussen de twee beheerders 50/50.

De edelmetalen worden passief aangehouden. Het goudbelang vervult bij een financiële crisis een functie als ultieme reserve en vertrouwensanker. Verder wordt goud aangehouden uit diversificatiemotief. Daarnaast wordt ook platina aangehouden. Platinum kent vergelijkbare karakteristieken als goud en fungeert ter diversificatie van de edelmetalen portefeuille.

Het tactisch beleid wordt uitgevoerd door de vermogensbeheerder, AEGON, binnen het mandaat dat het pensioenfonds aan de vermogensbeheerder heeft gegeven. Het pensioenfonds bewaakt dit middels de maand/kwartaal rapportages vanuit AEGON en daarnaast op kwartaalbasis via het Risico Dashboard. Jaarlijks wordt door het bestuur vastgesteld wat de relevante streefposities zijn. Om die posities worden bandbreedtes aangehouden waarbinnen de vermogensbeheerder actief opereert. Verder is het binnen de bandbreedtes toegestaan dat onder andere door "asset drift" de feitelijke weging van de beleggingscategorieën vastrentende waarden, aandelen, onroerend goed en commodities afwijkt van de normweging. Met het TIRO product van AEGON wordt een beperkt tactisch rentebeleid gevoerd door de professionele vermogensbeheerder.

6 Integraal risicomanagement

Het bestuur heeft zijn beleid omtrent Integraal Risicomanagement verwoord in de Actuariële en Bedrijfstechnische Nota (ABTN).

6.1 Risicostrategie

Het bestuur heeft een (algemene) Missie, visie en strategie bepaald die is opgenomen in de ABTN. Belangrijke kenmerken uit de Missie, visie en strategie zijn betrouwbaarheid, transparantie, professionaliteit, kostenefficiëntie, maatschappelijke verantwoordelijkheid en heldere communicatie. Daarnaast is de risicobereidheid beschreven in de ABTN. De basis van de risicobereidheid is het toeslagstreven dat naast de zekerheidsnorm van het pensioenfonds, evengoed een hoge prioriteit heeft. Het bestuur is zich ervan bewust dat voor het behalen van deze doelstellingen het noodzakelijk is risico te lopen.

De Missie, visie en strategie en de risicobereidheid zijn de basis voor de risicostrategie. Onderstaand is de risicostrategie nader toegelicht met aandacht voor het gewenste (bruto) risiconiveau:

- **Betrouwbaarheid:** Het uitbestedingsrisico en het juridisch risico moeten laag zijn om een grote zekerheid over de correctheid en volledigheid van de pensioenaanspraken en pensioenrechten te bereiken. Het IT-risico en het operationeel risico moeten daarnaast beperkt zijn.
- **Professionaliteit:** Het uitbestedingsrisico en het omgevingsrisico moeten laag zijn om een professionele uitstraling en hoge kwaliteit te bevorderen. Het IT-risico en het operationeel risico moeten daarnaast ook beperkt zijn.
- **Kostenefficiëntie:** Het bestuur heeft gekozen voor prudente technische grondslagen en streeft ernaar het verzekeringstechnisch risico te beperken en het resultaat op kosten te minimaliseren.
- **Maatschappelijke verantwoordelijkheid:** Maatschappelijke verantwoordelijkheid vindt zijn basis in een laag integriteitsrisico en een laag juridisch risico.
- **Heldere communicatie en transparantie:** Het bestuur wil transparant zijn naar de deelnemers. De beheersing van het omgevingsrisico moet dus sterk zijn. Om communicatie goed over te brengen is daarnaast het vertrouwen in het bestuur belangrijk. Het integriteitsrisico moet dus laag zijn.
- **Toeslagstreven:** Het beleggingsbeleid (inclusief toeslagbeleid) en premiebeleid zijn erop gericht om het toeslagstreven te realiseren. Dit betekent dat het matching/renterisico en marktrisico respectievelijk beperkt en hoog mogen zijn.

Het bestuur is van mening dat het met de jaarlijkse risicoanalyse alsmede het interne beheersingssysteem en de opzet van de administratieve organisatie en interne controle, het integrale risicomanagement in principe adequaat heeft georganiseerd. Eind 2015 is het risicomanagement geëvalueerd. Op basis van deze evaluatie zijn in de loop van 2016 de volgende extra elementen toegevoegd aan het integraal risicomanagement:

- Risicomanagement als vast onderdeel op de agenda van iedere bestuursvergadering.
- Werken met een voorlegger bij bestuursbesluiten waarin expliciet op de risico's van een besluit worden ingegaan.
- In de jaarlijkse risicoanalyse kijken naar hoe de verschillende risico's op elkaar inwerken.

Het bestuur blijft zorgen voor een cultuur waarin risicobewustzijn vanzelfsprekend is en evalueert het opgestelde risicobeleid periodiek en past indien nodig de risicostrategie aan.

6.2 Risicohouding

De risicohouding van het fonds, bedoeld in artikel 102a van de Pensioenwet, wordt gedefinieerd als de mate waarin het fonds, na overleg met sociale partners en het verantwoordingsorgaan bereid is risico's te lopen én de mate waarin het fonds risico's loopt gegeven de kenmerken van het fonds.

De risicohouding is onderdeel van de door sociale partners aan het fonds gegeven opdracht om de pensioenregeling uit te voeren. Het bestuur van het fonds gebruikt de beleidsuitgangspunten, waaronder de risicohouding van het fonds bij de opdrachtaanvaarding en de vaststelling van beleid.

De risicohouding van het pensioenfonds, zoals vastgelegd in het besluit financieel

toetsingskader van december 2014, bestaat uit drie onderdelen:

1. Kwalitatieve beschrijving van de risicohouding;
2. Kwantitatieve beschrijving van de korte termijn risicohouding;
3. Kwantitatieve beschrijving van de lange termijn risicohouding.

De risicohouding van het fonds voldoet aan de prudent person regel en komt voor de korte termijn tot uitdrukking in de hoogte van het vereist eigen vermogen of een bandbreedte hiervoor en voor de lange termijn tot uitdrukking in de door het fonds gekozen ondergrenzen in het kader van de haalbaarheidstoets.

De haalbaarheidstoets is een stochastische toets die inzicht geeft in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden. De economische scenario's zijn door DNB voorgeschreven.

In de haalbaarheidstoets wordt een projectie van de financiële situatie van het pensioenfonds voor een lange periode (60 jaar) gemaakt voor een veelvoud aan economische scenario's (stochastische analyse).

De haalbaarheidstoets heeft als doel inzicht te geven in:

- de gevolgen van de financiële opzet van het fonds;
- de verwachtingen en risico's, met name ten aanzien van koopkrachtbehoud;
- de haalbaarheid en consistentie van het premiebeleid;
- de herstelkracht van het fonds.

De belangrijkste uitkomst waarnaar gekeken wordt in de haalbaarheidstoets is het pensioenresultaat. Dit is een maatstaf voor koopkrachtbehoud. Het fonds stelt zelf de beleidsuitgangspunten voor de toets vast. Dit zijn de ondergrenzen voor het pensioenresultaat, die aansluiten op de risicohouding van het fonds.

6.2.1 Kwalitatieve beschrijving van de risicohouding

Het fonds voert op basis van de uitvoeringsovereenkomst de pensioenovereenkomst uit.

In de pensioenovereenkomst wordt een koopkrachtambitie nagestreefd tegen een acceptabel risico. Hiervoor wordt door de werkgever een vastgestelde premie betaald. De pensioenregeling wordt gekarakteriseerd als een middelloonregeling.

De verschuldigde premie dient kostendekkend te zijn. Bij de bepaling van de kostendekkende premie voor de pensioenopbouw wordt uitgegaan van een verwacht reëel rendement, uitgaande van de maxima van de Regeling Parameters, in principe voor vijf jaren (2016 tot en met 2020).

Het toeslagstreven van het pensioenfonds is voor het bestuur belangrijk. Het beleggingsbeleid (inclusief toeslagenbeleid) en premiebeleid is erop gericht om deze doelstelling te realiseren. Naar het oordeel van het bestuur rechtvaardigt het toeslagstreven juist een wat ruimere risicohouding. Het bestuur accepteert hierbij dat er een kans is dat de opgebouwde pensioenaanspraken en -rechten op enig moment gekort moeten worden.

Het beleid van het fonds is er, gegeven de huidige pensioenregeling en financieringsafspraken met de werkgever, primair op gericht om de pensioenen van alle deelnemers ten minste nominaal in stand te houden met daarnaast een duidelijk streven naar indexatie voor zowel actieven als inactieven. De zekerheidsnorm van het pensioenfonds is belangrijk, maar het toeslagstreven heeft evengoed een hoge prioriteit.

Door middel van een ALM-studie is het gewenste risicoprofiel vastgesteld. Hiervoor is de 'Blind Tasting' methode gehanteerd. Bij de blind tasting worden, zonder dat vooraf de beleggingsmixen bekend zijn, kengetallen getoond waarbij de bestuursleden afzonderlijk aangeven of deze aanvaardbaar dan wel niet acceptabel zijn. De kengetallen bij de volgende onderwerpen worden getoond:

- Cumulatieve korting op pensioenaanspraken en -rechten na 15 jaar (in een gemiddeld scenario en in een risicoscenario).
- Nominaal pensioenresultaat na 15 jaar (in een gemiddeld scenario en in een risicoscenario).
- Reëel pensioenresultaat na 15 jaar (in een gemiddeld scenario en in een risicoscenario).
- Betaalde en benodigde premie over 15 jaar / gemiddelde pensioenopbouw over 15 jaar (in een gemiddeld scenario en in een risicoscenario).
- Percentiel spreiding dekkingsgraad over 1 jaar.

Per onderwerp zijn drie verschillende beleggingsvarianten doorgerekend met een verschillend risicoprofiel. Op basis van deze resultaten geven de bestuursleden aan welk risicoprofiel nog acceptabel is bij elk van de onderwerpen. Uiteindelijk wordt aan de hand van de reacties van de bestuursleden gepoogd om een

impliciete risicohouding af te leiden die past bij de doelstellingen en karakteristieken van het pensioenfonds.

De afzonderlijke resultaten zijn verzameld en gebundeld getoond. Deze zijn besproken en vormen het uitgangspunt van de discussie die daarop volgde. Dit heeft geresulteerd in het door het fonds gewenste risicoprofiel dat is vertaald naar het strategische beleggingsbeleid zoals opgenomen in de ABTN.

6.2.2 Kwantitatieve beschrijving van de korte termijn risicohouding

De risicohouding is vertaald in een strategische beleggingsportefeuille met bandbreedtes. Ook voor de mate van renteafdekking is een strategisch beleid met bandbreedtes vastgesteld. Het korte termijn risico gemeten door middel van het Vereist Eigen Vermogen (VEV) bij de strategische beleggingsportefeuille, bedraagt 17,8% per 31 december 2015. Het VEV kan fluctueren door verschuivingen in de strategische mix binnen de bandbreedtes ten aanzien van de allocatie naar de verschillende beleggingscategorieën en de mate van afdekking van het renterisico.

De bandbreedte rondom het VEV is bedoeld om uitvoering te geven aan het feitelijke beleggingsbeleid binnen de toegestane bandbreedtes rondom het strategische beleid.

Om de grenzen voor het Vereist Eigen Vermogen te bepalen heeft het pensioenfonds de volgende berekeningen laten uitvoeren:

- a. Een berekening met de onderkant van de bandbreedte voor de rendementsportefeuille/zakelijke waarden, de bovenkant van de bandbreedte voor de rente-afdekking en de bovenkant van de bandbreedte voor de valuta-afdekking.
- b. Een berekening met de bovenkant van de bandbreedte voor de rendementsportefeuille/zakelijke waarden, de onderkant van de bandbreedte voor de rente-afdekking en de onderkant van de bandbreedte voor de valuta-afdekking.
- c. Conform a maar met 100% rente-afdekking (de 'maximale afdekking').
- d. Conform b maar met rente-afdekking zonder verlenging/swaps, ofwel met 20% rente-afdekking (de 'minimale afdekking').

Uitgaande van bovenstaande berekeningen is besloten om als Vereist eigen vermogen bandbreedte een VEV met een ondergrens van 112% te hanteren en een bovengrens van 120%.

In dit beleid heeft het bestuur beoordeeld dat deze bandbreedte acceptabel is uit hoofde van balansrisicomanagement. Tenminste eens per kwartaal zal het pensioenfonds bij DNB (via kwartaalrapportage) indienen hoe het VEV feitelijk is en dat het zich binnen de bandbreedte bevindt.

6.2.3 Kwantitatieve beschrijving van de lange termijn risicohouding

De risicohouding van het fonds komt voor de lange termijn tot uitdrukking in de ondergrenzen in het kader van de haalbaarheidstoets. Ondergrenzen worden vastgesteld ten aanzien van:

- het verwachte pensioenresultaat vanuit de situatie dat het pensioenfonds precies beschikt over het vereist eigen vermogen;
- het verwachte pensioenresultaat vanuit de feitelijke dekkingsgraad van het pensioenfonds;
- het pensioenresultaat dat kan worden bereikt vanuit de feitelijke dekkingsgraad in een slechtweerscenario.

Een fonds voert periodiek een haalbaarheidstoets uit die op basis van een stochastische analyse inzicht geeft in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden. Er is een aanvangshaalbaarheidstoets en een jaarlijkse haalbaarheidstoets. De aanvangshaalbaarheidstoets is in 2015 voor het eerst uitgevoerd en vastgesteld naar aanleiding van invoering van het nieuwe FTK per 1 januari 2015.

Voor de bepaling van de lange termijn risicohouding is de kwalitatieve risicohouding als uitgangspunt gehanteerd.

Om invulling te geven aan het bepaalde in artikel 22 van het Besluit Financieel Toetsingskader kiest het fonds de volgende grenzen in het kader van de uitvoering van de aanvangshaalbaarheidstoets:

- De ondergrens voor het verwachte pensioenresultaat vanuit de situatie dat het pensioenfonds precies beschikt over het vereist eigen vermogen is gelijk aan 90%.
- De ondergrens voor het verwachte pensioenresultaat vanuit de feitelijke dekkingsgraad van het pensioenfonds bij het van toepassing worden van het nieuwe financiële toetsingskader is gelijk aan 90%.
- Bij de jaarlijkse haalbaarheidstoets berekent het fonds vanuit de feitelijke dekkingsgraad zowel het verwachte pensioenresultaat als het pensioenresultaat in een slechtweerscenario. De maximale relatieve afwijking tussen het verwachte pensioenresultaat en het pensioenresultaat in het slechtweerscenario die het fonds dan acceptabel vindt is 35%. Dit betekent dat het pensioenresultaat in slechts 5% van de scenario's meer dan 35% lager mag zijn dan het verwachte pensioenresultaat vanuit de feitelijke dekkingsgraad.

De onderbouwing voor deze ondergrenzen is als volgt:

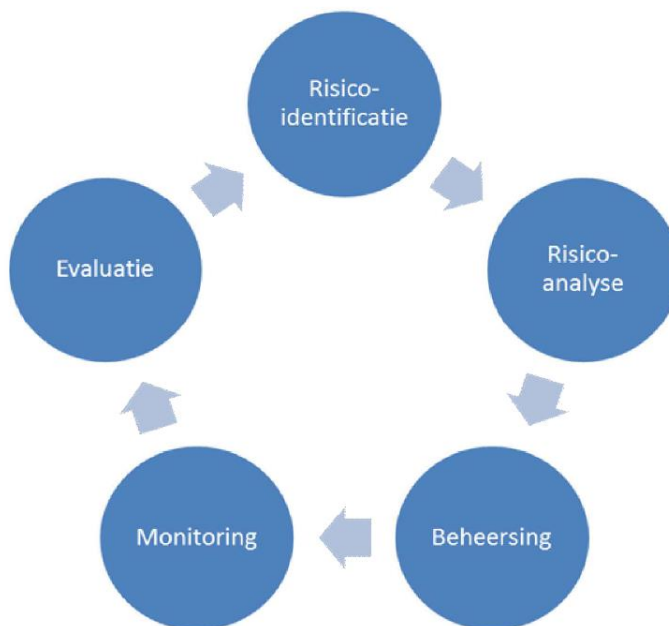
- Voor de risicohouding is één norm voor de ondergrens van het verwacht pensioenresultaat op fondsniveau gehanteerd. Dus geen gescheiden normen voor de startdekkingsgraden vanuit het vereist vermogen en de feitelijke situatie.
Redenen: Beperkte verschillen in uitkomsten, één norm draagt bij aan heldere en eenduidige communicatie.
- Er is geen norm van 100% (of hoger) gesteld.
Redenen: Dit kan misleidend zijn, want het schept onrealistische verwachtingen. Daarnaast zou het pensioenfonds niet slagen voor de haalbaarheidstoets bij een startdekkingsgraad van 106% of lager.
- Er zijn geen onafgeronde getallen gebruikt.
Redenen: Onafgeronde getallen geven schijnzekerheid.
- Er is een norm gekozen die gehaald wordt bij alle doorgerekende startdekkingsgraden: 95%, 106% en het vereist vermogen.
Redenen: De normen betreffen een ondergrens voor het verwacht pensioenresultaat en een bovengrens voor afwijking in een slechtweerscenario. Gelet hierop en rekening houdend met een financiële positie die beweeglijk is, ligt een normstelling in de rede die een bepaalde mate van robuustheid kent voor verschillende dekkingsgraden en omstandigheden.
- De maximale afwijking voor het pensioenresultaat in een slechtweerscenario op fondsniveau is ruimer gesteld dan die op individueel niveau.
Reden: In het Ontwerpbesluit nadere regelgeving bij de Wet Pensioencommunicatie zoals op 19 mei jl. aangenomen is sprake van een voorgeschreven informatie aan individuele deelnemers over welk pensioenresultaat zij mogen verwachten in een mediaan (50% percentiel) scenario, een goedweerscenario (90%) en een slechtweer scenario (10%). Indien het pensioenfonds als geheel voldoet aan de normen, dan is een slechtweerscenario pensioenresultaat voor een individu dat niet lager is dan op fondsniveau het geval is, uitlegbaar naar het individu.

6.3 Het risicomanagement-proces

Het pensioenfonds heeft een systeem van integraal risicomanagement ingericht. Uitgangspunt voor het risicomanagement is een goede evenwichtige afweging tussen de reductie van risico's, de inspanningen om dit te realiseren en de kosten die hiermee gepaard gaan. Een risico is een interne of externe gebeurtenis die zich met een bepaalde kans kan voordoen en daarmee het realiseren van de doelstellingen van een organisatie in zowel positief als negatief opzicht kan beïnvloeden. Risicomanagement houdt in dat risico's op gestructureerde wijze inzichtelijk worden gemaakt en bewaakt. Om dit te bereiken wordt een gestructureerd proces doorlopen, waarin de verschillende werkzaamheden en verantwoordelijkheden goed zijn gedefinieerd en vastgelegd.

Het inrichten van een risicomanagement proces heeft als doel om een redelijke mate van zekerheid te geven dat de vastgestelde doelstellingen van het pensioenfonds worden gerealiseerd. Het onderkennen, analyseren en mitigeren van risico's is een continu proces en is tevens een kritisch element van een effectieve interne beheersing. Het bestuur is verantwoordelijk voor het periodiek uitvoeren van risicoanalyses. Het onderwerp "risicomanagement" is een vast agendapunt voor iedere bestuursvergadering.

De risicomanagement-cyclus ziet er als volgt uit:

6.3.1 Risico-identificatie, risicoanalyse en beheersing

Het bestuur van het pensioenfonds hanteert een systematiek van risico-identificatie en -analyse, waarmee de risicopositie van het pensioenfonds nader in kaart wordt gebracht. Hierbij wordt gekeken naar de inherente risico's en de beheersing van deze risico's aan de hand van de Financiële Instellingen Risicoanalyse Methode (FIRM) van DNB. Het bestuur richt zich hierbij niet alleen op financiële risico's, maar kijkt tevens naar componenten als organisatie, beheersing en integrale bedrijfsvoering. Hierbij wordt expliciet gekeken naar de maatregelen ter beheersing van de risico's.

Het bestuur bespreekt de verschillende risico's jaarlijks op de beleidsdag. De risico's worden dan geëvalueerd (beoordeling van de waarschijnlijkheid / impact), de mate van beheersing wordt bekeken en de toegekende scores worden opnieuw beoordeeld.

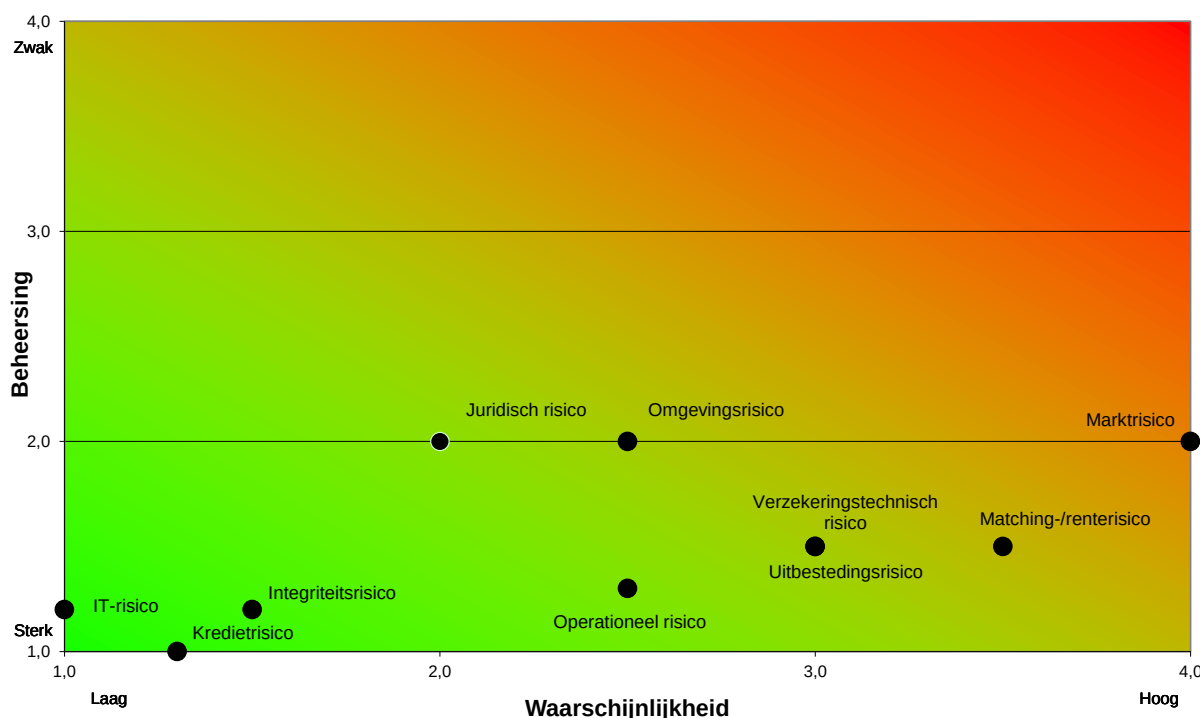
Het toekennen van een score voor de waarschijnlijkheid van het risico, gebeurt in het FIRM-model aan de hand van de volgende schaal:

- Laag – de waarschijnlijkheid dat het risico leidt tot een aanzienlijke tot hoge impact is gering;
- Beperkt – de waarschijnlijkheid dat het risico leidt tot een aanzienlijke tot hoge impact is beperkt. Indien de omstandigheden wijzigen kan de waarschijnlijkheid ook wijzigen - > het risico dient bewaakt te worden;
- Aanzienlijk – de waarschijnlijkheid dat het risico tot een aanzienlijke tot hoge impact zal leiden is aanmerkelijk groot;
- Hoog – het risico zal zich, zonder adequate beheersing, vrijwel zeker voordoen en een aanzienlijke tot hoge impact hebben. Beheersing van het risico verdient grote aandacht.

Het toekennen van een score voor de beheersing van het risico in het FIRM-model gebeurt aan de hand van de volgende schaal:

- Sterk – hoge kwaliteit van beheersing zorgt voor sterke vermindering van de risico's. Beheerskader is goed afgestemd op de risico's;
- Voldoende – afdoende kwaliteit van de beheersing zorgt voor voldoende vermindering van de risico's. Beheerskader is voldoende afgestemd op de risico's;
- Onvoldoende – beheersing vereist verbetering;
- Zwak – beheersing vereist ingrijpende en/of onmiddellijke verbetering.

De netto risico's op basis van de laatste evaluatie uitgevoerd in oktober 2016 worden in de volgende afbeelding weergegeven.

Het bestuur is van mening dat na getroffen beheersingsmaatregelen de van toepassing zijnde risico's acceptabel zijn. Het bestuur is zich bewust van de risico's die het pensioenfonds loopt en besteedt in toenemende mate aandacht aan risicobeleid en beheersing en zal deze lijn in 2017 voortzetten. In paragraaf 6.4 van dit hoofdstuk wordt een nadere toelichting gegeven op de voornaamste risico's die door het bestuur zijn onderkend, alsmede op het beleid van het bestuur voor het mitigeren van deze risico's.

6.3.2 Risicomonitoring

Voor de monitoring van het (strategisch) beleggingsbeleid maakt het bestuur gebruik van een Risicodashboard. Dit dashboard zorgt ervoor dat het bestuur beter op de hoogte is van bijvoorbeeld het verloop van de dekkingsgraad, de verdeling van de beleggingsportefeuille en de gelopen risico's. Middels het Risicodashboard wordt gecontroleerd of de beleggingen qua risicobudget zich nog binnen de afgesproken bandbreedtes bevinden. Hierbij wordt het risicobudget van het pensioenfonds afgezet tegen de in de markt gemeten risico's.

Het Risicodashboard wordt op kwartaalbasis opgesteld door de Investment Consultant en wordt toegelicht en besproken in de eerstvolgende bestuursvergadering.

6.3.3 Risico-evaluatie

Het bestuur heeft een systeem van periodieke risico-evaluatie.

Op de jaarlijkse beleidsdag van het bestuur vindt een evaluatie plaats van de risico's middels de FIRM-methodiek. De risico's worden geëvalueerd (beoordeling van de waarschijnlijkheid / impact), de mate van beheersing wordt bekeken en de toegekende scores worden opnieuw beoordeeld.

Het Risicodashboard wordt op kwartaalbasis opgesteld door de Investment Consultant en wordt toegelicht en besproken in de eerstvolgende bestuursvergadering.

Het bestuur komt maandelijks bijeen in een conference call. Deze conference calls vinden plaats na afloop van de maandelijkse vergadering van de Europese Centrale Bank (ECB). Het bestuur wordt dan door de

Investment Consultant geïnformeerd over de inhoud van de ECB vergadering. Aan de hand daarvan vindt een risico-evaluatie van het beleggingsbeleid plaats en worden mogelijk beslissingen tot bijsturing genomen (met name met betrekking tot de renteafdekking).

6.4 Voornaamste risico's en beheersingsmaatregelen

6.4.1 Financiële risico's

Marktrisico

Marktrisico is het risico als gevolg van het blootstaan aan wijzigingen in marktprijzen van verhandelbare financiële instrumenten.

Het belang in aandelen is verhoogd naar 35%. Hierbij vinden de beleggingen in aandelen wereldwijd plaats. Door de spreiding binnen de verschillende beleggingsfondsen (diversificatie) wordt het prijsrisico gedempt en dat is daarmee één van de belangrijkste mitigerende beheersmaatregelen. Ook de uitbreiding naar beleggingen in hypotheek, het ING-fonds en het GRIF fonds draagt hieraan bij. De waarschijnlijkheid / impact van dit risico komt als hoogste uit de analyse. Het bestuur van het pensioenfonds is van mening dat er geen aanleiding is tot wijziging in de mate van beheersing.

Matching- en Renterisico

Matching-/renterisico is het risico als gevolg van onvoldoende afstemming van activa en passiva op het gebied van rente, valuta en inflatie.

Het pensioenfonds dient de verplichtingen conform de Pensioenwet te waarderen op de rekenrente zoals deze wordt gepubliceerd door de toezichthouder DNB. Hierdoor wordt standaard een renterisico voor het pensioenfonds geïntroduceerd, waarbij een stijgende rekenrente de verplichtingen in waarde laat dalen, hetgeen gunstig is voor de dekkingsgraad van het pensioenfonds en omgekeerd. Daar staat tegenover dat bezittingen in de vorm van vastrentende waarden en het SLM fonds in principe omgekeerd in waarde meebewegen. Het matchen van het renterisico wordt beschouwd als zeer belangrijk.

Dit risico neemt toe door de sterk fluctuerende rente en de wijzigende rentemethodiek van DNB. Gezien de lage rentestanden is het risico van daling van de rente wellicht afgenomen, maar de mate van renteafdekking is de afgelopen jaren eveneens afgebouwd. De rente wordt voor een groot deel afgedekt middels het SLM fonds van Aegon en de rente-afdekking ultimo 2016 bedraagt 59,2%. Er is een signaleringsfunctie afgesproken op de rente met dagelijkse rentechecks, waardoor bij significante wijzigingen het bestuur snel op de hoogte is en direct bijeenkomt (conference call).

Het valutarisico is beperkt. Het fonds heeft geen niet-euro beleggingen in staatsobligaties meer.

De regeling voorziet in een voorwaardelijke toeslagverlening, dus het inflatierisico is laag.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat een tegenpartij verplichtingen niet kan nakomen. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan (premie)vorderingen op de werkgever, partijen die obligatieleningen uitgeven, banken waar deposito's worden geplaatst en marktpartijen waarmee Over The Counter (OTC)-derivatenposities worden aangegaan. Een voor beleggingsactiviteiten specifiek onderdeel van kredietrisico's is het settlementrisico. Dit houdt het risico in dat partijen waarmee het pensioenfonds transacties is aangegaan, niet meer in staat zijn hun tegenprestatie te verrichten waardoor het pensioenfonds financiële verliezen kan lijden.

De beheersing van het kredietrisico vindt plaats door het stellen van kredietwaardigheidseisen aan de tegenpartijen waarmee transacties kunnen worden gedaan. Daarnaast worden limieten gesteld aan tegenpartijen en worden extra zekerheden gevraagd zoals onderpand en dergelijke bij renteswaps en het uitlenen van effecten ('securities lending').

Door de vrijval van de non-euro staatsobligaties is een deel van het kredietrisico verlaagd. Echter, de vrijgekomen gelden worden belegd in hypotheek waardoor het kredietrisico weer toeneemt. Beheersing vindt daarnaast plaats door adequate vastlegging van afspraken en monitoring.

Verzekeringstechnisch risico

Het verzekeringstechnisch risico is het risico dat uitkeringen niet gefinancierd kunnen worden als gevolg van onjuiste en/of onvolledige aannames en grondslagen.

In de actuariële analyse worden de afwijkingen geanalyseerd. De belangrijkste actuariële risico's zijn het langlevensrisico, het overlijdensrisico (kortleven) en het arbeidsongeschiktheidsrisico. Het pensioenfonds heeft het kortleven- en het arbeidsongeschiktheidsrisico volledig herverzekerd bij Zwitserleven. Het tegenpartijrisico wordt als laag beschouwd.

Iedere twee jaar verschijnt een update van de AG Prognosetafel, waarna het pensioenfonds de grondslagen hieraan aanpast. Onder andere mogelijke wijzigingen in de achterliggende methode (stochastisch model) zorgen echter voor onzekerheid over de impact.

6.4.2 Niet-financiële risico's

Omgevingsrisico

Omgevingsrisico is het risico als gevolg van veranderingen op het gebied van concurrentieverhoudingen, belanghebbenden, reputatie en ondernemingsklimaat.

Door het bestuur en de externe uitvoerders wordt actief de wetgeving en de best practices gevolgd. Concurrentie komt van PME. Als PME de regeling verrijkt, dan moet het pensioenfonds meedoen om vrijstelling te behouden. De kans hierop is klein. In 2015 heeft de werkgever gegevens moeten aanleveren aan PME inzake de gelijkwaardigheidstoets. Het pensioenfonds is "geslaagd" voor de gelijkwaardigheidstoets.

Er is een grote afhankelijkheid van de sponsor. De sponsor kan druk uitoefenen. De welwillendheid van de sponsor is geen risico voor het fonds, maar wel voor de inhoud van de pensioenregeling.

Het effect van de reputatie van de pensioensector is beperkt, aangezien deelnemers geen keus krijgen voor een andere regeling. Het fonds is afhankelijk van politieke grillen. De pensioen-negativiteit in het nieuws lijkt iets afgenomen.

Het pensioenfonds brengt jaarlijks een pensioenkrant uit met actuele onderwerpen. De website is geheel vernieuwd en voorzien van actuele informatie (o.a. poll, UPO-filmpje, dekkingsgraadinformatie). Tevens worden nieuwsbrieven uitgebracht. Het risico dat alle pensioenfonds in een slecht daglicht komen is lastig te beheersen, wat mogelijk is wordt gedaan.

Operationeel risico

Operationeel risico is het risico samenhangend met ondoelmatige of onvoldoende doeltreffende procesinrichting en procesuitvoering. Dit heeft betrekking op de continuïteit, integriteit en kwaliteit van de dienstverlening. Het pensioenfonds heeft de genoemde werkzaamheden grotendeels uitbesteed.

Er worden risico's gesignaleerd op het gebied van geschiktheid van bestuursleden, continuïteit en opvolging. Dit in samenhang met alle richtlijnen en handreikingen (Code Pensioenfonds, Handreiking Geschikt Pensioenfondsbestuur). De huidige uitstroom van bestuurders is nog bij te benen, er zijn voldoende aspirant-bestuursleden, echter zij moeten een lang traject doorlopen voordat zij door DNB goedgekeurd bestuurder zijn. Tevens merkt men dat er vanuit Honeywell meer druk staat op de beschikbare tijd voor de bestuurstaak. In geval van "nood" kan een externe deskundige worden ingehuurd als bestuurder.

Integriteitsrisico

Het integriteitsrisico wordt gedefinieerd als het risico dat de integriteit van het pensioenfonds dan wel het financiële stelsel wordt beïnvloed als gevolg van niet integere en onethische gedragingen bij de organisatie of haar uitbestedingspartners, door management of medewerkers.

Het pensioenfonds heeft eind 2015 middels een Risicomatrix een separate risicoanalyse van het risico op belangenverstrengeling en de overige integriteitsrisico's uitgevoerd. Hierbij is onder andere aandacht besteed aan risico's met betrekking tot nevenfuncties, arbeidsrelaties, privébeleggingen, combinatie werkgever/bestuur, medewerkers van uitvoerders, etc.

Bestuursleden worden gescreend. Het bestuur heeft geen toegang tot de rekening, dus fraude of witwassen is niet van toepassing. Bestuursleden vanuit HR zijn niet betrokken bij de CAO-onderhandelingen. Het bestuur heeft een geschiktheidsplan opgesteld (mede op basis van het Beleidsdocument Deskundigheid). Er is een gedragscode, een compliance officer, er is sprake van functiescheiding. Het onderwerp "integriteit" is een specifiek onderdeel van het periodieke proces van onderlinge beoordeling en zelfevaluatie van de bestuursleden. Ieder bestuurslid dient zijn/haar nevenfuncties kenbaar te maken aan de medebestuursleden. De nevenfuncties worden tevens vermeld in het jaarverslag.

Uitbestedingsrisico

Uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van de aan derden uitbesteede werkzaamheden, dan wel door deze derden ter beschikking gestelde apparatuur en personeel worden geschaad.

Vrijwel alle werkzaamheden zijn uitbesteed. Het uitbestedingsrisico wordt gemitigeerd door de afspraken (kwaliteitseisen) in de uitvoeringsovereenkomst en de daaraan verbonden Service Level Agreement (SLA). Monitoring van de uitvoering door het bestuur van het pensioenfonds vindt plaats op basis van de periodieke rapportages, waaronder In control Statements, van de externe uitvoerder over de uitgevoerde

werkzaamheden. Het grootste deel van het uitbestedingsrisico heeft betrekking op de werkzaamheden bij TKP. Onder andere door de In control statement (ICS)-rapportages die TKP periodiek uitbrengt, heeft het bestuur het comfort dat het 'in control' is. Tevens ontvangt het pensioenfonds van TKP, de vermogensbeheerders en custodian ISAE 3402 type II-rapportages. Deze rapportages geven inzicht in de wijze van beheersing van de operationele risico's en geven aan of de pensioenuitvoerder en vermogensbeheerder 'in control' zijn. Een externe accountant certificeert de ISAE 3402 type II-rapportages.

Overstappen is direct mogelijk, maar niet gemakkelijk. De communicatie is bij de huidige administrateur (TKP) goed. Het fonds heeft geen volledig zicht op de kwaliteit van het personeel. Door het gebruik van vaste contactpersonen is het risico beperkter.

Het bestuur heeft eind 2016 een evaluatie en beoordeling van de externe partijen uitgevoerd. Er zijn geen significante bevindingen naar voren gekomen.

IT-risico

IT-risico is het risico dat bedrijfsprocessen en informatievoorziening niet wordt ondersteund door IT.

Dit risico ligt grotendeels bij de administrateur en de vermogensbeheerders, dus dit valt onder het uitbestedingsrisico. Privacygevoelige bijlagen worden beveiligd verstuurd.

Het fonds heeft geen back-up van de administratie bij TKP. TKP heeft wel een externe backup van de administratie. Bij de werkgever vindt dagelijkse backup plaats. Er is extra aandacht binnen het bestuur voor de verzending van pensioenfondsdocumenten en vergaderstukken naar privé-e-mailadressen (hotmail, gmail). Ook het Verantwoordingsorgaan is overgegaan op het werken via de iPad. Alle stukken worden op Ibabs geplaatst en er worden nauwelijks/zelden per e-mail stukken verstuurd.

Juridisch risico

Juridisch risico is het risico samenhangend met veranderingen in en naleving van wet- en regelgeving.

Het fonds is verplicht om te voldoen aan van toepassing zijnde wet- en regelgeving. Het fonds wordt door TKP en Mercer op de hoogte gehouden van ontwikkelingen op juridisch gebied. Er wordt jaarlijks een Beleidsdag gehouden waarin het bestuur informatie krijgt over actuele onderwerpen en onderling van gedachten wisselt. Overeenkomsten en juridische documenten worden door de juridische afdeling van Mercer of TKP gecontroleerd. Het lukt het bestuur tot op heden goed om tijdig in te spelen op wijzigingen in wetgeving.

7 Beleggingen

7.1 Terugblik 2016

Onrustige start van het jaar

De eerste weken van 2016 waren onstuimig. Wereldwijd daalden koersen door slechte Chinese economische cijfers en de depreciatie van de renminbi ten opzichte van de Amerikaanse dollar. Beleggers vluchtten hierdoor in het eerste kwartaal massaal naar de relatief veilige staatsobligaties, met wereldwijd nog lagere rentestanden tot gevolg. Wel was er herstel op de aandelenmarkten door de versoepeling van monetair beleid.

De verrassende Brexit

De zomer werd gedomineerd door het Brexit referendum. Op de financiële markten was er onzekerheid over de impact van een mogelijke Brexit op de (handels)relatie met Europa. En er was angst dat het sentiment in het Verenigd Koninkrijk kon overslaan op de rest van de EU. De verrassende keuze voor een Brexit – in de nacht van donderdag 23 op vrijdag 24 juni – leidde meteen tot stevige reacties op de financiële markten. Europese beurzen kelderden met gemiddeld meer dan 8%, en de Britse pond verzwakte met meer dan 5% op één dag.

Centrale banken bieden de helpende hand

In de weken na het Brexit-referendum kwamen centrale banken met diverse ondersteunende maatregelen. In het derde kwartaal begon in Amerika de rente op staatsobligaties op te lopen. Een groeiende economie, sterk aantrekkende arbeidsmarkt en een iets toenemende inflatie waren hier de oorzaak van. En het vergrootte de kans op een renteverhoging van de Amerikaanse centrale bank (de Fed) in december. Daarom haalden investeerders hun geld uit obligaties en belegden het in meer risicovolle beleggingscategorieën zoals aandelen. Dit alles zorgde voor sterke resultaten bij aandelen in het derde kwartaal.

Trump de verrassende winnaar van de Amerikaanse verkiezingen

In november volgde nog een grote verrassing: de uitslag van de Amerikaanse presidentsverkiezingen. De peilingen zaten er net als bij de Brexit weer flink naast. Het was Donald Trump die ten koste van Hillary Clinton de verkiezingen won en het presidentschap naar zich toe trok. De financiële markten hadden hier geen rekening mee gehouden en lieten aanvankelijk grote verliezen zien. Binnen een dag draaide het sentiment compleet om. De financiële markten denken dat Trump, met zijn plannen voor meer investeringen en lagere belastingen, zowel de economische groei als inflatie kan laten stijgen. Deze verwachting had een positief effect op aandelenmarkten en die behaalden een sterk positief rendement in het vierde kwartaal. Tegelijk ging de rente omhoog, waardoor obligaties negatief rendeerden.

7.1.1 Aandelen

Europa

De eerste weken van 2016 zorgden voor veel rumoer op de financiële markten. De renminbi daalde ten opzichte van de Amerikaanse dollar en er werden slechte economische cijfers over China gepubliceerd. Wereldwijd dalende aandelenkoersen waren het gevolg. De Amerikaanse centrale bank (de Fed) verlaagde – vanwege de toegenomen onzekerheid – het verwachte aantal renteverhogingen van vier naar twee. Daarnaast introduceerde de Bank of Japan evenals de Europese centrale bank (ECB) negatieve rentes: financiële instellingen moesten geld betalen voor het stallen van geld bij de centrale bank. Vervolgens herstelden de aandelenkoersen.

In juni wierp het Brexit referendum een schaduw over de financiële markten. Er waren grote outflows in alle EU en Verenigd Koninkrijk (VK) gerelateerde beleggingen. Een week voor het referendum veerden de beurzen weer op toen de wedkantoren voorspelden dat het VK in de EU zou blijven. Tegen alle verwachtingen in kozen de Britten om uit de EU te stappen. Dit zorgde wereldwijd voor grote schokken op de financiële markten.

In november kozen de Amerikanen onverwacht voor Trump als nieuwe president. Beleggers lieten de verkiezingsonzekerheid achter zich en konden eindelijk vooruitkijken. Zij interpreteerden Trump's belofte tot veel investeringen en hervormingen positief. Europese winstverwachtingen stegen flink en verbeterde economische vooruitzichten zorgden voor hogere rentestanden. Beleggers verkochten massaal hun obligaties en kochten aandelen. Mede hierdoor stegen aandelenkoersen in november en december met meer dan 10%.

Noord-Amerika

2016 was een positief jaar voor Noord-Amerikaanse aandelen. De bewegelijkheid was vrij laag gedurende het begin van het jaar. In het eerste kwartaal lagen de belangrijkste verliezen bij aandelen in de gezondheidssector, de consumentensector en technologiebedrijven. Veel managers verlaagden – na verliezen in het begin van het kwartaal – het risico in de portefeuille en profiteerden zo slechts beperkt van het herstel in de tweede helft.

De volatiliteit nam echter toe in april. Er werden goede resultaten behaald met posities in bedrijven in de grondstoffen- en gezondheidssector en ook met consumenten- en ICT-aandelen. Een toename van het aantal fusies en overnames in mei had een positieve invloed op de portefeuille. De onverwachte uitslag van het Brexit referendum zorgde aan het einde van het tweede kwartaal voor verliezen in met name financiële aandelen.

In het derde kwartaal zette het positieve rendement zich door. In zowel juli als augustus was de publicatie van bedrijfsresultaten een belangrijke positieve stimulans voor aandelenkoersen. Er werden goede resultaten behaald met posities in aandelen in de sectoren ICT en energie. Verliezen op short posities in het algemeen en aandelen in de staal- en luchtvaartsector in het bijzonder dempten de rendementen. De uitslag van de Amerikaanse presidentsverkiezingen had eveneens een positieve invloed op de aandelenkoersen en ook hedge fund managers profiteerden hier per saldo van. Dit werd met name veroorzaakt door de sterke omslag van de rendementen van aandelensectoren. Door deze omslag presteerden energie- en financiële aandelen in november en december sterk, terwijl aandelen in defensieve sectoren negatieve rendementen lieten zien. Hedge fund managers maakten onder meer winsten met posities in energie-aandelen, die een positieve invloed ondervonden van de stijging van de olieprijs.

Het rendement op de aandelen bedroeg in 2016 circa 5,6% (2015: 8,0%).

BNP Paribas OBAM

Het beleggingsfonds OBAM streeft naar het behalen van vermogensgroei op de lange termijn door te beleggen in beursgenoteerde aandelen uitgegeven door bedrijven over de hele wereld. De aandelen van dit fonds zijn dagelijks verhandelbaar op de officiële markt van de effectenbeurs Euronext N.V. in Amsterdam.

Ultimo 2016 bedroeg de belegging van het pensioenfonds in het OBAM-fonds circa € 108,3 miljoen, 18,9% van de totale beleggingsportefeuille (2015: € 73,7 miljoen). Gedurende 2016 hebben er geen extra aan- of verkopen plaatsgevonden.

In 2016 behaalde OBAM een rendement van 11,1% (2015: 17,1%).

7.1.2 Vastrentende waarden

Staatsobligaties

De rente vervolgde in 2016 zijn langjarige neerwaartse trend. Met name Europa worstelt met gematigde groei en een hardnekkig lage inflatie. De Amerikaanse groei was beduidend beter, maar overtuigde in eerste instantie nog niet volledig. De staatsobligatiemarkt werd in 2016 geconfronteerd met verschillende ontwikkelingen, zoals de Brexit, een door de vluchtelingencrisis verdeeld Europa en de Amerikaanse verkiezingen. Dit zorgde ervoor dat de rente volatiel was maar ook laag bleef.

Voor de Europese centrale bank (ECB) was dit reden om haar opkoopprogramma verder uit te breiden en de depositorente verder te verlagen naar -0,40%. In december kondigde zij zelfs een verdere versoepeling en een verlenging van het programma aan. Hoewel de ECB nu 60 in plaats van 80 miljard euro per maand opkoopt, is het een flinke aanhoudende stimulans voor de Europese groei. Ook de Amerikaanse centrale bank (de Fed) heeft lang gewacht op overtuigende bewijzen dat de groei solide genoeg is, en verhoogde pas eind 2016 de rente verder. Hierdoor ging het beleid van centrale banken wel verder uiteenlopen. De Fed bouwde het verruimende beleid af, de centrale bank van Japan (BoJ) continueerde het stimulerende beleid. Wel kwam de BoJ met een controlemechanisme om de tienjaarsrente rond de 0% te houden. Over het algemeen is het beleid van centrale banken onverminderd ondersteunend: zij vinden het nodig de groei te ondersteunen en de inflatie verder te laten oplopen.

Het geopolitieke spanningsveld blijft groot. Ook Zuid-Europa blijft de gemoederen bezighouden. Spanje worstelde in 2016 met de vorming van een regering. De noodzaak tot coalitievorming is een uitdaging voor de – conform Europese richtlijnen – aanbevolen structurele hervormingen. Aan het eind van het jaar was het Italië: een referendum wees uit dat de bevolking het niet eens was met hervormingen in het kiesstelsel en de senaat. Premier Renzi trad daarna af, waardoor de politieke stabiliteit en de noodzakelijke hervormingen verder onder druk kwamen. Ook maakte de noodzakelijke redding van de Italiaanse Banca

Monte dei Paschi di Siena pijnlijk duidelijk dat het Italiaanse bankwezen worstelt met een onevenwichtige balans door oninbare leningen. Voor de redding door de overheid moesten de Europese regels creatief geïnterpreteerd worden. Desondanks bleven de Europese landenspreads relatief krap – het opkoopprogramma van de ECB had hier een stabiliserende invloed op.

Door de dalende rente bleef de belangrijkste driver van obligatiemarkten – de zoektocht naar rendement – gesteund door de ruim aanwezige liquiditeit. In juli werd het laagste en negatieve renteniveau genoteerd. De Duitse 10-jaars rente kwam onder de -0,20%. In het derde kwartaal stabiliseerde de rente om in het vierde kwartaal, op basis van de verkiezingsbelofte van Trump, te stijgen naar 0,45%. Over het gehele jaar daalde de rente van 0,63% naar 0,21%. In de looptijdsegmenten 2 tot 10 jaar was het renteverschil onveranderd 0,97%, maar in juli werd een niveau van 0,49% bereikt. Het lange 10 tot 30 jaar deel van de curve vertoonde een lichte vervlakking tot 0,73%, waarbij ook hier in juli een laagste niveau van 0,45% werd bereikt. De renteversillen tussen de Europese landen waren volatiel en zijn per saldo enigszins opgelopen als gevolg van de onrust na de Brexit en de problemen in Zuid-Europa.

Het rendement behaald op de vastrentende waarden bedroeg in 2016 circa 9,9% (2015: 2,6%).

Bedrijfsobligaties

Voor bedrijfsobligaties was 2016 beter dan eind 2015 kon worden voorzien. De Barclays Euro Aggregate Corporate Index behaalde een rendement van 4,73%. De gemiddelde vergoeding voor kredietwaardigheid daalde over het jaar een fractie naar 1,23%.

De daling van de olieprijs leidde begin 2016 tot een negatief sentiment op de financiële markten, waarbij de rente-opslagen voor het kredietrisico sterk opliepen. Het sentiment keerde toen de Europese centrale bank (de ECB) – in het kader van het opkoopprogramma – aankondigde vanaf juni ook Europese bedrijfsobligaties te gaan kopen. Deze aankondiging viel samen met een herstel van de olieprijs. Na het eerste kwartaal kon vrijwel niets de markt meer ongerust maken of in gevaar brengen. Er was weinig volatiliteit, in belangrijke mate door de ECB die in 2016 € 51 miljard aan bedrijfsobligaties opkocht.

In december gaven de centrale banken meer duidelijkheid over het te verwachten monetaire beleid. De Amerikaanse centrale bank (de Fed) verhoogde in december de rente met 0,25%, en de ECB liet weten het obligatie opkoopprogramma te handhaven tot eind 2017. Dit nam sluimerende onzekerheden uit de markt weg.

In de markt voor bedrijfsobligaties lieten vooral bedrijven in de energie-gerelateerde sectoren een goede performance zien, dankzij het herstel van de energieprijzen gedurende het jaar. Europese niet-financiële bedrijven profiteerden van de ondersteunende vraag van de ECB. Al moest na de aanvankelijke euforie over het programma wel enig terrein worden prijsgegeven. Obligaties van banken, die deze directe stimulansen moesten ontberen, bleven daar iets bij achter.

NN (L) Euro Sustainable Credit (excluding Financials)

Deze portefeuille bestaat uit bedrijfsobligaties, exclusief obligaties van financiële instellingen. Gedurende 2016 is deze belegging gegroeid van € 27,3 per ultimo 2015 tot € 28,8 miljoen per ultimo 2016. Het rendement bedroeg in 2016 5,7% (2015: -1,1%).

Strategische renteafdekking

De strategische renteafdekking bedraagt 35%. De feitelijke renteafdekking bedraagt sinds augustus 2015 circa 65% (dynamisch beleid).

7.1.3 Grondstoffen

In 2016 noteerde grondstoffen na twee jaar van zware prijsdalingen weer een positief rendement. Dit was vooral te danken aan de sectoren energie, industriële metalen en edelmetalen. De sectoren agricultuur en levend vee behaalden een negatief rendement.

De energiesector stond in 2016 in het teken van de opleving van de olieprijs. De oliemarkt kampte het grootste deel van het jaar nog met overaanbod en hoge voorraden. Tot 30 november 2016: op die dag bereikte de OPEC een definitief akkoord over verlaging van de olieproductie. Op 9 december sloten andere grote olieproducenten zoals Rusland zich aan. Daardoor steeg de olieprijs aan het einde van het jaar flink. Met als resultaat voor heel 2016 een stijging van de olieprijs van ruim 50%. Door de futurecurve bleef het rendement op ruwe olie steken op ruim 28%.

De sector industriële metalen behaalde een positief rendement. Doordat wereldwijd sprake is van voortgaand economisch herstel, ook in China, steeg de vraag naar grondstoffen. Vooral na de verkiezing van Trump schoten de metaalprijzen omhoog. Dat was vooral het gevolg van zijn plannen om grote investeringen in infrastructuur te doen.

De prijs van edelmetalen veerde begin 2016 op, na een volatiele start door flinke dalingen op de Chinese aandelenmarkt. In de rest van het jaar zakte de prijs van goud en zilver langzaam wat omlaag. Uiteindelijk wist de sector een positief rendement vast te houden.

De waarde van de grondstoffenfondsen is van € 4,2 miljoen naar € 6,0 miljoen gestegen.

Edelmetalen

De goudpositie vertegenwoordigt per 31 december 2016 een waarde van circa € 7,0 miljoen, ten opzichte van een waarde van € 6,2 miljoen ultimo 2015. De belegging in platinum was eind 2016 gelijk aan € 2,2 miljoen, ten opzichte van een waarde van € 2,1 miljoen ultimo 2015. Het totale ongerealiseerde resultaat op de edelmetalenpositie bedroeg ultimo 2016 circa € 0,8 miljoen, circa 9,8%.

Het rendement op de totale grondstoffen bedroeg in 2016 circa 11,6%.

7.1.4 Woningmarkt

De Nederlandse woningmarkt heeft in 2016 het herstel van het voorgaande jaar doorgezet. De gemiddelde woningprijs ligt inmiddels 13,7% hoger dan in het dal van juni 2013. Ten opzichte van vorig jaar zijn de woningprijzen met 6,7% gestegen. Ook de transactie aantallen lieten een verdere stijging zien. Ten opzichte van het voorgaande jaar lag het niveau van hypotheekverstrekkingen in 2016 27,6% hoger. De sterke groei in het aantal afgesloten hypotheekleningen wordt voornamelijk veroorzaakt door de stijging in het aantal doorstromers op de hypotheekmarkt. Doordat doorstromers vaak in een groter huis gaan wonen, dat boven de NHG-grens valt, zagen we het NHG-percentage van nieuwe productie afgelopen jaar dalen.

Ultimo 2016 bedroeg de belegging van het pensioenfonds in het hypotheekfonds circa € 87,8 miljoen (2015: € 81,2 miljoen), 15,4% van de totale beleggingsportefeuille. Het rendement in 2016 bedroeg 4,5% (koersresultaat).

7.1.5 Vastgoed

Het pensioenfonds is eigenaar van een bedrijfsterrein te Emmen ter waarde van € 2,3 miljoen. Jaarlijks wordt huur ontvangen. Het rendement bedroeg in 2016 ongeveer 5,9%.

7.1.6 Totaal beleggingsrendement

Het totale beleggingsrendement na kosten (inclusief renteafdekking) kwam in 2016 uit op 8,9% (2015: 3,4%).

7.2 Vooruitzichten 2017

7.2.1 Aandelen

Europa

De vooruitzichten voor Europese aandelen zijn gemengd. De economische vooruitzichten zijn positief maar de waarderingen zijn ook bovengemiddeld. Daarnaast krijgen steeds meer anti-EU partijen aanhang. Dit zorgt voor politieke onrust en beïnvloedt de beurs negatief.

Noord-Amerika

De uitslag van de Amerikaanse presidentsverkiezingen had eveneens een positieve invloed op de aandelenkoersen en ook hedge fund managers profiteerden hier per saldo van. Dit werd met name veroorzaakt door de sterke omslag van de rendementen van aandelensectoren. Door deze omslag presteerden energie- en financiële aandelen in november en december sterk, terwijl aandelen in defensieve

sectoren negatieve rendementen lieten zien. Hedge fund managers maakten onder meer winsten met posities in energie-aandelen, die een positieve invloed ondervonden van de stijging van de olieprijs.

Azië inclusief Japan

De vooruitzichten voor aandelen uit opkomende markten zijn gemengd. De huidige waarderingen zijn hoger dan begin 2016, maar liggen nog altijd ver onder het historisch gemiddelde. Aandelenbeleggingen in de opkomende landen kennen echter wel risico's. Zo kan een verdere daling van de Chinese economie deze markten onder druk zetten. Daarnaast verwachten we komend jaar twee tot drie renteverhogingen in Amerika, wat een negatieve factor kan zijn voor beurzen in opkomende markten.

De vooruitzichten voor Japanse aandelen zijn gemengd. De waarderingen zijn onder het historisch gemiddelde. Maar het beleid van de Bank of Japan blijft een van de belangrijkste factoren die het beurs sentiment het komend jaar bepaalt. Daarnaast kan een verdere daling van de Chinese economie of een toenemend protectionisme in Amerika de markt onder druk zetten.

7.2.2 Vastrentende waarden

Staatsobligaties

De bewegingen op de kapitaalmarkten zullen ook in 2017 voornamelijk gedreven worden door het beleid van de centrale banken en minder door de economische ontwikkelingen. Wij verwachten dat de economische groei en de inflatie in de eurozone voor lange tijd laag blijven. Voor de rente betekent dit dat er beperkte opwaartse druk is, ondanks de lage huidige renteniveaus. Voor 2017 hebben we onze verwachting voor de Europese groei naar beneden bijgesteld tot 0,9%. De inflatie blijft ver onder de ECB-doelstelling en kan door basiseffecten hooguit licht stijgen.

De ECB heeft het ondersteunende aankoopbeleid verlengt tot eind 2017. Vanwege de aanhoudend lage groei en de achterblijvende inflatie verwachten wij dat het aankoopbeleid volledig zal worden uitgevoerd. In december verhoogde de Fed de rente opnieuw, aangezien de Amerikaanse economie voldoende autonome kracht heeft, en de rente geen crisisniveau meer rechtvaardigt. Afhankelijk van de kracht van het herstel in de komende maanden, verwachten we ook in 2017 nog enkele rentestappen. Het stimulerende ECB-beleid houdt de korte rente laag. De lange rente wordt daarnaast ook beïnvloed door andere factoren als de ontwikkelingen in de Verenigde Staten en heeft enige potentie om te stijgen. Door het beleid van de ECB zullen ook de landenspreads relatief krap blijven. Ondanks de gespannen situatie in de Italiaanse bankensector zorgt het ECB-beleid voor een demper op de volatiliteit.

2017 wordt ook het jaar waar in veel Europese landen verkiezingen zullen worden gehouden. Het feit dat populistische, vaak Europa-kritische partijen, de wind in de rug hebben, is een zorg voor de éénheid en stabiliteit van het Europese stelsel als geheel. De migratiecrisis heeft laten zien dat Europa over de aanpak flink verdeeld is geraakt. Diverse aanslagen hebben Europa in het hart geraakt en zijn koren op de molen van meer nationalistisch georiënteerde partijen.

Vanuit monetair beleid voorzien wij een aanhoudende neerwaartse druk op de rente. Andere redenen voor een blijvend lage rente zijn regelgeving en de vereisten voor onderpand voor derivaten die beiden de vraag naar staatsobligaties stimuleren. Ons beleggingsbeleid blijft gericht op een langdurig lage rente die zich binnen een geringe bandbreedte beweegt. Bij aanhoudend herstel en het uitblijven van crises, is een continuatie van de uptrend in de rente mogelijk.

Bedrijfsobligaties

Wij verwachten zeer bescheiden rendementen voor bedrijfsobligaties in 2017, gegeven de huidige zeer lage rentes en de algemene verwachting van rentestijging in de loop van het komende jaar. Voorlopig zal de vraag naar bedrijfsobligaties sterk zijn, maar daarin kan in de loop van het jaar verandering komen. De ECB heeft eind 2016 aangegeven dat de omvang van het aankoopprogramma van obligaties na maart 2017 zal worden teruggebracht van € 80 miljard per maand naar € 60 miljard per maand. Wij verwachten dat de aankopen van bedrijfsobligaties, die vanaf juni 2016 ongeveer € 8 miljard per maand hebben bedragen, dan ook terug zullen lopen.

Wij verwachten dat de Europese economieën ook in 2017 een bescheiden groei kunnen laten zien, en dat daarmee de fundamentele kracht van bedrijfsobligaties intact blijft. De belangrijkste gevaren voor dit rooskleurige scenario liggen in de uitkomsten van met name verkiezingen in Frankrijk en Duitsland. In de aanloop daarvan kunnen de markten kwetsbaar blijken, en zeker ook daarna bij een overwinning van populistische partijen met een anti-euro agenda. Daarnaast kunnen ook de onzekere uitkomsten van de Brexit onderhandelingen en de consequenties van de beleidsvoornemens van de Amerikaanse president Trump voor volatiliteit zorgen.

Het gemiddelde niveau van de renteopslagen is nog steeds interessant, en maakt dat bedrijfsobligaties aantrekkelijk zijn ten opzichte van overheidsobligaties.

Al met al is ons basis scenario een relatief sterke omgeving voor bedrijfsobligaties met bescheiden rendementen voor 2017, maar wij zien duidelijke gevaren van minder gunstige uitkomsten.

7.2.3 Grondstoffen

Onze verwachtingen zijn licht positief. De wereldwijde economische groei lijkt verder aan te trekken en de bezettingsgraden lopen op. Het overaanbod op de grondstoffenmarkten lijkt wat af te nemen. In de oliemarkt blijft de prijsontwikkeling afhankelijk van de afspraken van de OPEC- en niet-OPEC-landen om de olieproductie te beperken. Geopolitieke spanningen kunnen zorgen voor plotselinge prijsstijgingen. Daarnaast zijn veel grondstofsectoren, zoals energie en industriële metalen, afhankelijk van de onzekere ontwikkeling van de Chinese economie. De risico's blijven voorsnog groot.

7.2.4 Woningmarkt

Vanaf 1 januari is de NHG-grens gelijk gesteld aan de gemiddelde huizenprijs. Aangezien we de huizenprijzen momenteel licht zien stijgen kan deze koppeling een voorzichtig verhogend effect op het percentage nieuwe hypotheek met een NHG garantie hebben. Echter een drijvende kracht binnen de huidige hypotheekmarkt wordt gevormd door doorstromers. Mensen die een volgende stap maken binnen de woningmarkt komen vaak niet meer in aanmerking voor NHG dekking. Hierdoor zien we het percentage aan NHG hypotheek binnen de nieuwe productie dan ook enigszins teruglopen. De verwachting is dat deze trend zich zal doorzetten in 2017. De verwachting is dat de prijzen ook in 2017 weer een lichte stijging zullen laten zien t.o.v. het afgelopen jaar. De positieve loongroei, dalende werkloosheid en dalende hoeveelheid te koop staande woningen dragen bij aan deze verwachting.

7.3 Maatschappelijk verantwoord beleggen

Pensioenfonds Honeywell besteedt zijn beleggingen uit aan Aegon Investment Management B.V. (AIM), NN Investment Partners (NNIP), BNP Paribas Investment Partners Netherlands N.V.. Het fonds hanteert in het kader van verantwoord beleggen een aantal uitgangspunten.

Het pensioenfonds onthoudt zich van beleggingen die verboden zijn op grond van Nederlands en Internationaal recht. Per 1 januari 2013 geldt er een wettelijk verbod op het beleggen in bedrijven die betrokken zijn bij de productie, verkoop of distributie van clustermunition. AFM heeft hiervoor tevens een uitsluitingenlijst opgesteld. Het wettelijke verbod geldt echter niet voor beleggingsinstellingen en indices waar bedrijven minder dan 5 procent van de waarde van de beleggingsinstelling of index vertegenwoordigen. Omdat de aandelenbeleggingen binnen de portefeuille in collectieve beleggingsvehikels worden beheerd, heeft het pensioenfonds geen directe invloed op de holdings binnen deze pools. Periodiek wordt bezien hoeveel is belegd in ondernemingen uit de uitsluitingenlijst. Het pensioenfonds onthoudt zich van beleggingen die verboden zijn op grond van Nederlands en internationaal recht.

Naar aanleiding van het conflict tussen Oekraïne en Rusland, heeft de EU een verordening opgesteld waarin een aantal nieuwe uitsluitingen/voorwaarden tot uitsluitingen zijn opgenomen. Deze verordening komt in aanvulling op de bestaande uitsluitingenlijst van de EU. Het pensioenfonds heeft van haar vermogensbeheerders de bevestiging ontvangen dat zij, binnen de beleggingen die aanhouden worden voor het pensioenfonds, voldoen aan deze verordening.

Het pensioenfonds zorgt ervoor dat bij de personen die belast zijn met de (uitvoering) van het beleggingsbeleid geen sprake is van belangenverstrengeling of tegenstrijdige belangen. Deze personen zijn gebonden aan de door het pensioenfonds opgestelde gedragscode. Deze gedragscode voldoet aan de eisen die DNB en de AFM hieraan stellen. Het pensioenfonds heeft een compliance officer die toeziet op de juiste naleving van de gedragscode.

AIM

Aegon streeft naar een duurzame beleggingsportefeuille, volgens de richtlijnen van de Principles for Responsible Investment van de Verenigde Naties (UNPRI). Het gaat om een aantal beginselen op het gebied van milieu, sociale omstandigheden en goed ondernemingsbestuur voor de beleggingspraktijk. Daarnaast geldt dat Aegon alleen beleggingen selecteert die in overeenstemming zijn met de gedragscode

van Aegon. Respect voor het milieu, de mensenrechten en de volksgezondheid zijn daarbij belangrijke criteria. Daarnaast doet Aegon geen zaken met bedrijven die zich bezighouden met de productie van controversiële wapens, zoals clustermunitie en landmijnen.

NN Investment Partners

De basis voor de verantwoorde beleggingsaanpak van Nationale-Nederlanden is het beleidskader voor verantwoord beleggen "Responsible Investment Policy Framework" van NN Group. Hierin staan zeven principes voor een verantwoorde wijze van beleggen. Het beleidskader reflecteert verscheidene internationale richtlijnen die NN Group en haar vermogensbeheerder NN Investment Partners ondersteunt, zoals de UNPRI. Verder is er een specifiek beleid dat beleggen in controversiële wapens verbiedt. Het beleggingsbeleid sluit hiermee aan op de Code Duurzaam Beleggen van het Verbond van Verzekeraars.

BNP Paribas Investment Partners

BNP Paribas Investment Partners streeft naar een voorbeeldfunctie in het bedrijfsvoering om hun 'human resources'-beheer te verbeteren, hun ecologische voetafdruk te verkleinen en band met de samenleving te versterken. Dit wordt gezien als hun sociale, burgerlijke en ecologische aansprakelijkheid. Het Corporate Social Responsibility (CSR)-initiatief bouwt voort op de UNPRI die BNP Paribas Investment Partners ondertekende en is in lijn met de Responsibility Charter van BNP Paribas en de betrokkenheid bij duurzame ontwikkeling. Een operationeel CSR-comité dat rapporteert aan de Executive Committee die verantwoordelijk is voor de coördinatie van de toepassing en bewaking van de CSR-acties. Jaarlijks wordt verslag uitgebracht over de geboekte vooruitgang en successen in de toepassing van het CSR-programma.

8 Pensioenen

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op activiteiten op het gebied van pensioencommunicatie en -administratie die in 2016 hebben plaatsgevonden. Daarnaast worden de belangrijkste kenmerken van de pensioenregeling toegelicht. Ook wordt er een toelichting gegeven op de pensioenuitvoeringskosten van het pensioenfonds. Tot slot wordt in dit hoofdstuk ingegaan op (voorstellen voor) nieuwe wetgeving op pensioengebied.

8.1 Pensioencommunicatie

Communicatie was in 2016 voor een groot deel gericht op het aanpassen van alle communicatiemiddelen naar aanleiding van de Wet Pensioencommunicatie. Dit had impact op de procesbrieven en de website.

8.1.1 Algemene visie op pensioencommunicatie

Goede pensioencommunicatie draagt bij aan het vervullen van de algemene doelstellingen van Pensioenfonds Honeywell. Daarom worden vanuit een strategische invalshoek verschillende communicatiemiddelen ingezet. De fondsdoelstellingen vormen het uitgangspunt voor de communicatiedoelstellingen. Hieruit volgen de te onderscheiden doelgroepen. Op basis van voorgaande worden middelen gekozen.

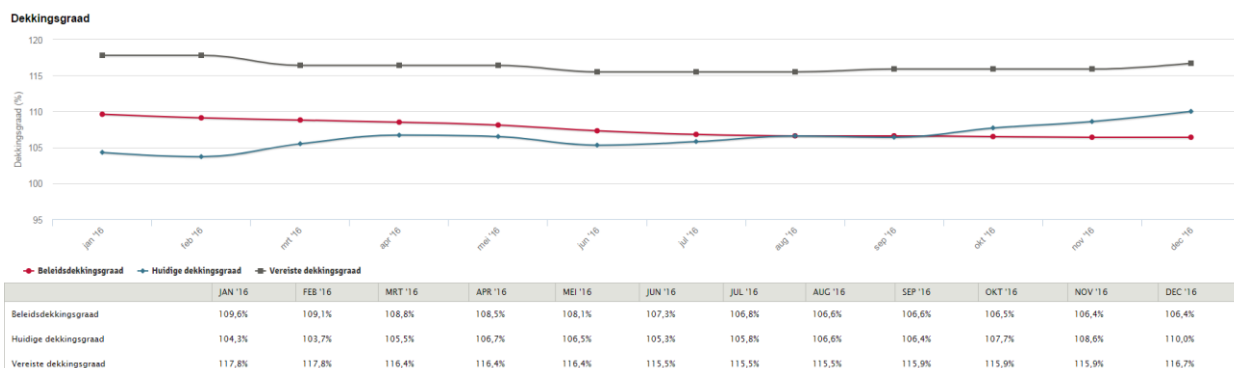
Pensioenfonds Honeywell stelt jaarlijks een actieplan communicatie op. Uitgangspunt hierbij is dat het pensioenfonds wil blijven voldoen aan de Pensioenwet en de eisen die de toezichthouder stelt. De doelstellingen die hiervoor zijn geformuleerd is dat de kennis over het pensioen bij de deelnemers wordt verhoogd en dat het pensioenbewustzijn bij hen toeneemt.

8.1.2 Communicatie over de financiële situatie van het fonds

Het is een van de hoofddoelen om deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen deelnemers continu te informeren over onze financiële situatie en de verschillende besluiten en stappen die Pensioenfonds Honeywell heeft genomen.

Op de website heeft de stand van de dekkingsgraad een prominente plaats op de homepage. De informatie over de dekkingsgraad is direct zichtbaar en aanklikbaar. Op de website en in de diverse andere middelen van het fonds geven we achtergrondinformatie bij de (beleids)dekkingsgraad en de actuele financiële situatie van het fonds.

In de pensioenkrant, die rond het verzenden van het Uniform Pensioenoverzicht verschijnt, is ruimte voor inhoudelijke achtergrondinformatie.

8.1.3 Wettelijk verplichte communicatie

In 2016 is ook bij Pensioenfonds Honeywell Pensioen 1-2-3 geïmplementeerd. Pensioen 1-2-3 maakt onderdeel uit van de Wet Pensioencommunicatie. In het kader hiervan is een aantal procesbrieven aangepast en is de website anders ingericht.

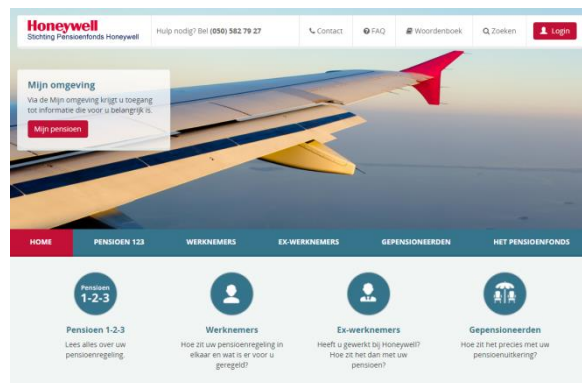

Pensioenfonds Honeywell is verplicht om een aantal communicatiemiddelen te gebruiken, namelijk:

- **Toelichting op de uitkering-specificatie**
Alle pensioengerechtigden ontvangen in januari een toelichting op de specificatie. Hierin staat of en hoeveel indexatie is doorgevoerd, betaald data en bijvoorbeeld welke aanpassingen zijn doorgevoerd in belastingtarieven/zorgverzekeringswet.
- **Uniform Pensioenoverzicht**
Het Uniform Pensioenoverzicht (UPO) is in 2016 verstuurd naar alle actieve deelnemers. Hierin staat o.a. de volgende informatie:
 - opgebouwde en te bereiken rechten naar de stand van 31 december;
 - A-factor.
 Het UPO is voor de deelnemers ook digitaal beschikbaar op het persoonlijke deel van de website. De verzending van het UPO is ondersteund op de website met bijvoorbeeld een animatie.
- **Overzicht partnerpensioen / bijzonder partnerpensioen**
De pensioengerechtigden hebben in het najaar van 2016 het jaarlijkse overzicht van het partnerpensioen ontvangen.
- **Startbrief**
De startbrief voor nieuwe deelnemers is gecheckt op de wettelijke verplichtingen. De brochure, die deel uitmaakt van de startbrief, is vervangen door laag 1 van Pensioen 1-2-3.
- **Toelichting wijziging pensioenreglement**
In mei hebben alle deelnemers de pensioenkrant ontvangen, met daarin een toelichting op de gewijzigde teksten in het pensioenreglement.

8.1.4 Website

De website is een belangrijk onderdeel in de communicatie van Pensioenfonds Honeywell. Deelnemers vinden hier de verdiepingslagen van Pensioen 1-2-3. Daarnaast worden er met regelmaat nieuwsberichten geplaatst. In mailingen wordt standaard verwezen naar de website. Verder kunnen er brochures, jaarverslagen en pensioenkranten gedownload worden. Bovendien kunnen deelnemers zich op de website aanmelden voor een digitale nieuwsbrief.

8.1.5 Onderzoek naar kwaliteit communicatie

In 2016 is er onderzoek gedaan naar de kwaliteit van de communicatie en de communicatiemiddelen. Het onderzoek is gedaan onder actieve deelnemers en pensioengerechtigden. Het gemiddelde cijfer voor de communicatie van Pensioenfonds Honeywell is een 7,1. Vooral de brieven van het pensioenfonds worden goed beoordeeld. Er is ruimte voor verbetering en doorlopende aandacht op een aantal facetten. Bijvoorbeeld aandacht voor keuzemogelijkheden en de wijze waarop het pensioenfonds belegt.

Ook geven de ondervraagden aan behoefte te hebben aan heldere, open communicatie die inzicht geeft in de eigen situatie en die van het pensioenfonds.

Wat verder opvalt is dat de pensioenplanner bij de minder dan de helft van de deelnemers bekend is. Van diegenen die er bekend mee zijn, gebruikt de helft de tool op de website minimaal een keer per jaar.

Op basis van de verbeterpunten is een aantal acties geformuleerd in het communicatieplan voor 2017.

8.1.6 Pensioencommunicatie 2016 en daarna

Op de agenda van het bestuur staat de toekomstbestendigheid van het fonds. Daarbij is onderzoek gedaan naar uitvoeringsalternatieven. Mochten zich in de loop van 2017 hierin ontwikkelingen voordoen, dan zal het pensioenfonds de deelnemers daarin betrekken. Dit gebeurt in afstemming met de werkgever en sociale partners. Voor de korte termijn heeft dit nog weinig impact op de communicatie. Er wordt wel gecommuniceerd over de voortgang en besluitvorming hierover.

Op basis van het onderzoek naar de kwaliteit van de communicatie en communicatiemiddelen is een aantal acties geformuleerd in het communicatieplan 2017. Hierbij wordt gefocust op :

- digitalisering van het fonds door het verzamelen van e-mailadressen;
- verhogen van pensioenbewustzijn door het onder aandacht brengen van de keuzemogelijkheden en de pensioenplanner;
- het imago van Pensioenfonds Honeywell, waarbij transparantie, betrokkenheid en sympathie aandachtspunten zijn.

8.2 Pensioenadministratie

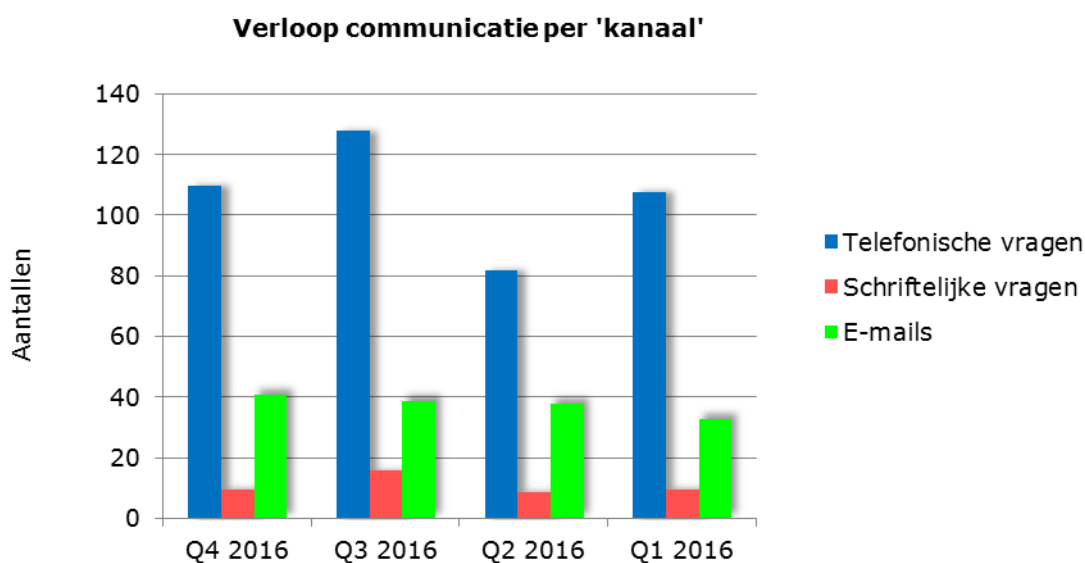
Gegevensaanlevering

De maandelijkse gegevensaanlevering van de werkgever verliep in het begin van 2016 wat moeizaam. Vanaf de maand april is de gegevensaanlevering weer normaal verlopen. De gegevens over 2016 zijn verwerkt in de pensioenadministratie.

Beantwoording deelnemersvragen

In 2016 hebben deelnemers 624 vragen gesteld aan het pensioenfonds (2015: 563). Deelnemers stelden vooral vragen over waardeoverdrachten en de verzending van de jaaropgaves. Ook werden vragen gesteld naar aanleiding van de gewijzigde netto uitkeringen per 1 januari 2016 en de jaarlijkse verzending van het Uniform Pensioenoverzicht.

De onderstaande grafiek geeft een overzicht van het aantal gestelde vragen per communicatiekanaal.

Waardeoverdrachten

Wanneer de beleidsdekkingsgraad van één of van beide pensioenfonds die betrokken zijn bij een waardeoverdracht lager is dan 100%, mag er geen waardeoverdracht plaatsvinden en wordt de waardeoverdracht uitgesteld. De beleidsdekkingsgraad van pensioenfonds Honeywell gaf in 2016 geen aanleiding tot het opschorten van waardeoverdrachten. In 2016 zijn vier uitgaande waardeoverdrachten geweest voor een totaalbedrag van € 550 duizend, en 12 inkomende waardeoverdrachten voor een totaalbedrag van € 340 duizend.

8.3 Pensioenregeling

De pensioenregeling 2015 ziet er vanaf 2016 op hoofdlijnen als volgt uit:

- De pensioenleeftijd is 67 jaar, waarbij flexibele pensionering mogelijk is.
- De regeling is een regeling op basis van geïndexeerd middelloon.
- Het salaris voor pensioenopbouw is gemaximeerd (per 1 januari 2017: € 103.317).
- Het opbouwpercentage voor het ouderdomspensioen is 1,875% van de pensioengrondslag per jaar.
- De franchise bedraagt per 1 januari 2016 € 12.952.
- Het partnerpensioen is op opbouwbasis en de hoogte is 70% van het jaarlijkse levenslange ouderdomspensioen en is het partnerpensioen uitruikbaar.
- Het tijdelijk partnerpensioen is op risicobasis en is 0,491% van de pensioengrondslag per deelnemersjaar, met een maximum van $8/7 \times$ de ANW-uitkering plus premiecompensatie.
- Het wezenpensioen is 14% van het jaarlijkse levenslange ouderdomspensioen en wordt uitgekeerd tot 18 jaar respectievelijk voor studerende kinderen tot 27 jaar.

Overgangsbepalingen voor medewerkers geboren vóór 1 januari 1950

Voor medewerkers geboren vóór 1 januari 1950 blijft inhoudelijk de pensioenregeling 2003 van kracht. Hieraan nemen nog enkele actieve deelnemers deel. Voor de gewezen deelnemers in deze regeling die geboren zijn na 1949, heeft het pensioenfonds besloten de aanspraken per 1-1-2014 om te zetten naar de huidige pensioenregeling. Dit onder voorbehoud dat deze deelnemers geen bezwaar maken tegen deze omzetting.

De belangrijkste kenmerken van de pensioenregeling 2003 zijn:

- De pensioenleeftijd is 62 jaar, waarbij flexibele pensionering mogelijk is.
- De regeling is een regeling op basis van geïndexeerd middelloon.
- Het opbouwpercentage voor ouderdomspensioen is 2,25% van de pensioengrondslag per jaar.
- De franchise bedraagt per 1 januari 2016 € 19.643.
- Het partnerpensioen is verzekerd op risicobasis. Bij uitdiensttreding of pensionering wordt een deel van de opgebouwde ouderdomspensioenaanspraken standaard omgezet in levenslang partnerpensioen.
- Het tijdelijk partnerpensioen is op risicobasis en is 0,491% van de pensioengrondslag per deelnemersjaar, met een maximum van $8/7 \times$ de ANW-uitkering plus premiecompensatie.
- Het wezenpensioen is 20% van het partnerpensioen en wordt uitgekeerd tot 18 jaar resp. voor studerende kinderen tot 27 jaar.
- Het opbouwpercentage van het overbruggingspensioen is 2,25% van de franchise per jaar.

8.4 Uitvoeringskosten

Het pensioenfonds probeert een zo volledig en transparant mogelijk overzicht te geven van de uitvoeringskosten.

	2016	2015	2014	2013	2012
Pensioenbeheerkosten					
in euro per deelnemer (actieven en gepensioneerden)	€ 559	€ 541	€ 480	€ 329	€ 301
in euro per deelnemer (totale populatie)	€ 319	€ 310	€ 274	€ 187	€ 172
Vermogensbeheerkosten					
(in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,38%	0,34%	0,31%	0,27%	0,25%
Transactiekosten					
(in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,02%	0,09%	0,01%	0,04%	0,08%

De pensioenbeheerkosten per deelnemer zijn gestegen ten opzichte van 2015. Op totaalniveau zijn de pensioenbeheerkosten met € 22 duizend gestegen. Dit wordt veroorzaakt door een lichte stijging van verschillende kostensoorten, waaronder de administratievergoeding en advieskosten. Daarbij komt dat het aantal deelnemers met 19 gedaald is ten opzichte van 2015.

De pensioenfederatie maakt een onderscheid tussen de volgende vier kostensoorten:

Algemene kosten

De algemene kosten betreffen kosten die niet direct toegerekend kunnen worden aan de pensioenuitvoering of vermogensbeheer. Deze kosten betreffen kosten voor bestuur en commissies, externe adviseurs en toezichthouders. Een aanbeveling van de Pensioenfederatie is om de algemene kosten pro rato te verdelen over pensioenuitvoeringskosten en vermogensbeheerkosten. Voor het pensioenfonds geldt dat de algemene kosten niet verdeeld zijn.

Uitvoeringskosten pensioenbeheer

Deze kosten betreffen de integrale kosten voor pensioenbeheerdienstverlening van TKP. Verder bestaan de kosten van pensioenbeheer uit communicatiekosten, accountantskosten, actuariskosten en toegerekende algemene kosten. De pensioenuitvoeringskosten worden gerapporteerd in euro's per deelnemer, waarbij het aantal deelnemers de som is van het aantal actieve deelnemers en gepensioneerden. Er is geen sprake van kosten inzake herverzekering en van kosten die door de werkgever worden gedragen. In deze kosten zitten geen schattingselementen.

Kosten van vermogensbeheer

Het bedrag van € 2,3 miljoen dat in de staat van baten en lasten is opgenomen, betreft alle (direct en indirect) door het pensioenfonds betaalde vermogensbeheerkosten.

De kosten van vermogensbeheer betreffen de vergoeding voor de integrale vermogensbeheerdienstverlening van de vermogensbeheerder en de beheervergoeding en rendement gerelateerde vergoeding van de vermogensbeheerders. Ook bevatten deze kosten de overige kosten met betrekking tot het vermogensbeheer, waaronder de accountantskosten, bewaarvergoedingen, administratiekosten en juridische kosten. De kosten vermogensbeheer worden gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen. Het aandeel geschatte kosten is beperkt. Dit betreft met name kosten in onderliggende beleggingsstructuren.

De beheerkosten zijn berekend op basis van de Ongoing Charges Figure (OCF) van de beleggingsfondsen. De OCF is een maatstaf voor doorlopende kosten die aan het beleggingsfonds toegerekend worden. De OCF bestaat uit de beheervergoeding, service fee, kosten voor securities lending en kosten voor onderliggende extern beheerde beleggingsfondsen. Niet inbegrepen zijn de toe- en uittredingskosten van participanten, eventuele prestatievergoeding, transactiekosten binnen de beleggingsfondsen en interestkosten op bankrekeningen.

Een eventuele vaste vergoeding voor het beheer van de beleggingsportefeuille en eventueel een restitutie op de beheerkosten zijn in deze kostencategorie opgenomen. De basis hiervoor is de overeenkomst met Aegon. Daarnaast zijn de kosten voor specifieke diensten en rapportages in deze kostencategorie opgenomen. Deze kosten worden ieder jaar separaat in rekening gebracht. Wanneer de kosten over 2015 nog niet in rekening zijn gebracht dan is een schatting van deze kosten opgenomen. Deze overige kosten hebben allemaal betrekking op de gehele beleggingsportefeuille en zijn pro rata verdeeld over de verschillende beleggingscategorieën.

De performance gerelateerde kosten zijn berekend aan de hand van de prestatievergoeding van de hierbij behorende beleggingsfondsen.

De algemene kosten van het pensioenfondsbestuur, waaronder kosten van toezicht en de overige kosten zoals accountantskosten en juridische kosten zijn niet toegerekend aan de kosten vermogensbeheer.

Vermogensbeheerkosten (in € 1.000)

Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Overig	Totaal
0	1.001	1.127	179	2.307

Transactiekosten

Transactiekosten betreffen de toe- en uittredingsvergoedingen van de beleggingsfondsen, de kosten van discretionaire portefeuilles en de derivatentransacties. Transactiekosten in onderliggende beleggingsfondsen en acquisitiekosten bij illiquide beleggingen in beleggingsfondsen worden vooralsnog niet meegeteld, hier wordt door de Pensioenfederatie eerst nader onderzoek naar gedaan. De (geschatte) transactiekosten worden gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen. Omdat bij transacties in vastrentende waarden en in derivaten de werkelijke transactiekosten niet bekend zijn, zijn deze vrijwel volledig geschat.

Transactiekosten van beleggingstitels binnen de beleggingsfondsen zijn niet meegenomen. Dit is anders voor directe beleggingen in financiële instrumenten (discretionaire portefeuille). De aan- en verkoopkosten van beleggingstitels zijn standaard verwerkt in de aan- en verkoopprijs van deze instrumenten. Om deze kosten te bepalen is een gemiddelde spread (de helft van het verschil tussen de bied- en de laatprijs) toegepast.

Transactiekosten (in € 1.000)

Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Overig	Totaal
0	56	72	1	129

8.5 Nieuwe wetgeving

Diverse ontwikkelingen op het gebied van pensioen in het verslagjaar vormden de aanleiding voor nieuwe (voorstellen van) wetgeving.

Toekomst Pensioenstelsel

Op 8 juli 2016 heeft staatssecretaris Klijnsma aan de Tweede Kamer namens het kabinet een Perspectiefnota gestuurd waarin de hoofdlijnen voor een toekomstig pensioenstelsel verder zijn uitgewerkt. Een eerste verkenning had al plaatsgevonden en is in de vorm van een Hoofdlijnennotitie in juli 2015 aan de Tweede Kamer aangeboden. Het nieuwe stelsel moet in 2020 zijn ingevoerd. Het kabinet inventariseert in de nota verschillende mogelijkheden om het huidige stelsel toekomstbestendig te maken. Het wordt aan een volgend kabinet overgelaten om keuzes te maken en te zorgen voor het wettelijke fundament.

Analyse kabinet

De snel opgelopen levensverwachting, de financiële crises van deze eeuw en de langdurig lage rente zorgen voor toenemende druk op het pensioenstelsel. Over langere periodes zijn geen toeslagen verleend. Ingegane pensioenen en pensioenaanspraken zijn gekort of dreigen gekort te worden. Gewekte verwachtingen zijn zodoende niet waargemaakt waardoor het vertrouwen in het stelsel is afgenomen. Dit alleen al rechtvaardigt volgens het kabinet een fundamentele aanpassing van het pensioenstelsel. Daarnaast verandert ook de arbeidsmarkt (geen dienstverbanden meer voor het leven, meer zelfstandigen en flexwerkers) in snel tempo. Behalve dat hierdoor niet alle werkenden een toereikend aanvullend pensioen opbouwen, zorgt deze ontwikkeling er ook voor dat de premiesystematiek steeds meer gaat knellen. Dit vormen eveneens redenen het stelsel te herzien.

Vanuit deze analyse wil het kabinet:

- de pensioenopbouw door flexwerkers en zelfstandigen verbeteren,
- de premiesystematiek afschaffen,
- nieuwe types pensioenovereenkomsten introduceren, en
- meer keuzevrijheid bij pensioenregelingen mogelijk maken.

De laatste twee aanpassingen moeten er voor zorgen dat bij de deelnemers meer realistische verwachtingen ontstaan omtrent het te verwerven pensioen én de betrokkenheid van de deelnemers bij de oudedagsvoorziening wordt vergroot. Dit moet leiden tot een herstel van het geslonken vertrouwen. Uitgangspunt bij een herziening is dat collectiviteit, solidariteit en verplichtstelling de fundamenten blijven onder het nieuwe pensioenstelsel. Het kabinet benadrukt nog dat ook een nieuw stelsel de huidige financiële problemen niet oplost. Wel verwacht het kabinet dat de kloof tussen verwachtingen en uitkomsten met de voorgestelde herziening zal worden gedicht.

Uitwerking door het kabinet

Nieuwe contractvormen

Zowel uitkeringsovereenkomsten als premieovereenkomsten hebben de beoogde zekerheid de afgelopen jaren niet waargemaakt. Te voorzien valt dat dit ook in de nabije toekomst niet zal gebeuren. Deze pensioenovereenkomsten zijn daardoor kwetsbaarder geworden. Het vertrouwen van de deelnemers en daarmee het draagvlak neemt af. Tegen die achtergrond wil het kabinet nieuwe pensioencontracten mogelijk maken waarin de risico's meer dan in de huidige overeenkomsten inzichtelijk worden gemaakt.

Concreet noemt het kabinet de 'ambitieovereenkomst' en een variant van een premiereregeling met meer risicodeling via collectieve buffervorming die tegenvallers in het rendement kan opvangen. De ambitieovereenkomst met rentetermijnstructuur als discontovoet kent volledig voorwaardelijke aanspraken. Schommelingen in de dekkingsgraad worden over een periode van tien jaar 'verrekend' met de opgebouwde aanspraken. Deze variant doet denken aan de niet doorgezette kabinetsvoorstellen van het "reële contract" van een aantal jaar geleden.

Het moet mogelijk worden reeds opgebouwde aanspraken bij de nieuwe pensioenovereenkomst onder te brengen. Eerder heeft het kabinet al geconcludeerd dat dit juridisch mogelijk is. Met de inwerkingtreding van de Wet verbeterde premiereregeling (1 september 2016) wordt het binnen premiereregelingen individueel of collectief door te beleggen. Het kabinet beschouwt deze nieuwe mogelijkheden ook als vernieuwingen van de bestaande pensioencontracten. Van belang is dat geen van de varianten wettelijk zal worden voorgeschreven. De nieuwe varianten zullen bestaan, naast de type pensioenovereenkomsten die we nu al kennen.

Meer keuzemogelijkheden

Met meer keuzevrijheid heeft de deelnemer of de pensioengerechtigde zelf de mogelijkheid om zijn pensioen af te stemmen op zijn persoonlijke voorkeuren en omstandigheden. Betrokkenheid en draagvlak bij en voor de regeling nemen daardoor volgens het kabinet toe. Het kabinet ziet hierbij wel een rol weggelegd voor sociale partners. Die zullen moeten bepalen welk aanbod van keuzemogelijkheden verantwoord kan worden geacht.

De uitbreiding van de keuzemogelijkheden dient volgens het kabinet zoveel mogelijk te worden gekoppeld aan een specifiek doel, zoals wonen en zorg. Het kabinet noemt de volgende opties: tijdelijk minder premie of premiestop, opname van een bedrag ineens ten laste van de opgebouwde aanspraken, meer mogelijkheden het beleggingsbeleid af te stemmen op voorkeuren deelnemer (maatwerk) en meer invloed van de deelnemer op het beleggingsbeleid.

Aan meer keuzemogelijkheden kleven risico's. Behalve dat daar onverantwoord gebruik van kan worden gemaakt, kan ook de collectieve solidariteit onder druk komen te staan. Het volgend kabinet zal dit mee moeten wegen bij een eventueel besluit over de invoering van meer keuzemogelijkheden.

Verbetering pensioenopbouw van flexwerkers en zelfstandigen

Het kabinet inventariseert diverse (verstrekken) mogelijkheden.

Afschaffen premiesystematiek

Binnen de doorsneesystematiek (voor iedere deelnemer dezelfde opbouw tegen dezelfde premie) vinden verschillende vormen van herverdeling van premiegelden plaats. Onder meer van jongere naar oudere werknemers, omdat de premie die voor jongere wordt betaald actuarieel gezien te hoog is.

Het kabinet wil daarom overstappen op een systeem van *degressieve opbouw* (met de stijging van de leeftijd geldt een afnemende pensioenopbouw) waarbij voor een gemiddelde deelnemer het te bereiken pensioen gelijk zal blijven. De doorsneesystematiek zal wel blijven gelden voor de premie.

Vervolg

De komende tijd zal het kabinet samen met de pensioensector, sociale partners en toezichthouders de in de nota genoemde maatregelen en onderwerpen die daar direct mee samen hangen, nader uitwerken. Die uitwerking zal zich richten op de wettelijke invulling van het transitietraject in verband:

- met de overstap naar de degressieve opbouw;
- de noodzakelijke aanpassingen van het fiscale kader;
- de invulling van de nieuwe contractvormen;
- de 'witte vlekken' (werknemers zonder pensioenvoorziening);

- de samenwerking tussen verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsden;
- de opname van een bedrag ineens;
- de mogelijkheid om het individueel bezwaarrecht bij collectieve waardeoverdracht te schrappen (in verband met de inbreng van opgebouwde aanspraken in een nieuw pensioencontract) en
- de 'pensioenpositie' van de zelfstandigen.

De Pensioenfederatie heeft op 30 november 2016 de resultaten van een onderzoek naar de twee varianten voor een nieuw pensioencontract aangeboden aan de SER.

Waardeoverdracht en afkoop

Staatssecretaris Klijnsma heeft in januari 2014 in een brief aan de Tweede kamer laten weten waarde te hechten aan de individuele keuzevrijheid om bij baanwisseling de waarde van de opgebouwde pensioenaanspraken wel of niet te kunnen overdragen. Daarnaast is onderzoek aangekondigd naar de wijze waarop de overdrachtswaarde wordt bepaald en hoe kleine pensioen zouden kunnen worden behandeld.

Met een brief van 14 april 2016 heeft staatssecretaris Klijnsma aangegeven dat zij een systeem waarbij waardeoverdracht op basis van de gefinancierde waarde plaatsvindt niet wenselijk acht. Verschillen in pensioencontracten en financieringsmethoden zouden op die manier niet voor rekening van werkgevers en pensioenuitvoerders komen, maar ten laste komen van de deelnemer. Deelnemers zouden daardoor geconfronteerd kunnen worden met grote verschillen in aanspraken voor en na waardeoverdracht, aldus de staatssecretaris.

In de brief gaat de staatssecretaris ook in op kleine pensioenen. Pensioenuitvoerders hebben op grond van de Pensioenwet onder bepaalde voorwaarden de mogelijkheid kleine pensioenen (in 2016 pensioenen lager dan € 465,94 per jaar) twee jaar na afloop van de deelneming af te kopen. De waarde van het pensioen wordt dan in één keer uitbetaald aan de gerechtigde en de pensioenaanspraak verdwijnt uit de pensioenadministratie van het fonds. Op die manier kunnen de administratieve lasten van kleine pensioenen bij pensioenuitvoerders worden beperkt. De staatssecretaris hecht waarde aan deze beperking van administratieve lasten. Anderzijds zouden pensioenen zoveel mogelijk hun pensioenbestemming moeten behouden. Het voornemen is daarom om het recht op afkoop te vervangen door de plicht om kleine pensioenen over te dragen aan de nieuwe pensioenuitvoerder van de betrokkene.

De hoofdlijnen van een nog in te dienen wetsvoorstel zijn geschetst in een brief van 22 november 2016. Het recht op afkoop vóór de pensioendatum wordt vervangen door de bevoegdheid van de pensioenuitvoerder om – zonder tussenkomst of bezwaarmogelijkheid van de betrokkene – de kleine pensioenaanspraak over te dragen naar de nieuwe pensioenuitvoerder. Een opschorting bij onderdekking (een beleidsdekkingsgraad lager dan 100%) zal in die situatie niet gelden. Het Pensioenregister zou daarbij als gegevensuitwisselaar tussen pensioenfondsden kunnen fungeren. Hele kleine pensioenen met een afkoopwaarde lager dan € 14 (een levenslange uitkering van ongeveer € 2 per jaar) komen te vervallen aan het fonds.

In de brieven wordt ook ingegaan op aanpassing van de pensioenleeftijd van opgebouwde pensioenaanspraken aan de fiscale pensioenleeftijd. In 2012 heeft de staatssecretaris aangegeven dat de Pensioenwet toelaat dat wordt afgezien van individueel bezwaarrecht van deelnemers bij herrekening naar een hogere pensioenleeftijd, mits dat actuariael neutraal plaatsvindt en er de mogelijkheid is het pensioen te vervroegen naar de oorspronkelijk leeftijd. De staatssecretaris heeft toegezegd met een nadere toelichting te komen en – zo nodig – het wettelijk instemmingsrecht op dit punt aan te passen.

Op 21 december 2016 is een conceptwetsvoorstel met betrekking tot de overdracht van kleine pensioenen en de aanpassing van de pensioenleeftijd gepubliceerd op internetconsultatie.nl, waar 'het pensioenveld' tot 20 januari 2017 de mogelijkheid had op het conceptwetsvoorstel te reageren. De verwachting is dat er medio 2017 een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer wordt ingediend. Het streven daarbij is een inwerkingtreding per 1 januari 2018.

Wet pensioencommunicatie

De Wet 'Pensioencommunicatie' leidt tot aanpassing van informatievoorschriften in de Pensioenwet. Doel is een aantal bezwaren (onvoldoende begrijpelijk, sluit niet aan bij perspectief deelnemer) te ondervangen door in de wetgeving onder meer ruimte te bieden voor maatwerk door pensioenuitvoerders en gelaagdheid in informatie. Zo zullen pensioenuitvoerders over de inhoud van de pensioenregeling moeten communiceren in de vorm van het Pensioen 1-2-3, waarvan laag 1 bij de aanvang van de deelneming

actief wordt aangeboden. De mogelijkheden tot digitale informatieverstrekking worden uitgebreid en de communicatie over koopkracht en risico's worden geüniformeerd. Ook zal het pensioenregister stapsgewijs worden uitgebreid met functionaliteiten, zodat het te verwachten pensioeninkomen in een oogopslag inzichtelijk wordt.

Een specifiek in het oog springend onderdeel van de Wet Pensioencommunicatie is dat in het pensioenregister en in een opgave die op verzoek door een pensioenuitvoerder wordt verstrekt het ouderdomspensioen moet worden getoond in drie scenario's. Deze bedragen zijn gecorrigeerd met de inflatie, hetgeen – als de inflatie niet volledig wordt gecompenseerd met toeslagen – lagere bedragen zal opleveren dan de nominale bedragen die nu nog worden getoond. In eerste instantie werd in 2017 het Koninklijk Besluit verwacht met de datum waarop aan deze nieuwe informatieverplichting moet worden voldaan, maar staatssecretaris Klijnsma heeft in een brief aan de Tweede Kamer van 22 november 2016 aangekondigd dat de verplichting tot weergave in drie scenario's is uitgesteld tot 2018.

De aangepaste artikelen in de Pensioenwet en het bijbehorende aangepaste 'Besluit uitvoering Pensioenwet' treden gefaseerd in werking.

9 Actuariële analyse

Het verloop van de technische voorziening werd voor een groot deel bepaald door de bewegingen van marktrenten en beleggingsrendementen.

In onderstaande tabel staat een analyse van het actuariële resultaat. Hierbij worden de actuariële uitgangspunten van het pensioenfonds vergeleken met de werkelijke actuariële ontwikkelingen over het verslagjaar. De bedragen wijken af van de bedragen in de jaarrekening, die boekhoudkundig zijn bepaald.

Bedragen x € 1.000	2016	2015
Resultaat op beleggingen	50.167	16.619
Resultaat op wijziging RTS	-44.502	-26.102
Resultaat op premie	-2.308	-606
Resultaat op waardeoverdrachten	-	-14
Resultaat op kosten	-27	-60
Resultaat op uitkeringen	-31	-27
Resultaat op kanssystemen	2.114	1.312
Resultaat op toeslagverlening	-	-
Resultaat op overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen	1.668	1.882
Resultaat op andere oorzaken	84	-
Totaal saldo van baten en lasten	7.165	-6.996

In 2016 zijn de volgende belangrijke effecten op actuariële resultaat te onderscheiden:

Beleggingen

Onder beleggingsrendementen worden verstaan:

- alle directe en indirecte beleggingsopbrengsten inclusief kosten van het vermogensbeheer
- de rentelasten over vreemd vermogen, achtergestelde leningen en rekening courantverhoudingen met andere partijen
- de benodigde intresttoevoeging aan de technische voorzieningen. Deze wordt vastgesteld aan de hand van de eerstejaars spot rate uit de door DNB gepubliceerde RTS per jaar ultimo van het vorige verslagjaar.

Het resultaat op beleggingen in het boekjaar bedraagt € 50,2 miljoen. Voor een gedetailleerde onderbouwing van dit resultaat is uitgebreid ingegaan in het hoofdstuk 'Beleggingen'. Het rendement op de beleggingen draagt in 2016 positief bij aan de dekkingsgraad.

Wijziging rentetermijnstructuur (RTS)

De RTS ultimo 2016 ligt over de hele linie onder de RTS ultimo 2015. Wanneer beide curves worden uitgedrukt in één gemiddeld rentepercentage is de rente in 2016 met circa 0,4%-punt gedaald wat leidt tot een toename van de voorziening en dus tot een negatief resultaat. Het resultaat hiervan bedraagt -€ 44,5 miljoen.

Premie

In 2016 is de opbouw van pensioenverplichtingen gefinancierd op basis van een doorsneepremie van 29,7% van de pensioengrondslag. Deze premie ligt boven het niveau van de gedempte kostendekkende premie.

Kanssystemen

Aan het vaststellen van de technische voorzieningen liggen kanssystemen ten grondslag. De belangrijkste zijn sterfte en arbeidsongeschiktheid.

Toeslagverlening

Het Bestuur heeft op basis van de financiële positie moeten besluiten om in 2016 geen (voorwaardelijke) toeslag te verlenen. Het resultaat op boekjaar is in 2016 derhalve € 0.

Overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen

In 2016 is een positief resultaat ontstaan als gevolg van overgang op de nieuwe Prognosetafel AG2016, de nieuwe ervaringssterfte en verhoging van de kostenopslag. Door de overgang op de nieuwe Prognosetafel AG2016 steeg de voorziening met 0,3%. Door de overgang op de nieuwe ervaringssterfte daalde de voorziening met 1,0%. De kostenopslag is verhoogd van 2,0% naar 2,5%. Per saldo geeft dit een positief resultaat.

Andere oorzaken

Dit zijn overige actuariële resultaten die ontstaan doordat de feitelijke uitkomsten afwijken van datgeen actuariëel verondersteld is. Deze resultaten zijn niet toe te wijzen aan één van de eerder genoemde categorieën.

Kostendekkende premie

De kostendekkende premie bestaat uit een actuariëel benodigde premie voor de pensioenopbouw en de risicodekkingen voor overlijden en arbeidsongeschiktheid, de solvabiliteitsopslag, de opslag voor uitvoeringskosten en de opslag voor toeslagverlening en reservetekort.

In de volgende tabel is een overzicht van de kostendekkende premie opgenomen. De kostendekkende premie is berekend op basis van de rentetermijnstructuur. De gedempte kostendekkende premie is op basis van de verwachte rendementscurve vastgesteld.

Premie voor risico pensioenfonds	RTS	Gedempt	Feitelijk
· Actuariëel benodigde premie voor de inkoop van de onvoorwaardelijke onderdelen van de pensioenovereenkomst inclusief risico-onderdelen en de opslag voor toekomstige uitvoeringskosten	10.066	5.213	8.363
· opslag voor uitvoeringskosten	740	717	938
· Opslag voor het vereist eigen vermogen (horend bij de aangroei van de technische voorzieningen)	1.792	947	0
· Actuariëel benodigde premie voor voorwaardelijke onderdelen van de pensioenovereenkomst, met inachtneming van de geformuleerde ambitie en de afgesproken wijze van financieren	0	2.016	0
Toetswaarde premie	12.598	8.893	9.301
VPL premie			
- benodigd voor inkoop VPL	-783		-783
- feitelijk ontvangen VPL premie	918		918
Totaal feitelijke premie	12.734	8.893	9.436

Het pensioenfonds voldoet aan de eis dat de feitelijke premie minimaal gelijk moet zijn aan de gedempte kostendekkende premie.

Vereist eigen vermogen

Het vereist eigen vermogen is gebaseerd op de strategische portefeuilles. Het vereist eigen vermogen is derhalve bepaald op 16,7%. Indien het vereist eigen vermogen bepaald zou zijn op basis van de actuele portefeuille zou deze uitkomen op 16,2%.

Oordeel van de externe actuaris over de financiële positie

Op basis van de (feitelijke) vermogenspositie ultimo 2016 is de certificerende actuaris tot het volgende oordeel gekomen.

Vanwege het positief aanwezig eigen vermogen behorend bij de feitelijke financiële positie van het pensioenfonds per 31 december 2016 concludeert de certificerend actuaris dat is voldaan aan artikel 133 van de PW. In dit artikel is bepaald dat de TV en de aan het pensioenfonds verstrekte leningen volledig door waarden moeten zijn gedekt.

Gemeten naar de beleidsdekkingsgraad op balansdatum is sprake van een reservetekort.

Omdat volgens de wettelijke maatstaven sprake is van een aanwezig eigen vermogen dat lager is dan het vereist eigen vermogen, is het oordeel van de certificerend actuaire over de vermogenspositie ultimo 2016: niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

10 Verwachte gang van zaken

Versnelde stapsgewijze verhoging AOW-leeftijd

Op 19 juni 2015 is de 'Wet in verband met de versnelling van de stapsgewijze verhoging van de AOW-leeftijd' in werking getreden. Met deze nieuwe wet gaat de AOW-leeftijd sneller omhoog en komt in 2018 en 2021 uit op de 66ste, respectievelijk de 67ste verjaardag; vanaf 2022 komt deze uit op 67 jaar en 3 maanden. Per einde 2017 kan dit wederom worden aangepast indien de levensverwachting verder stijgt. Per 1 januari 2018 zal de fiscale pensioenleeftijd worden verhoogd naar 68 jaar.

Toekomst pensioenfonds

In de loop van 2017 worden de uitkomsten verwacht van het beraad van de zijde van de werkgever over de pensioentoezegging en de uitvoeringsovereenkomst met het pensioenfonds. Alsdan komt dit proces in een meer richtinggevende zin in komend verslagjaar aan de orde. Hierbij zal het pensioenfonds gebruik maken van de uitkomsten van het eigen onderzoek dat in 2016 heeft plaatsgevonden.

Financieel toetsingskader

De jaarlijkse haalbaarheidstoets zal in het tweede kwartaal van 2017 worden uitgevoerd.

Toeslagverlening 1 januari 2017

Het pensioenfonds heeft besloten om geen toeslag te verlenen per 1 januari 2017. Enerzijds omdat de ontwikkeling van de prijsindex negatief uitkwam; anderzijds stond ook de financiële positie van het fonds toeslagverlening niet toe.

Tot slot

De voortdurende turbulentie op de financiële markten zal ook in het komende jaar de volle aandacht van het pensioenfonds vragen.

Het pensioenfonds zal zich blijven inspannen om een zo goed mogelijk pensioen voor de deelnemers te bewerkstelligen.

Amsterdam, 6 juni 2017

F.H.M. van den Oetelaar, voorzitter

J. de Vries

P.C. van Doodewaard

J.E. Verspeek

Jaarrekening

11 Jaarrekening

11.1 Balans per 31 december 2016

(na resultaatbestemming)

		<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
		€	€
ACTIVA			
Beleggingen voor risico pensioenfonds	(1)	573.570	522.264
Vorderingen en overlopende activa	(2)	2.709	7.519
Overige activa	(3)	2.658	2.559
TOTAAL ACTIVA		<u>578.937</u>	<u>532.342</u>
PASSIVA			
Stichtingskapitaal en reserves	(4)	52.014	44.849
Technische voorzieningen	(5)	519.096	480.118
Langlopende schulden	(6)	7.137	6.417
Overige schulden en overlopende passiva	(7)	690	958
TOTAAL PASSIVA		<u>578.937</u>	<u>532.342</u>

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de balans vanaf pagina 73.

11.2 Staat van baten en lasten

		2016		2015	
		€	€	€	€
Baten					
Premiebijdragen voor risico pensioenfonds	(8)		10.219		11.048
Beleggingsresultaten risico pensioenfonds	(9)		49.881		17.370
Overige baten	(10)		95		100
Totaal baten			<u>60.195</u>		<u>28.518</u>
Lasten					
Pensioenuitkeringen	(11)		12.773		12.515
Pensioenuitvoeringskosten	(12)		1.021		999
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds					
- Pensioenopbouw		10.713		9.210	
- Rentetoevoeging		-286		750	
- Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten		-12.996		-12.549	
- Wijziging reguliere RTS		44.502		-5.498	
- Wijziging actuariële uitgangspunten		-1.668		0	
- Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten		-210		23	
- Inkoop VPL-regeling		0		962	
- Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen		-1.077		-1.969	
- Wegvallen driemaandsmiddeling		0		20.552	
- Wijziging UFR-methodiek		0		11.048	
			38.978		22.529
Saldo herverzekering	(13)		34		-533
Saldo overdracht van derden	(14)		210		-9
Overige lasten	(15)		14		13
Totaal lasten			<u>53.030</u>		<u>35.514</u>
Saldo van baten en lasten			<u>7.165</u>		<u>-6.996</u>
<i>Bestemming van het saldo van baten en lasten</i>					
Algemene reserve			7.165		-6.996

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de staat van baten en lasten vanaf pagina 90.

11.3 Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de directe methode.

	2016		2015	
	€	€	€	€
Kasstroom uit pensioenactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen premies	9.964		10.434	
Ontvangen in verband met overdracht van rechten	340		12	
Ontvangen uitkeringen herv verzekering	5.992		0	
Overig	110		66	
		16.406		10.512
Uitgaven				
Betaalde pensioenuitkeringen	-12.768		-12.503	
Betaald in verband met overdracht van rechten	-550		-3	
Betaalde premies herv verzekering	-1.074		-1.050	
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-1.058		-892	
Overige lasten	-14		0	
		-15.464		-14.448
Totale kasstroom uit pensioenactiviteiten		942		-3.936
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen directe beleggingsopbrengsten	2.370		3.239	
Verkopen en aflossingen van beleggingen	108.587		167.059	
Mutatie van de beleggingsliquiditeiten	598		811	
		111.555		171.109
Uitgaven				
Aankopen beleggingen	-112.635		-168.815	
Betaalde kosten van vermogensbeheer	237		-208	
		-112.398		-169.023
Totale kasstroom uit beleggingsactiviteiten		-843		2.086
Netto kasstroom		99		-1.850
Mutatie liquide middelen		99		-1.850
Samenstelling geldmiddelen				
		2016		2015
		€		€
Liquide middelen primo boekjaar		2.559		4.409
Liquide middelen ultimo boekjaar	(3)	2.658		2.559

11.4 Toelichting op de jaarrekening

11.4.1 Algemeen

Activiteiten

Stichting Pensioenfonds Honeywell (hierna 'het pensioenfonds'), is statutair gevestigd te Amsterdam. De stichting is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41200495.

Het doel van het pensioenfonds is het nu en in de toekomst verstrekken van uitkeringen aan gepensioneerden en nabestaanden ter zake van ouderdom en overlijden; tevens verstrekt het pensioenfonds uitkeringen aan arbeidsongeschikte deelnemers. Het pensioenfonds geeft invulling aan de uitvoering van de pensioenregelingen van de volgende aangesloten ondernemingen Honeywell B.V., Honeywell Aerospace B.V., Honeywell Fluorine Products Europe B.V. en Honeywell Customized Comfort Products, onderdeel van Cara C'Air B.V.

Overeenstemmingsverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9 Boek 2 BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfonds. Het bestuur heeft op 6 juni 2017 de jaarrekening opgemaakt.

Referenties

In de balans en de staat van baten en lasten zijn referenties opgenomen waarmee wordt verwezen naar de toelichting.

11.4.2 Grondslagen

11.4.2.1 Algemene grondslagen

Alle bedragen in de jaarrekening zijn vermeld in Euro's x 1.000, tenzij anders is aangegeven.

Continuïteitsveronderstelling

De jaarrekening is opgesteld met inachtneming van de continuïteitsveronderstelling.

Opname van een actief of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Verantwoording van baten en lasten

Baten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen. Verder worden activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde.

Dit betekent dat transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum. Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post 'nog af te wikkelen transacties'. Deze post kan zowel een actief als een passief zijn.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Vreemde valuta*Functionele valuta*

De jaarrekening is opgesteld in euro's, zijnde de functionele en presentatievaluta van het pensioenfonds.

Transacties, vorderingen en schulden

Transacties in vreemde valuta gedurende de verslagperiode zijn in de jaarrekening verwerkt tegen de koers op transactiedatum. Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. De uit de afwikkeling en omrekening voortvloeiende koersverschillen komen ten gunste of ten laste van de staat van baten en lasten.

De koersen van de belangrijkste valuta zijn:

	31 december 2016	Gemiddeld 2016	31 december 2015	Gemiddeld 2015
USD	1,0547	1,0526	1,0863	1,1482
AUD	1,4566	1,4554	1,4931	1,4859
GBP	0,8536	0,8574	0,7370	0,7565
CAD	1,4144	1,4189	1,5090	1,4553
HKD	8,1776	8,1639	8,4190	8,9014

Stelselwijziging

De gehanteerde grondslagen van waardering en van resultaatbepaling zijn ongewijzigd ten opzichte van het voorgaande jaar.

Schattingswijziging

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW vereist dat het bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld.

Indien het voor het geven van het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht noodzakelijk is, is de aard van deze oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de desbetreffende jaarrekeningposten. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien, en in toekomstige perioden waarvoor de herziening gevolgen heeft.

In 2016 heeft er een wijziging van de toe te passen AG-prognosetafel plaatsgevonden. De voorziening pensioenverplichtingen is bepaald aan de hand van de AG Prognosetafel 2016. Dit heeft een effect van € 1,2 miljoen (0,3%) op de voorziening pensioenverplichtingen.

De toegepaste ervaringssterfte is aangepast naar het Mercer 2016 model. De vrijval als gevolg van deze omzetting bedraagt € 5,4 miljoen (-1,0%).

De kostenopslag op de voorziening pensioenverplichtingen is verhoogd van 2,0% naar 2,5%. Het effect van deze omzetting bedraagt € 2,5 miljoen (0,5%).

Dekkingsgraden

De (nominale) dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt berekend door op balansdatum het balanstotaal minus de lang- en kortlopende schulden te delen op de technische voorzieningen zoals opgenomen in de balans.

De beleidsdekkingsgraad is gebaseerd op het rekenkundig gemiddelde van de dekkingsgraden over de laatste 12 maanden. Hierbij wordt steeds gebruik gemaakt van de meest actuele inschatting van de betreffende dekkingsgraden.

Bij het berekenen van de reële dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt ten behoeve van deze berekening de voorziening pensioenverplichtingen herrekend rekening houdend met de verwachte prijsinflatie. In 2016 is de reële dekkingsgraad berekend conform de methode zoals beschreven in het FTK dat van toepassing is per 1 januari 2016. De reële dekkingsgraad conform definitie FTK is gelijk aan de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die is vereist voor volledige toeslagverlening op basis van prijsinflatie. De beleidsdekkingsgraad die is vereist voor volledige toeslagverlening is onder het nFTK de Toekomstbestendig indexeren (TBI)-grens.

11.4.2.2 Grondslagen voor waardering van activa en passiva

Beleggingen

Algemeen

De beleggingen worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Het begrip marktwaarde is te beschouwen als synoniem van reële waarde. Onder waardering op marktwaarde wordt verstaan: het bedrag waarvoor een actief kan worden verhandeld of een passief kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde partijen, die tot een transactie bereid en onafhankelijk van elkaar zijn. Overlopende activa inzake beleggingen en passiva alsmede liquiditeiten vermogensbeheer worden gewaardeerd tegen nominale waarde. Het verschil tussen marktwaarde en nominale waarde is bij deze activa en passiva in het algemeen gering.

De waardering van participaties in beleggingsinstellingen geschiedt tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde beleggingsinstellingen is dit de marktnotering per balansdatum. De waardering in niet-beursgenoteerde beleggingsinstellingen geschiedt tegen actuele waarde.

Participaties in beleggingsfondsen die gespecialiseerd zijn in een bepaald soort belegging worden gerubriceerd en gewaardeerd volgens de grondslagen voor dat soort belegging. Bij gemengde beleggingsfondsen wordt aangesloten bij de hoofdcategorie, bepaald op basis van de marktwaarde.

Bij zowel de beursgenoteerde als de niet-beursgenoteerde beleggingen is sprake van een frequente marktwaardering. Niet-beursgenoteerde fondsen hebben onderliggende beursgenoteerde beleggingen, waarbij de intrinsieke waarde van het fonds dagelijks dan wel wekelijks bepaald wordt.

De liquide middelen die deel uitmaken van de onderliggende fondsen in aandelen, vastrentende waarden en vastgoed zijn bij de betreffende beleggingscategorie vermeld. Conform de aanbeveling van de Raad voor de Jaarverslaggeving worden participaties met een beleggingskarakter niet aangemerkt als een groepsmaatschappij en/of -deelneming.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen.

Vastgoedbeleggingen

De belangen in beursgenoteerde vastgoedfondsen worden gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de per balansdatum geldende beurskoers. Direct vastgoed wordt eens per vijf jaar door een onafhankelijke taxateur getaxeerd.

Aandelen

Beursgenoteerde aandelen en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum.

De actuele waarde van niet-beursgenoteerde aandelen en participaties in beleggingsfondsen is gebaseerd op het aandeel dat het pensioenfonds heeft in het eigen vermogen van het niet-beursgenoteerde aandeel per balansdatum.

Vastrentende waarden

Beursgenoteerde vastrentende waarden en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum.

Indien vastrentende waarden of participaties in beleggingsinstellingen niet-beursgenoteerd zijn, vindt waardebepaling plaats op basis van de geschatte toekomstige netto kasstromen (rente en aflossingen) die uit de beleggingen zullen voortvloeien, contant gemaakt tegen de ultimo boekjaar geldende marktrente en rekening houdend met het risicoprofiel (kredietrisico; oninbaarheid) en de looptijden.

Overige beleggingen

Overige beleggingen worden gewaardeerd op marktwaarde. De marktwaarde van niet-beursgenoteerde overige beleggingen wordt bepaald op basis van opgaven van een onafhankelijke derde of, indien niet voorhanden, op basis van financiële modellen. Indien geen betrouwbare schatting van de marktwaarde van deze beleggingen is te maken, worden deze gewaardeerd op kostprijs.

Securities lending

Het pensioenfonds neemt indirect via de beleggingsfondsen deel aan een securities-lendingprogramma, waarbij bepaalde effecten voor een korte periode worden uitgeleend aan andere marktpartijen. Beleggingen die in het kader van een securities-lendingcontract worden uitgeleend, blijven deel uitmaken van de balans en worden gewaardeerd conform de grondslag voor waardering en resultaatbepaling zoals die geldt voor deze beleggingen. Als onderpand ontvangen geldmiddelen worden opgenomen onder beleggingen. Indien als onderpand ontvangen geldmiddelen zijn herbelegd, worden deze beleggingen opgenomen onder de desbetreffende beleggingencategorie. De schuld uit hoofde van de ontvangen zekerheden is opgenomen onder de overige schulden. Indien uit hoofde van een securities-

lendingprogramma als zekerheid beleggingen zijn ontvangen worden deze beleggingen en de daarmee samenhangende verplichtingen niet in de balans van het pensioenfonds opgenomen. Alle uit het securities-lendingprogramma voortvloeiende baten en lasten worden volgens het toerekenbeginsel over de looptijd van de desbetreffende transacties verantwoord en in de rentebaten of -lasten in de staat van baten en lasten.

Binnen de Aegon fondsen wordt gebruik gemaakt van Securities Lending met als doel om tegen aanvaardbare risico's extra rendement te behalen. Als onderpand worden alleen cash en OECD staatsobligaties met een minimale AA rating geaccepteerd. Cash onderpand wordt via reversed repo's uitgezet; ook hiervoor geldt dat als onderpand alleen OECD staatsobligaties met een minimale AA rating worden geaccepteerd.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij eerste verwerking gewaardeerd op reële waarde. Na eerste verwerking worden vorderingen gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten) onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid.

Vorderingen uit hoofde van winstdelingsregelingen in herverzekeringscontracten worden jaarlijks gewaardeerd volgens de opgave van de herverzekeraar van de voorlopige cumulatieve winstaandeel per jaareinde.

Liquide middelen

Liquide middelen worden tegen nominale waarde gewaardeerd. Onder de liquide middelen zijn opgenomen die kas- en banktegoeden die onmiddellijk opeisbaar zijn dan wel een looptijd korter dan twaalf maanden hebben. Zij worden onderscheiden van tegoeden in verband met beleggingstransacties. Liquide middelen uit hoofde van beleggingstransacties worden gepresenteerd onder de beleggingen. Rekening-courantschulden bij banken zijn opgenomen onder schulden aan kredietinstellingen onder kortlopende schulden.

Stichtingskapitaal en reserves

Stichtingskapitaal en reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle actiefposten en posten van het vreemd vermogen, inclusief de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds en overige technische voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen in de balans zijn opgenomen.

De statutaire reserves en de overige wettelijke reserves die het pensioenfonds conform artikel 2:389 en artikel 2:390 BW vormt, blijken op grond van artikel 2:373 lid 1 BW afzonderlijk uit de balans.

Technische voorzieningen

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds

De voorziening voor pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds wordt gewaardeerd op actuele waarde (marktwaaarde). De actuele waarde wordt bepaald op basis van de contante waarde van de beste inschatting van toekomstige kasstromen die samenhangen met de op balansdatum onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen. Onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen zijn de opgebouwde nominale aanspraken en de onvoorwaardelijke (toezeggingen tot) toeslagen. De contante waarde wordt bepaald met gebruikmaking van de marktrente, waarvoor de actuele rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door DNB wordt gebruikt.

Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van het op de balansdatum geldende pensioenreglement en van de over de verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken. Jaarlijks wordt door het bestuur besloten of toeslagen op de opgebouwde pensioenaanspraken worden verleend. Alle per balansdatum bestaande besluiten tot toeslagverlening (ook voor besluiten na balansdatum voor zover sprake is van ex-ante-condities) zijn in de berekening begrepen. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen.

Bij de berekening van de voorziening wordt rekening gehouden met premievrije pensioenopbouw in verband met invaliditeit op basis van de contante waarde van premies waarvoor vrijstelling is verleend wegens arbeidsongeschiktheid.

Bij de bepaling van de actuariële uitgangspunten wordt uitgegaan van voor de toezichthouder acceptabele grondslagen, waarbij rekening wordt gehouden met de voorzienbare trend in overlevingskansen.

* De rentetermijnstructuur op balansdatum zoals die door DNB is vastgesteld en gepubliceerd, rekening houdend met de looptijd van de uitkeringen (2016: gemiddeld 1,4%, 2015: gemiddeld 1,7%).

* Sterftekansen per 31 december 2016 zijn ontleend aan de AG-Prognosetafel 2016. Om rekening te houden met het gegeven dat de werkende populatie gemiddeld langer leeft dan de niet-werkende populatie is een leeftijdsafhankelijke afslag op de sterftekansen toegepast. De leeftijdsafhankelijke afslag op de sterftekansen is gebaseerd op het Mercer-model 2016, inkomensklasse hoog en uitgaande van startjaar 2017.

* Een opslag van 2,5% voor toekomstige administratiekosten en excassokosten per 31 december 2016.

* Gehuwdheidsfrequentie:

- voor ingegane pensioenen op basis van werkelijkheid;
- voor niet-ingegane partnerpensioenen 100%, waarbij verondersteld is dat de partner van het andere geslacht is;
- voor niet-ingegane aanvullende ouderdomspensioenen voor alleenstaanden 85%;
- de vrouwelijke partner wordt drie jaar jonger verondersteld dan de man.

Een eventuele toeslagverlening per 1 januari van het volgende boekjaar wordt reeds op 31 december van het lopend boekjaar verwerkt, indien het besluit in het lopend boekjaar is genomen.

Het pensioenfonds heeft de overlijdens- en arbeidsongeschiktheidsrisico's verzekerd.

Langlopende schuld

De langlopende schulden betreft een VPL-verplichting voor de vooruit ontvangen gelden uit hoofde van VPL. Aan het saldo wordt een rendement gelijk aan het in het boekjaar behaalde rendement van het pensioenfonds toegerekend. Voorts wordt de inkoopsum van de extra pensioenaanspraken in enig jaar onttrokken aan het saldo. In het boekjaar ontvangen VPL premies worden aan de verplichting toegevoegd. De regeling is door de sociale partners van het pensioenfonds in het leven geroepen waarbij in een overeenkomst is opgenomen dat de uitvoering is gedelegeerd aan het pensioenfonds. Het pensioenfonds heeft derhalve een verplichting op de balans opgenomen op basis van de overeenkomst. In 2016 zijn de VPL-rechten toegekend aan deelnemers die geboren zijn in 1956. De toegekende aanspraak bedraagt 85% van de totale aanspraak op VPL. De toegekende rechten zijn in 2016 onttrokken aan de VPL-schuld.

Overige schulden en overlopende passiva

Overige schulden en overlopende passiva worden bij eerste verwerking gewaardeerd op reële waarde. Na eerste verwerking worden schulden gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten).

Kortlopende schulden hebben een looptijd korter dan een jaar.

11.4.2.3 Grondslagen voor bepaling van het resultaat

Algemeen

De in de staat van baten en lasten opgenomen posten zijn in belangrijke mate gerelateerd aan de in de balans gehanteerde waarderingsgrondslagen voor beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen. Zowel gerealiseerde als ongerealiseerde resultaten worden rechtstreeks verantwoord in het resultaat.

Premiebijdragen (van werkgevers en werknemers)

Onder premiebijdragen van werkgevers en werknemers wordt verstaan de aan derden in rekening gebrachte c.q. te brengen bedragen voor de in het verslagjaar verzekerde pensioenen onder aftrek van kortingen. Premies zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben. Extra stortingen en opslagen op de premie zijn eveneens als premiebijdragen verantwoord.

Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten worden verstaan de gerealiseerde en ongerealiseerde waardewijzigingen en valutaresultaten. In de jaarrekening wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen. (In)directe beleggingsresultaten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten wordt in dit verband verstaan rentebaten en -lasten, dividenden, huuropbrengsten en soortgelijke opbrengsten.

Dividend wordt verantwoord op het moment van betaalbaarstelling.

Kosten vermogensbeheer

Onder kosten van vermogensbeheer worden zowel de externe als de daaraan toegerekende interne kosten verstaan. Afschrijvingen en andere exploitatiekosten van onroerende zaken in exploitatie zijn in de kosten van vermogensbeheer opgenomen.

Verrekening van kosten

Met de directe en indirecte beleggingsopbrengsten zijn verrekend de aan de opbrengsten gerelateerde transactiekosten, provisies, valutaverschillen e.d.

Pensioenuitkeringen

De pensioenuitkeringen betreffen de aan deelnemers uitgekeerde bedragen inclusief afkopen. De pensioenuitkeringen zijn berekend op actuariële grondslagen en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Pensioenuitvoeringskosten

De pensioenuitvoeringskosten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds

Pensioenopbouw

Bij de pensioenopbouw zijn aanspraken en rechten over het boekjaar gewaardeerd naar het niveau dat zij op balansdatum hebben.

Indexering en overige toeslagen

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde pensioenrechten van de actieve deelnemers, de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten (gewezen deelnemers) jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de prijsindex. De toeslagverlening heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op toeslagen bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst toeslagverlening kan plaatsvinden. Een eventuele achterstand in de toeslagverlening kan in principe worden ingehaald.

De toeslagverlening is maximaal gelijk aan het rendement, ook als de prijsstijging hoger is.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met -0,06% (2015: 0,16%), op basis van de éénjaarsrente van de DNB-curve aan het begin van het verslagjaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Vooraf wordt een actuariële berekening gemaakt van de toekomstige pensioenuitvoeringskosten (met name excassokosten) en pensioenuitkeringen die in de voorziening pensioenverplichtingen worden opgenomen. Deze post betreft de vrijval ten behoeve van de financiering van de kosten en uitkeringen van het verslagjaar.

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur.

Wijzigingen actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Een resultaat op overdrachten kan ontstaan doordat de vrijval van de voorziening plaatsvindt tegen fondstarieven, terwijl het bedrag dat wordt overgedragen gebaseerd is op de wettelijke factoren voor waardeoverdrachten. De tarieven van het pensioenfonds wijken af van de wettelijke tarieven.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

De overige mutaties ontstaan door mutaties in de aanspraken door overlijden, arbeidsongeschiktheid en pensioneren.

Saldo overdrachten van rechten

De post saldo overdrachten van rechten bevat het saldo van bedragen uit hoofde van overgenomen dan wel overgedragen pensioenverplichtingen.

Overige baten en lasten

Overige baten en lasten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

11.4.2.4 Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is volgens de directe methode opgesteld. Alle ontvangsten en uitgaven worden hierbij als zodanig gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

11.4.3 Toelichting op de balans per 31 december 2016

ACTIVA

1. Beleggingen voor risico pensioenfonds

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2015	2.276	126.494	361.117	16.682	506.568
Aankopen	0	23.310	145.481	24	168.815
Verkopen	0	0	-142.061	0	-142.061
Herwaardering	0	8.721	-15.870	-2.668	-9.817
Overige mutaties	0	0	-430	-812	-1.242
Stand per 31 december 2015	2.276	158.525	348.237	13.226	522.264
Aankopen	0	48.111	63.279	1.245	112.635
Verkopen	0	-435	-102.395	-22	-102.852
Herwaardering	0	11.522	29.159	1.440	42.121
Overige mutaties	0	0	0	-598	-598
Stand per 31 december 2016	2.276	217.723	338.280	15.291	573.570

De beleggingsdebiteuren (€ 68 duizend) zijn niet in het overzicht van de beleggingen opgenomen, maar onder Vorderingen en overlopende activa.

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Vastgoedbeleggingen		
Directe vastgoedbeleggingen	2.276	2.276

De vastgoedportefeuille betreft voor 100% een bedrijfsterrein te Emmen, dat momenteel wordt verhuurd aan de sponsor. Met betrekking tot de vrije verhandelbaarheid door het pensioenfonds gelden geen restricties.

Dit bedrijfsterrein wordt eens in de vijf jaar door een onafhankelijke, beëdigde taxateur getaxeerd. Het terrein is in 2012 voor het laatst getaxeerd, en zal halverwege 2017 opnieuw worden getaxeerd.

Aandelen

Participaties Aegon aandelenfondsen	109.465	84.835
Participaties BNP Paribas OBAM	108.258	73.690
	217.723	158.525

Aandelenfondsen waarin wordt belegd, zijn van gemengde samenstelling en bevatten ook aandelen van de sponsor. Indirect belegt het pensioenfonds voor € 190 duizend in de sponsor. In 2015 belegde het pensioenfonds voor € 134 duizend in de sponsor.

Vastrentende waarden

Participaties in Aegon beleggingsfondsen	309.464	320.979
Participaties in NN beleggingsfondsen	28.816	27.258
	338.280	348.237

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Duitse staatsobligaties	46.656	13,8	68.947	19,8
Franse staatsobligaties	31.024	9,2	45.502	13,1
	<u>77.680</u>	<u>23,0</u>	<u>114.449</u>	<u>32,9</u>

	31-12-2016		31-12-2015	
	€		€	
Overige beleggingen				
Directe grondstofbeleggingen			9.186	8.365
Participaties Aegon beleggingsfondsen			6.022	4.180
Liquide middelen			83	681
			<u>15.291</u>	<u>13.226</u>

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Directe goudbeleggingen	6.972	45,6	6.236	47,2
Directe platinabeleggingen	2.214	14,5	2.129	16,1
Aegon Custody BV	0	0	4.226	32,0
	<u>9.186</u>	<u>60,1</u>	<u>12.591</u>	<u>95,3</u>

Schattingen en oordelen

Zoals vermeld in de toelichting zijn de beleggingen van het pensioenfonds nagenoeg allemaal gewaardeerd tegen actuele waarde per balansdatum en is het over het algemeen mogelijk en gebruikelijk om de actuele waarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen. Voor sommige andere financiële instrumenten, zoals beleggingsvorderingen en -schulden, geldt dat de boekwaarde de actuele waarde benadert als gevolg van het kortetermijnkarakter van de vorderingen en schulden. De boekwaarde van alle activa en de financiële verplichtingen op balansdatum benadert de actuele waarde.

Voor de meerderheid van de financiële instrumenten van het pensioenfonds kan gebruik worden gemaakt van marktnoteringen. Echter, bepaalde financiële instrumenten, zoals bijvoorbeeld derivaten zijn gewaardeerd door middel van gebruikmaking van waarderingsmodellen en -technieken, inclusief verwijzing naar de huidige reële waarde van vergelijkbare instrumenten.

De levelverdeling van de beleggingen is op doorkijkbasis. De beleggingsfondsen zijn geclassificeerd als level II (afgeleide marktnotering) of III (waarderingsmodellen) afhankelijk van de onderliggende beleggingen. Vrijwel alle Aegon beleggingsfondsen kennen een dagelijkse intrinsieke waardebepaling, dagelijkse toe- en uittredingsmomenten en hebben voornamelijk beursgenoteerde stukken in portefeuille. Hierdoor hebben de beleggingsfondsen meer het karakter van een level I (directe marktnotering) belegging. Doordat de beleggingsfondsen zelf geen beursnotering kennen, worden de Aegon beleggingsfondsen echter als level II geclassificeerd.

Schattingen van de actuele waarde zijn een momentopname, gebaseerd op de marktomstandigheden en de beschikbare informatie over het financiële instrument. Deze schattingen zijn van nature subjectief en bevatten onzekerheden en een significante oordeelsvorming (bijvoorbeeld rentestand, volatiliteit, schatting van kasstromen, etc.) en kunnen derhalve niet met precisie worden vastgesteld.

Op basis van de boekwaarde kan het volgende onderscheid worden gemaakt:

	Direct markt- noteringen	Afgeleide markt- noteringen	Waarderings- modellen	Totaal
	€	€	€	€
Per 31 december 2016				
Vastgoedbeleggingen	0	3.377	2.276	5.653
Aandelen	108.258	106.375	0	214.633
Vastrentende waarden	28.816	309.472	0	338.288
Overige beleggingen	6.022	8.974	0	14.996
	<u>143.096</u>	<u>428.198</u>	<u>2.276</u>	<u>573.570</u>

	Direct markt- noteringen	Afgeleide markt- noteringen	Waarderings- modellen	Totaal
	€	€	€	€
Per 31 december 2015				
Vastgoedbeleggingen	0	2.119	2.276	4.395
Aandelen	73.690	82.716	0	156.406
Vastrentende waarden	27.258	320.979	0	348.237
Overige beleggingen	4.180	9.046	0	13.226
	<u>105.128</u>	<u>414.860</u>	<u>2.276</u>	<u>522.264</u>

Het NN bedrijfsobligaties fonds, de OBAM aandelen fonds en de AEAM Commodities fondsen worden als Level I beleggingen gepresenteerd. De beleggingsliquiditeiten, het AEAM Dutch Mortgage Fund, AEAM Equity funds, AEAM fixed income funds en edelmetalen worden als Level II beleggingen gepresenteerd. Het bedrijventerrein Emmen wordt eens per vijf jaar getaxeerd en valt daarom onder de Level III beleggingen.

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
2. Vorderingen en overlopende activa		
Vorderingen op de werkgever(s)	500	110
Vorderingen uit herverzekering	1.893	6.847
Kortlopende beleggingsvorderingen	230	476
Overige vorderingen en overlopende activa	<u>86</u>	<u>86</u>
	<u>2.709</u>	<u>7.519</u>

Ultimo 2016 is op de balans onder de post 'herverzekeraar, te vorderen technisch resultaat' de technische resultaatdeling opgenomen die is gebaseerd op de technische resultaten over de jaren 2015 en 2016 bij Zwitterleven. Het eventueel positief winstaandeel aan het eind van de contractperiode wordt 24 maanden na het einde van de vijfjaar contractperiode aan het pensioenfonds uitgekeerd.

In 2016 is het technisch resultaat, dat is ontstaan uit het contract met Aegon Levensverzekering N.V., uitgekeerd aan het pensioenfonds. Daarmee is de vordering van € 5,3 miljoen op Aegon Levensverzekering komen te vervallen.

De overige vorderingen en overlopende activa betreft vooruitbetaalde administratievergoeding.

Alle vorderingen hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

Kortlopende beleggingsvorderingen

Overige beleggingsvorderingen	82	103
Openstaande positie m.b.t. pending trades inzake beleggingen	<u>148</u>	<u>373</u>
	<u>230</u>	<u>476</u>

De overige beleggingsvorderingen bestaan uit beleggingsdebiteuren en een te ontvangen vergoeding van NN.

Openstaande positie m.b.t. pending trades inzake beleggingen

Eind 2016 is er opdracht gegeven tot de aankoop van aandelen (€ 27 duizend), vastrentende waarden (€ 120 duizend) en grondstoffen (€ 1 duizend). Eind 2016 is ook opdracht gegeven tot de verkoop van vastrentende waarden (€ 66 duizend) van het pensioenfonds. Deze aan- en verkopen, die uitsluitend resulteren in een herbalancering van de

beleggingsportefeuille zijn in de waardering van de beleggingen nog niet tot uiting gekomen, omdat de jaarrekening wordt opgemaakt op basis van het realisatiebeginsel.

3. Overige activa

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Liquide middelen	<u>2.658</u>	<u>2.559</u>

De tegoeden bij de bank staan ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

PASSIVA**4. Stichtingskapitaal en reserves**

	Algemene reserve
Stand per 1 januari 2015	51.845
Bestemming van saldo baten en lasten	-6.996
Stand per 1 januari 2016	44.849
Bestemming van saldo baten en lasten	7.165
Stand per 31 december 2016	52.014

Dekkingsgraad, vermogenspositie en herstelplan

De dekkingsgraad is ultimo jaar als volgt:

De nominale dekkingsgraad van het pensioenfonds per 31 december 2016 bedraagt 110,0% (31 december 2015: 109,3%). De dekkingsgraad is als volgt berekend:
(Totaal activa -/- kort- en langlopende schulden)/ Technische voorzieningen.

Per 31 december 2016 komt de beleidsdekkingsgraad uit op 106,4% (2015: 109,8%). De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de dekkingsgraden van de voorgaande 12 maanden.

De reële dekkingsgraad geeft zicht op de mate waarin toeslagen kunnen worden verleend. De reële dekkingsgraad conform definitie FTK is gelijk aan de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die is vereist voor volledige toeslagverlening op basis van prijsinflatie. De voorziening voor risico pensioenfonds op basis van de reële rentetermijnstructuur bedraagt € 653 miljoen, de reële dekkingsgraad ultimo 2016 komt daarmee uit op 87,1% (2015: 89,0%).

De dekkingsgraad behorend bij het minimaal vereist eigen vermogen per 31 december 2016 bedraagt: 104,2% (31 december 2015: 104,2%). De dekkingsgraad behorend bij het vereist eigen vermogen per 31 december 2016 bedraagt: 116,7% (31 december 2015: 117,8%). Voor de berekening van het vereist eigen vermogen wordt gebruik gemaakt van een standaard model. De uitkomsten van de solvabiliteitstoets zijn opgenomen onder de paragraaf Risicobeheer.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds per 31 december 2016 is lager dan de vereiste dekkingsgraad. De vermogenspositie van het pensioenfonds per 31 december 2016 kan derhalve worden gekarakteriseerd als een reservetekort.

Op basis hiervan bedraagt het (minimaal) vereist vermogen op 31 december:

	2016	2015
	€	€
Stichtingskapitaal en reserves	52.014	44.849
Minimaal vereist eigen vermogen	21.805	20.251
Vereist eigen vermogen	86.778	85.362

Herstelplan

Vanwege het reservetekort geldt voor het pensioenfonds een herstelplan. Dit herstelplan is op 31 maart 2017 bij DNB ingediend. Dit herstelplan is in mei 2017 goedgekeurd door DNB. Het herstelplan laat zien dat, gegeven de wettelijk voorgeschreven manier van berekenen, het pensioenfonds verwacht dat het ultimo 2021 een beleidsdekkingsgraad heeft dat minimaal gelijk is aan het vereist eigen vermogen.

Het pensioenfonds moet jaarlijks een haalbaarheidstoets uitvoeren en laten zien dat het afgesproken premiebeleid reëel en haalbaar is, als ook dat het pensioenfonds een voldoende herstelkracht heeft vanuit het niveau van het MVEV.

Resultaatverdeling

Het positieve saldo van de staat van baten en lasten van € 7.165 over 2016 is toegevoegd aan de algemene reserve.

5. Technische voorzieningen

	2016	2015
	€	€
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds		
Stand per begin boekjaar	480.118	457.589
Pensioenopbouw	10.713	9.210
Rentetoevoeging	-286	750
Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten	-12.996	-12.549
Wijziging marktrente	44.502	26.102
Wijziging sterftekans	-1.668	0
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-210	23
Inkoop VPL-regeling	0	962
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-1.077	-1.969
Stand per eind boekjaar	519.096	480.118

Ultimo boekjaar bedraagt de gemiddelde discontovoet 1,4% (2015: 1,7%).

Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariel berekende waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen.

Toeslagverlening

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde pensioenrechten van de actieve deelnemers, de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten (gewezen deelnemers) jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de prijsindex. De toeslagverlening heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op toeslagen bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst toeslagverlening kan plaatsvinden.

Met ingang van de nFTK zijn de regels voor toeslagverlening aangepast. Bij een beleidsdekkingsgraad lager dan 110% mag geen toeslag worden verleend. Bij een beleidsdekkingsgraad dat gelijk of hoger is dan de Toekomstbestendig-indexeren (TBI)-grens mag het pensioenfonds volledig indexeren. De TBI-grens van het pensioenfonds bedraagt ultimo 2016 122,2%.

Per 1 januari 2017 is geen toeslag verleend omdat de beleidsdekkingsgraad lager is dan 110%.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met -0,06% (2015: 0,16%), op basis van de éénjaarsrente op de interbancaire swapmarkt aan het begin van het verslagjaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Verwachte toekomstige pensioenuitkeringen worden vooraf actuariel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de verwachte pensioenuitkeringen in de verslagperiode.

Toekomstige pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuariel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de verwachte uitvoeringskosten in de verslagperiode.

Wijziging rentetermijnstructuur (RTS)

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. De marktrente is gedaald. Als gevolg van de daling van de gemiddelde RTS met 0,2%, is de voorziening pensioenverplichtingen met € 44,5 miljoen gestegen.

	Rentepercentage per 31 december
2015	1,70
2016	1,36

Wijziging actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte,

langleven, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Voor de waardering van de pensioenverplichtingen per 31 december 2016 is de AG-prognose tafel 2016 toegepast.

	31-12-2016 €	31-12-2015 €
<i>Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten</i>		
Toevoeging aan de technische voorzieningen	466	28
Ottrekking aan de technische voorzieningen	-676	-4
	<u>-210</u>	<u>24</u>

Aanpassing sterftekanen

De publicatie in 2016 van het Actuarieel Genootschap van nieuwe informatie over de overlevingskansen van de Nederlandse bevolking gaf het bestuur aanleiding voor verdere actualisering van de door haar gebruikte schattingen bij het berekenen van de technische voorzieningen. Toepassing van de nieuwe prognosetafel en fondsspecifieke ervaringssterfte leidde in 2016 tot een vrijval van de technische voorzieningen van € 4,2 miljoen.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Resultaat op kanssystemen:

Sterfte	-555	203
Arbeidsongeschiktheid	-980	-290
Mutaties	<u>1.373</u>	<u>-1.882</u>
	<u>-162</u>	<u>-1.969</u>

De voorziening voor pensioenverplichtingen is naar categorieën als volgt samengesteld:

	2016		2015	
	€	Aantallen	€	Aantallen
Actieven	195.721	674	174.225	700
Gepensioneerden	203.434	1.157	202.858	1.148
Slapers	<u>119.941</u>	<u>1.376</u>	<u>103.035</u>	<u>1.378</u>
Voorziening voor pensioenverplichtingen	<u>519.096</u>	<u>3.207</u>	<u>480.118</u>	<u>3.226</u>

Korte beschrijving pensioenregeling

De pensioenregeling van het pensioenfonds is grotendeels gelijk aan de pensioenregeling van PME en valt te kenmerken als een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling (een salaris-diensttijd regeling). Dit houdt in dat de hoogte van de te verkrijgen pensioenaanspraak in een bepaald jaar afhankelijk is van de hoogte van het salaris en de duur van de diensttijd in dat jaar. Opgebouwde aanspraken van deelnemers kunnen jaarlijks, indien de middelen van het pensioenfonds dit naar het oordeel van het bestuur toelaten, worden verhoogd op basis van de ontwikkeling van de prijsindex.

Per 1 januari 2016 is de pensioenregeling voor het laatst aangepast. De pensioenrichtleeftijd is 67 jaar en het opbouwpercentage bedraagt 1,875%. De franchise bedraagt per 1 januari 2016 € 12.952.

Toeslagverlening

Vanaf 2016 wordt voor zowel de actieve deelnemers, als de gewezen deelnemers en de gepensioneerden uitgegaan van de stijging van het prijsindexcijfer (CPI alle huishoudens afgeleid) op 1 juli van enig jaar ten opzichte van 1 juli van het jaar daarvoor als uitgangspunt voor de toeslagverlening. Voor de toeslagverlening per 1 januari 2017 is de CPI juli 2016-juli 2015 bepalend (-0,32%). Er worden geen negatieve toeslagen verleend. Wel wordt het negatieve prijsindex meegenomen in de berekening van de achterstand op de toeslagverlening. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening die verleend wordt uit beleggingsrendementen.

Per 1 januari 2017 is geen toeslag verleend.

Inhaaltoeslagen

Onder bepaalde omstandigheden kunnen inhaaltoeslagen worden toegekend. Inhaaltoeslagen zijn toeslagen die worden toegezegd, voor zover in het verleden niet voor 100% is geïndexeerd. Om inhaaltoeslagen te kunnen toekennen is een hoge dekkingsgraad vereist. Inhaaltoeslagen zijn daarom op korte termijn niet te verwachten. Het bestuur van het pensioenfonds geeft in haar jaarrekening elk jaar een specificatie van het verschil tussen de volledige

en de werkelijk toegekende toeslagen.

Voor de premievrije deelnemers en de gepensioneerden is deze specificatie in de volgende tabel opgenomen.

	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Cumulatief verschil
	%	%	%	%
Actieve deelnemers				
Voor 2012	2,16	0	2,16	9,57
2013	2,11	0,31	1,80	11,53
2014	2,35	0,47	1,88	13,63
2015	1,86	0,50	1,36	15,17
2016	0,81	0	0,81	16,11
2017	-0,32	0	-0,32	15,74
Niet actieve deelnemers				
Voor 2012	2,42	0	2,42	7,61
2013	2,43	0,35	2,08	9,84
2014	1,68	0,34	1,34	11,31
2015	0,59	0,20	0,39	11,74
2016	0,81	0	0,81	12,65
2017	-0,32	0	-0,32	12,29

6. Langlopende schulden

	2016	2015
	€	€
Langlopende schuld inzake VPL		
Stand per begin boekjaar	6.417	6.721
Ontvangen premie	918	312
Toekenning rechten	-783	-827
Beleggingsrendement	585	211
Stand per einde boekjaar	7.137	6.417

De jaarlijkse dotatie aan de langlopende schuld, die onderdeel is van de geheven doorsneepremie, wordt ex-ante vastgesteld en is voor 2016 uitgekomen op € 918 duizend. Deze dotatie is vastgesteld als 3% van de pensioengrondslagsom.

Toekenning van VPL-rechten worden onttrokken aan de langlopende schuld. In 2016 zijn de VPL-rechten toegekend aan deelnemers die geboren zijn in 1956. De toegekende aanspraak bedraagt 85% van de totale aanspraak op VPL (€ 783 duizend).

Jaarlijks wordt rendement toegevoegd dat gelijk is aan het gemiddeld rendement van het pensioenfonds. De rendementstoevoeging over het jaar 2016 (8,9%) is dan gelijk aan € 585 duizend.

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
7. Overige schulden en overlopende passiva		
Pensioenuitkeringen	0	-4
Kortlopende beleggingsschulden	148	411
Belastingen en premies sociale verzekeringen	256	254
Overige schulden en overlopende passiva	286	297
	<u>690</u>	<u>958</u>

Alle schulden hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

Kortlopende beleggingsschulden

Beleggingscrediteuren	0	38
Openstaande positie m.b.t. pending trades inzake beleggingen	148	373
	<u>148</u>	<u>411</u>

Openstaande positie m.b.t. pending trades inzake beleggingen

Eind 2016 is er opdracht gegeven tot de aankoop van aandelen (€ 27 duizend), vastrentende waarden (€ 120 duizend) en grondstoffen (€ 1 duizend). Eind 2016 is ook opdracht gegeven tot de verkoop van vastrentende waarden (€ 66 duizend) van het pensioenfonds. Deze aan- en verkopen, die uitsluitend resulteren in een herbalancering van de beleggingsportefeuille zijn in de waardering van de beleggingen nog niet tot uiting gekomen, omdat de jaarrekening wordt opgemaakt op basis van het realisatiebeginsel.

11.4.3.1 Risicobeheer

Het bestuur beschikt over een aantal beleidsinstrumenten ten behoeve van het beheersen van risico's. Deze beleidsinstrumenten betreffen:

- * beleggingsbeleid;
- * premiebeleid;
- * herverzekeringsbeleid;
- * toeslagverleningsbeleid.

De keuze en toepassing van beleidsinstrumenten vindt plaats na uitvoerige analyses ten aanzien van te verwachten ontwikkelingen van de verplichtingen en de financiële markten. Daarbij wordt onder meer gebruikgemaakt van ALM-studies. Een ALM-studie is een analyse van de structuur van de pensioenverplichtingen en van verschillende beleggingsstrategieën en de ontwikkeling daarvan in diverse economische scenario's.

De uitkomsten van deze analyses vinden hun weerslag in jaarlijks door het bestuur vast te stellen beleggingsrichtlijnen als basis voor het uit te voeren beleggingsbeleid. De beleggingsrichtlijnen geven normen en limieten aan waarbinnen de uitvoering van het beleggingsbeleid moet plaatsvinden. Ze zijn gericht op het beheersen van de volgende belangrijkste (beleggings-)risico's.

Solvabiliteitsrisico's

Het belangrijkste risico voor het pensioenfonds betreft het solvabiliteitsrisico, ofwel het risico dat het pensioenfonds niet beschikt over voldoende vermogen ter dekking van de pensioenverplichtingen. De solvabiliteit wordt gemeten op basis van zowel algemeen geldende normen als specifieke normen welke door de toezichthouder worden opgelegd.

Indien de solvabiliteit van het pensioenfonds zich negatief ontwikkelt, bestaat het risico dat het pensioenfonds de premie voor de onderneming en deelnemers moet verhogen en het risico dat er geen ruimte beschikbaar is voor een eventuele toeslagverlening op opgebouwde pensioenrechten. In het uiterste geval kan het noodzakelijk zijn dat het fonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten moet verminderen.

De aanwezige dekkingsgraad heeft zich als volgt ontwikkeld:

	2016	2015
	%	%
Dekkingsgraad per 1 januari	109,3	111,3
Premie	-0,5	-0,4
Uitkeringen	0,3	0,3
Toeslagverlening	0	0
Wijziging actuariële grondslagen	0,4	0
Beleggingsrendementen (exclusief renteafdekking)	6,2	2,3
Renteafdekking	4,3	1,3
Wijziging rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen	-9,2	1,4
Wijziging Ultimate Forward Rate voorziening pensioenverplichtingen	0	-2,6
Wegvallen driemaands middeling	0	-4,9
Overige oorzaken	-0,8	0,6
Dekkingsgraad per 31 december	110,0	109,3

Om het solvabiliteitsrisico te beheersen dient het pensioenfonds buffers in het vermogen aan te houden. De omvang van deze buffers (buffers plus de pensioenverplichtingen heten samen het vereist vermogen) wordt vastgesteld met de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets (S-toets). Deze toets bevat een kwantificering van de bestuursvisie op de fondsspecifieke restrisico's (na afdekking).

De berekening van het vereist eigen vermogen en het hieruit voortvloeiende surplus/tekort aan het einde van het boekjaar is als volgt:

	2016	2015
	%	%
S1 Renterisico	3,8	4,9
S2 Risico zakelijke waarden	12,2	12,5
S3 Valutarisico	2,8	2,3
S4 Grondstoffenrisico	1,2	1,2
S5 Kredietrisico	3,2	3,5
S6 Verzekeringstechnisch risico	2,7	2,8
S7 Liquiditeitsrisico	0	0
S8 Concentratierisico	0	0
S9 Operationeel risico	0	0
S10 Actief risico	1,8	1,1
Diversificatie-effect	-11,0	-10,5
Totaal	16,7	17,8

	2016	2015
	€	€
Vereist pensioenvermogen	605.874	565.480
Voorziening pensioenverplichting	519.096	480.118
Vereist eigen vermogen	86.778	85.362
Aanwezig pensioenvermogen (Totaal activa +/- schulden)	52.014	44.849
Tekort/Tekort	-34.764	-40.513

Ultimo 2016 is aan de hand van het standaardmodel van DNB per risicofactor het vereist eigen vermogen bepaald. Het vereist eigen vermogen per risicofactor is aan de hand van de voorgeschreven formule gecombineerd tot een totaal vereist eigen vermogen. Voor de evenwichtsberekening is de uitkomst hiervan zoals voorgeschreven in een aantal stappen gebruikt totdat het toetsingsverschil nihil is. Dit resulteert in de evenwichtssituatie, waarin het (fictieve) aanwezige eigen vermogen precies gelijk is aan het vereist eigen vermogen, bij een niveau van 16,7% (2015: 17,8%). Het vereist eigen vermogen is gebaseerd op de strategische portefeuille per ultimo 2016. Indien het vereist eigen vermogen zou worden bepaald op basis van de feitelijke portefeuille per ultimo 2016, zou het vereist eigen vermogen lager zijn uitgekomen 16,2%.

Beleggingsrisico

De belangrijkste beleggingsrisico's betreffen het markt-, krediet- en liquiditeitsrisico. Het marktrisico is uit te splitsen in renterisico, valutarisico en prijs(koers)risico. Marktrisico wordt gelopen op de verschillende beleggingsmarkten waarin het pensioenfonds op basis van het vastgestelde beleggingsbeleid actief is. De beheersing van het risico is geïntegreerd in het beleggingsproces. Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid kunnen zich voorts risico's manifesteren uit hoofde van de geselecteerde managers en bewaarbedrijven (zogeheten manager- en custody risico), en de juridische bepalingen omtrent gebruikte instrumenten en de uitvoeringsovereenkomst (juridisch risico). Het marktrisico wordt beheerst doordat met de vermogensbeheerder specifieke mandaten zijn afgesproken, welke in overeenstemming zijn met de beleidskaders en richtlijnen zoals deze zijn vastgesteld door het bestuur. Het bestuur monitort de mate van naleving van deze mandaten. De marktposities worden periodiek gerapporteerd.

Renterisico (S1)

Renterisico is het risico dat de waarde van de portefeuille vastrentende waarden en de waarde van de pensioenverplichtingen veranderen als gevolg van ongunstige veranderingen in de marktrente. Maatstaf voor het meten van rentegevoeligheid is de duration. De duration is de gewogen gemiddelde resterende looptijd in jaren.

Indien de duratie van de beleggingen korter is dan de duratie van de verplichtingen, is er sprake van een zogenaamde 'duratie-mismatch'. Dit betekent dat bij een rentestijging de waarde van beleggingen minder snel daalt dan de waarde van de verplichtingen (bij toepassing van de actuele marktrentestructuur), waardoor de dekkingsgraad stijgt. Bij een rentedaling zal de waarde van de beleggingen minder snel stijgen dan de waarde van de verplichtingen, waardoor de dekkingsgraad daalt.

Door het renterisico gedeeltelijk af te dekken, is de dekkingsgraad minder afhankelijk van de renteontwikkeling. De renteafdekking voor het pensioenfonds vindt plaats door een combinatie van de portefeuille vastrentende waarden en een Strategic Liability Matching (SLM) beleggingsfonds.

De duratie en het effect van de renteaftdekking kan als volgt worden samengevat:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	Duratie	€	Duratie
Vastrentende waarden (na derivaten)	338.280	19,5	348.237	17,7
(Nominale) pensioenverplichtingen	519.096	18,5	480.118	18,2

De samenstelling van de totale beleggingsportefeuille naar looptijd is als volgt:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 1 jaar	-141.698	-24,7	-43.242	-8,3
Resterende looptijd 1 - 5 jaar	100.467	17,5	74.382	14,2
Resterende looptijd 6 - 10 jaar	95.334	16,6	87.597	16,8
Resterende looptijd > 10 jaar	284.684	49,6	317.591	60,8
Niet rentedragend en/of Externe beleggingsportefeuille	234.783	41,0	85.936	16,5
	573.570	100,0	522.264	100,0

De presentatie van de beleggingsportefeuille in bovenstaande looptijden hangt samen met het lange termijn karakter van de investeringen van het pensioenfonds en het hiermee samenhangende beleid en ter vergelijking met de looptijden van de verplichtingen zoals in onderstaand overzicht weergegeven.

Het bovenstaande overzicht geeft de verdeling van het renterisico van de totale portefeuille waarbij tevens rekening gehouden is met de renteswaps. Een negatieve waarde in het blok "Korter dan een jaar" is het gevolg van de korte poten van deze renteswaps. Met een renteswap wordt doorgaans een korte rente (de korte poot) geruild voor een lange rente (de lange poot) om renterisico van de pensioenverplichtingen af te dekken. De korte rente voor een lange rente (de lange poot) om renterisico van de pensioenverplichtingen af te dekken. De korte rente die betaald wordt, de korte poot, heeft dus een negatieve exposurewaarde en een looptijd die korter is dan een jaar.

Het overzicht is op doorkijkbasis opgesteld.

De resterende looptijd van de technische voorzieningen kan als volgt worden weergegeven:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 5 jaar	62.009	12,0	66.207	13,8
Resterende looptijd > 5 en < 10 jaar	69.909	13,5	69.761	14,5
Resterende looptijd > 10 en < 20 jaar	151.063	29,1	144.321	30,1
Resterende looptijd > 20 jaar	236.115	45,4	199.829	41,6
	519.096	100,0	480.118	100,0

Risico zakelijke waarden (S2)

Zakelijke waarden risico is het risico dat de waarde van de zakelijke waarden (voornamelijk aandelen, beursgenoteerd indirect vastgoed en converteerbare obligaties) verandert door veranderingen in de marktprijzen voor deze waarden. Het structurele marktrisico wordt beheerst binnen het ALM-proces. Daarin wordt een zodanige beleggingsmix vastgesteld dat het marktrisico acceptabel is. De feitelijke beleggingsmix mag binnen vastgestelde bandbreedtes afwijken van de ALM-beleggingsmix. Voor de beheersing van het marktrisico in samenhang met het renterisico wordt gebruik gemaakt van derivaten.

Het risico wordt gemeten als het effect van een daling van de zakelijke waarden met 30% voor beursgenoteerde aandelen in ontwikkelde markten plus beursgenoteerd vastgoed, met 40% voor emerging markets en private equity en een daling van niet beursgenoteerd vastgoed met 15%. Tussen de hier onderscheiden risico's wordt een correlatie van 0,75 gehanteerd.

Valutarisico (S3)

Het valutarisico betreft het risico dat de waarde van de beleggingen die in vreemde valuta luiden vermindert als gevolg van veranderingen van vreemde valutakoersen. De pensioenverplichtingen luiden in euro's. Een deel van de beleggingsportefeuille luidt in vreemde valuta.

Voor bepaling van het effect van een daling van valutakoersen wordt onderscheid gemaakt tussen valuta in ontwikkelde markten waarvoor een waardedaling van 20% wordt verondersteld en valuta in opkomende markten waarvoor een waardedaling van 35% wordt gehanteerd. Bij de aggregatie van het vereist eigen vermogen voor valutarisico (S3) wordt tevens rekening wordt gehouden met correlaties.

De valutapositie per 31 december 2016 is als volgt weer te geven:

	2016	2015
	€	€
EUR	480.916	449.956
Noorse kroon	0	703
Australische dollar	1.827	1.306
Hong Kong dollar	8.640	3.552
Zuid-Koreaanse won	1.375	926
Taiwanese dollar	1.115	763
Deense kroon	3.432	0
Britse Pond	4.505	4.724
Canadese dollar	2.846	1.828
Amerikaanse dollar	54.361	38.386
Zweedse kroon	1.385	1.424
Overig	13.168	18.696
Totaal niet EUR	92.654	72.308
	573.570	522.264

In de portefeuille zijn beleggingen opgenomen welke luiden in vreemde valuta. De portefeuille is blootgesteld aan een aanzienlijk valutarisico.

Het overzicht is op doorkijkbasis opgesteld.

In de solvabiliteitstoets van het fonds is in de buffers voor het valutarisico rekening gehouden met bovenstaande valutaposities en afdekkingen.

Prijrisico

Het prijsrisico is het risico dat de waarde van de zakelijke waarden verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Het prijsrisico wordt gemitigeerd door spreiding naar regio en sector.

Het risico wordt beheerst doordat met de vermogensbeheerder specifieke mandaten zijn afgesproken, welke in overeenstemming zijn met de beleidskaders en richtlijnen die zijn vastgesteld door het bestuur. Het bestuur monitort de mate van compliance aan deze mandaten. De marktposities worden periodiek gerapporteerd aan het bestuur.

De segmentatie van de totale beleggingsportefeuille naar regio is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Nederland en andere EU-landen	336.793	58,8	361.968	69,3
Verenigde Staten	117.727	20,5	93.115	17,8
Japan	11.999	2,1	10.301	2,0
Australië	732	0,1	1.017	0,2
Overig	106.319	18,5	55.863	10,7
Totaal	573.570	100,0	522.264	100,0

De segmentatie van de totale beleggingsportefeuille naar sectoren is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Energie	15.511	2,7	10.401	2,0
Bouw- en grondstoffen	20.436	3,6	11.773	2,3
Industrie	24.254	4,2	18.180	3,5
Duurzame consumentengoederen	67.192	11,7	54.200	10,4
Consumentengebruiksgoederen	23.953	4,2	23.017	4,4
Gezondheidszorg	0	0	8.798	1,7
Informatietechnologie	20.350	3,6	14.301	2,7
Telecommunicatie	22.075	3,9	23.922	4,6
Nutsbedrijven	11.470	2,0	7.758	1,5
Overheid en overheidsinstellingen	133.519	23,3	154.667	29,6
Financiële instellingen	170.771	29,8	136.709	26,2
Overige	64.039	11,0	58.538	11,1
Totaal	573.570	100,0	522.264	100,0

Grondstoffenrisico (S4)

Pensioenfonds die beleggen in grondstoffen (commodities) lopen het risico dat de waarde van deze beleggingen daalt.

Kredietrisico (S5)

Kredietrisico is het risico van financiële verliezen voor het pensioenfonds als gevolg van faillissement of betalingsonmacht van tegenpartijen waarop het pensioenfonds (potentiële) vorderingen heeft. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan partijen die obligatieleningen uitgeven, banken waar deposito's worden geplaatst, marktpartijen waarmee Over The Counter (OTC)-derivatenposities worden aangegaan en aan bijvoorbeeld herverzekeraars.

Het kredietrisico is beperkt, omdat beperkt wordt belegd in schuldtitels van ondernemingen. Het tegenpartijrisico verbonden aan de inzet van afgeleide financiële instrumenten wordt op marktconforme wijze beheerst. Daarnaast wordt dit risico beperkt door gebruik te maken van tegenpartijen met een goede reputatie.

De kredietwaardigheid van veel marktpartijen wordt ook door rating agencies beoordeeld. De samenvatting van de vastrentende waarden op basis van de ratings is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
AAA	80.106	11,6	87.871	13,5
AA+ / AA / AA-	168.319	24,3	171.316	26,3
A+ / A / A-	79.551	11,5	83.491	12,8
BBB+ / BBB / BBB-	175.623	25,4	162.206	24,9
BB+ / BB / BB-	8.514	1,2	3.956	0,6
Overig	180.105	26,0	141.696	21,9
Totaal	692.218	100,0	650.536	100,0

Het totaal kredietrisico wijkt af van de marktwaarde van de portefeuille als gevolg van het gebruik van kredietderivaten. Met kredietderivaten wordt het kredietrisico op een tegenpartij afgedekt, of kan juist extra kredietrisico op een tegenpartij worden genomen. Voor de berekening van het totaal kredietrisico in bovenstaand overzicht is rekening gehouden met de onderliggende waarde (exposure waarde) van de kredietderivaten in plaats van de marktwaarde van deze derivaten. Hiermee wordt een beter inzicht gegeven in het totaal kredietrisico van de portefeuille.

Verzekeringstechnische risico's (actuariële risico's, S6)

Het verzekeringstechnisch risico is het risico dat voortvloeit uit mogelijke afwijkingen van actuariële inschattingen die worden gebruikt voor de vaststelling van de technische voorzieningen en de hoogte van de premie. Bij het pensioenfonds is dit het actuariële risico van langlevens.

Langlevensrisico

In de berekening van S6 is het langlevensrisico meegenomen. Het langlevensrisico is het belangrijkste verzekeringstechnische risico. Langlevensrisico is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen. Als gevolg hiervan volstaat de opbouw van het pensioenvermogen niet voor de uitkering van de pensioenverplichting. Door toepassing van AG-prognosetafel 2016 met adequate correcties voor ervaringssterfte is het langlevensrisico nagenoeg geheel verdisconteerd in de waardering van de pensioenverplichtingen.

Arbeidsongeschiktheidsrisico

Het arbeidsongeschiktheidsrisico betreft het risico dat het pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij invaliditeit en het toekennen van een arbeidsongeschiktheidspensioen ('schadereserve'). Voor dit risico wordt jaarlijks een risicopremie in rekening gebracht. Het verschil tussen de risicopremie en de werkelijke kosten wordt verwerkt via het resultaat. De actuariële uitgangspunten voor de risicopremie worden periodiek herzien.

Het pensioenfonds heeft het nabestaanden- en wezenpensioen op risicobasis herverzekerd bij een externe, onder toezicht van DNB staande verzekeringsmaatschappij. Daarnaast is eveneens het arbeidsongeschiktheids- en overlijdensrisico herverzekerd. De huidige verzekering afgesloten is met Zwitserleven.

Toeslagrisico

Het toeslagrisico omvat het risico dat de ambitie van het bestuur om toeslagen op pensioen toe te kennen in relatie tot de algemene prijsontwikkeling niet kan worden gerealiseerd. De mate waarin dit kan worden gerealiseerd is afhankelijk van de ontwikkelingen in de rente, beleggingsrendementen, looninflatie en demografie (beleggings- en actuariële resultaten) echter, afhankelijk van de hoogte van de dekkingsgraad van het pensioenfonds.

Uitdrukkelijk wordt opgemerkt dat de toeslagverlening voorwaardelijk is.

De zogenaamde reële dekkingsgraad geeft inzicht in de mate waarin toeslagen kunnen worden toegekend (ook wel aangeduid als de toeslagruimte). Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden onvoorwaardelijke nominale pensioenverplichtingen verdisconteerd tegen een reële, in plaats van nominale, rentetermijnstructuur. Omdat er op dit moment geen markt voor financiële instrumenten aanwezig is waaruit de reële rentetermijnstructuur kan worden afgeleid, wordt gebruik gemaakt van een benaderingswijze.

De nominale rente kan worden verminderd met een bepaald (vast) percentage dat de toeslagambitie op lange termijn weergeeft. Ook kan gebruik worden gemaakt van de verwachte loon- of prijsinflatie (afhankelijk van de bepalingen omtrent toeslagverlening in het reglement).

Het pensioenfonds heeft deze risico's overwogen en verwerkt in de buffer voor het verzekeringstechnisch risico ultimo 2016.

Inflatierisico

Inflatierisico is het risico dat inflatie de waarde van de pensioenen aantast in termen van koopkracht. Het inflatierisico kan worden verkleind door inflatiegevoelige beleggingen. Deze beleggingen geven een hoger rendement naarmate de inflatie toeneemt. Deze beleggingen geven negatieve rendementen bij lage inflatie. Het pensioenfonds belegt niet direct in inflatiegevoelige beleggingsproducten. Wel belegt het pensioenfonds in goud. De goudbelegging heeft mede als doel het risico van hyperinflatie op te vangen. Daarmee is een deel van het inflatierisico afgedekt.

Liquiditeitsrisico (S7)

Liquiditeitsrisico is het risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen, waardoor het pensioenfonds op korte termijn niet aan zijn verplichtingen kan voldoen. Waar de overige risicomponenten vooral de langere termijn betreffen (solvabiliteit), gaat het hierbij om de kortere termijn. Dit risico kan worden beheerst door in het strategische en tactische beleggingsbeleid voldoende ruimte aan te houden voor de liquiditeitsposities. Er moet eveneens rekening worden gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies.

Concentratierisico (S8)

Concentraties kunnen ertoe leiden dat het pensioenfonds bij grote veranderingen in bijvoorbeeld de waardering (marktrisico) of de financiële positie van een tegenpartij (kredietrisico) grote (veelal financiële) gevolgen hiervan ondervindt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie in de beleggingsportefeuille in producten, regio's of landen, economische sectoren of tegenpartijen. Naast concentraties in de beleggingsportefeuille kan ook sprake zijn van concentraties in de verplichtingen en de uitvoering.

Om concentratierisico's in de beleggingsportefeuille te beheersen maakt het bestuur gebruik van diversificatie en limieten voor beleggen in landen, regio's, landen, sectoren en tegenpartijen. Deze uitgangspunten zijn door het pensioenfonds vastgesteld op basis van de ALM-studie. De uitgangspunten zijn vastgelegd in de contractuele afspraken met de vermogensbeheerders en het bestuur monitort op kwartaalbasis de naleving hiervan.

De spreiding in de beleggingsportefeuille is weergegeven in de tabel die is opgenomen bij de toelichting op het prijsrisico. Grote posten kunnen een post van concentratierisico zijn. Om te bepalen welke posten dit betreft worden per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur opgeteld. Als grote post wordt aangemerkt elke post die meer dan 2% van het balanstotaal uitmaakt.

Ultimo 2016 zijn de volgende posten met meer dan 2% van het balanstotaal aanwezig:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	%	€	%
Vastrentende waarden				
Duitse staatsobligaties	46.656	8,1	68.947	13,0
Franse staatsobligaties	31.024	5,4	45.502	8,6
Nederlandse staatsobligaties	14.199	2,4	14.524	2,7
totaal	91.879	15,9	128.973	24,3

De belangrijkste vorm van concentratierisico in de verplichtingen van het pensioenfonds is de demografische opbouw van de deelnemers. Gegeven de aard is dit risico niet te beïnvloeden. Ultimo 2016 is in de totale deelnemerspopulatie de verhouding mannen en vrouwen in het pensioenfonds 69:31 (2015: 69:31). De gemiddelde leeftijd bedraagt 59,7 jaar (2015: 58,8 jaar waarbij sprake is van een gelijkmatige leeftijdsverspreiding).

Op grond hiervan heeft het bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van concentratie in de activa of verplichtingen en dat er daarom geen buffer voor concentratierisico wordt aangehouden.

Operationeel risico (S9)

Operationeel risico is het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, fouten in de verwerking van gegevens, het verloren gaan van informatie, fraude en dergelijke. Deze risico's worden door het pensioenfonds beheerd door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken. Het pensioenfonds heeft de genoemde werkzaamheden uitbesteed aan TKP en AIM.

Uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van de aan derden uitbesteede werkzaamheden dan wel door deze derden ter beschikking gestelde apparatuur en personeel worden geschaad. Het uitbestedingsrisico wordt gemitigeerd door de afspraken (kwaliteitseisen) in de uitvoeringsovereenkomst en de daaraan verbonden Service Level Agreement (SLA). Monitoring van de uitvoering door het bestuur van het pensioenfonds vindt plaats op basis van de periodieke rapportages van de externe uitvoerder over de uitgevoerde werkzaamheden. Tevens ontvangt het pensioenfonds van TKP en AEAM ISAE 3402 type II-rapportages. Deze rapportages geven inzicht in de wijze van beheersing van de operationele risico's en geeft aan of de uitvoerder 'in control' is. Een externe onafhankelijke accountant certificeert de rapportages. Verder ontvangt het pensioenfonds van TKP een 'In-control statement' (ICS).

De advisering over de uitvoering van de pensioenregeling is uitbesteed aan Mercer (Nederland) B.V.

Actief risico (S10)

Een actief beleggingsrisico ontstaat wanneer met het beleggingsbeleid binnen de beleggingscategorieën afgeweken wordt van het beleid volgens de benchmark. Een maatstaf van de mate waarin actief wordt belegd is de zogenaamde 'tracking error'. De tracking error geeft aan hoe groot de afwijkingen van het rendement kunnen zijn ten opzichte van het benchmarkrendement. Hoe hoger de tracking error, hoe hoger het actief risico.

Het actief risico is in de berekening van het vereist eigen vermogen opgenomen als S10. Bij het pensioenfonds bedraagt de tracking error van de zakelijke waarden 2,24% (2015: 1,36%).

Systeemrisico

Systeemrisico betreft het risico dat het mondiale financiële systeem (de internationale markten) niet langer naar behoren functioneert, waardoor beleggingen van het pensioenfonds niet langer verhandelbaar zijn en zelfs, al dan niet tijdelijk, hun waarde kunnen verliezen. Net als voor andere marktpartijen, is dit risico voor het pensioenfonds niet beheersbaar. Het systeemrisico maakt geen onderdeel uit van de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets.

11.4.4 Niet in de balans opgenomen verplichtingen

Langlopende contractuele verplichtingen

Het pensioenfonds heeft een uitbestedingsovereenkomst afgesloten met TKP Pensioen B.V. per 1 januari 2016. Het betreft een langlopende overeenkomst inzake pensioenadministratie, bestuursondersteuning en financiële administratie met een opzegtermijn van één jaar. De vergoeding voor 2016 bedraagt € 0,4 miljoen (2015: € 0,4 miljoen). De vaste vergoeding voor 2017 ligt naar verwachting hiermee in lijn.

Met Aegon Investment Management B.V. is in 2010 een vermogensbeheercontract afgesloten voor onbepaalde tijd met een opzegtermijn van twee maanden.

Met ingang van 1 april 2014 is de risicoherverzekering ondergebracht bij Zwitserleven. Het contract loopt tot 31 december 2018. In 2016 is aan Zwitserleven € 1.071 duizend aan premie herverzekering betaald. De verwachte premie voor 2017 ligt naar verwachting hiermee in lijn.

11.4.5 Verbonden partijen

Identiteit van verbonden partijen

Er is sprake van een relatie tussen de verbonden partijen tussen het pensioenfonds en de sponsor, de aangesloten ondernemingen en hun bestuurders.

Transacties met (voormalige) bestuurders

De bezoldiging van de bestuurders wordt nader toegelicht in de toelichting op de staat van baten en lasten bij de pensioenuitvoeringskosten. Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan de (voormalige) bestuurders. Ook heeft het pensioenfonds geen vorderingen op de (voormalige) bestuurders.

Overige transacties met verbonden partijen

Het pensioenfonds heeft een uitvoeringsovereenkomst afgesloten met de werkgever ten aanzien van de uitvoering van het pensioenreglement. De belangrijkste onderdelen uit deze overeenkomst zijn:

- * de werkgever is verplicht al zijn werknemers waarop de pensioenovereenkomst van toepassing is aan te melden als deelnemer;
- * de werkgever verplicht zich de overeengekomen gegevens inzake werknemers tijdig en op de overeengekomen wijze aan het pensioenfonds te vertrekken;
- * het pensioenfonds verplicht zich de deelnemers en overige rechthebbenden pensioenaanspraken en pensioenrechten toe te kennen overeenkomstig de bepalingen van de geldende statuten en/of het pensioenreglement;
- * ter dekking van de financiële gevolgen van de door het pensioenfonds aangegane verplichtingen, zoals vastgelegd in de statuten en het pensioenreglement, verplicht de werkgever zich per kwartaal premies aan het pensioenfonds te voldoen, met inachtneming van de bepalingen van de uitvoeringsovereenkomst;
- * bij een tekort van het pensioenfonds, is de werkgever geen extra premie verschuldigd;
- * indien de vermogenspositie van het pensioenfonds daartoe aanleiding geeft, kan het bestuur van het pensioenfonds besluiten tot een verlaging van de premie, met inachtneming van de hierover opgenomen bepalingen in de ABTN en in overeenstemming met wettelijke regelingen. Het pensioenfonds kan niet eerder tot het verlagen van de premie overgaan, dan nadat eerst een eventuele achterstand in de toeslagverlening is ingelopen en vervolgens de dekkingsgraad nog boven de premiekortingsgrens ligt.

De overeenkomst is in werking getreden per 1 januari 2008 en wordt ieder jaar automatisch met één jaar verlengd, tenzij één van beide partijen twee maanden voor het jaareinde schriftelijk te kennen geeft de overeenkomst te willen beëindigen.

11.4.6 Toelichting op de staat van baten en lasten over 2016

8. Premiebijdragen voor risico pensioenfonds

	2016	2015
	€	€
De premiebijdragen kunnen als volgt worden gespecificeerd		
Pensioenpremie huidig jaar (inclusief VPL)	10.325	10.506
Pensioenpremie voorgaand jaar	29	27
Toekenning rechten VPL -/- VPL-premie	-135	515
	<u>10.219</u>	<u>11.048</u>

De premieopbrengsten zijn niet gesplitst naar een werkgevers- en een werknemersdeel, omdat de totale premie volgens overeenkomst aan de werkgevers in rekening wordt gebracht. Een deel van de premie wordt door de werkgevers ingehouden op het salaris van de werknemers. Aangezien er geen directe relatie is tussen het werkgevers- en het werknemersdeel, kunnen deze niet afzonderlijk worden weergegeven.

De totale bijdrage van werkgever en werknemers bedraagt 29,7% (2015: 31,7%) van de loonsom. Daarnaast is er in 2016 een opslag van 3% inzake financiering VPL bij de werkgever in rekening gebracht (2015: 1%). De kostendekkende, gedempte en feitelijke premie zijn als volgt:

Kostendekkende premie	12.599	10.380
Feitelijke premie	9.301	10.532
Gedempte premie	8.893	8.939

De aan het boekjaar toe te rekenen feitelijke premie is als bate in de staat van baten en lasten verantwoord. De samenstelling van de kostendekkende premie is als volgt:

Kostendekkende premie

Actuarieel benodigd voor onvoorwaardelijke onderdelen pensioenopbouw	9.294	8.137
Opslag voor instandhouding van het vereist eigen vermogen	1.792	876
Opslag voor uitvoeringskosten	740	651
Risicopremie WIA excedent en PVI	575	543
Opslag voor toekomstige uitvoeringskosten	<u>197</u>	<u>174</u>
Totaal kostendekkende premie	<u>12.598</u>	<u>10.380</u>

Gedempte premie

Actuarieel benodigd voor onvoorwaardelijke onderdelen pensioenopbouw	4.771	6.966
Opslag voor instandhouding van het vereist eigen vermogen	947	755
Opslag voor uitvoeringskosten	613	561
Risicopremie WIA excedent en PVI	442	509
Opslag voor toekomstige uitvoeringskosten	104	149
Inkoop voorwaardelijke onderdelen	<u>2.016</u>	<u>0</u>
Totaal gedempte premie	<u>8.893</u>	<u>8.940</u>

De kostendekkende premie, vastgesteld op basis van de rentetermijnstructuur 2015, bedraagt € 12,6 miljoen in 2016. De gedempte kostendekkende premie, vastgesteld op basis van het verwacht rendement, bedraagt € 8,9 miljoen in 2016. In 2015 is de gedempte premie vastgesteld op basis van het 5-jaars voortschrijdend gemiddelde van de interne rentevoet van de premie. De feitelijke premie bedraagt in 2016 € 9,3 miljoen (2015: € 10,5 miljoen). Dit betreft de premie voor de basisregeling met uitzondering van de koopsommen en de afrekening van vorige boekjaren. De totaal ontvangen premie bedraagt in 2016 € 10,3 miljoen (2015: € 11,0 miljoen). Het pensioenfonds voldoet aan de eis dat de feitelijke premie minimaal gelijk moet zijn aan de gedempte kostendekkende premie.

9. Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

2016	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten	Totaal
	€	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	134	0			134
Aandelen	768	12.672	-1.001	-56	12.383
Vastrentende waarden	6.836	30.552	-1.127	-72	36.189
Overige beleggingen	353	1.457	-50	-1	1.759
	<u>8.091</u>	<u>44.681</u>	<u>-2.178</u>	<u>-129</u>	<u>50.466</u>
Af: Rendementstoerekening VPL					-585
					<u>49.881</u>

Het beleggingsrendement van het pensioenfonds is verlaagd met het rendement ten behoeven van VPL. Dit rendement is toegevoegd aan de langlopende schuld ten behoeven van VPL.

De transactiekosten voor het beleggingsdepot betreffen voornamelijk de op- en afslag bij aan- en verkoop van participaties in Aegon beleggingsfondsen. Deze op- en afslag dient ter dekking van de transactiekosten die zich voordoen bij aan- en verkooptransacties als gevolg van toe- en uittredingen in de Aegon beleggingsfondsen. De werkelijke transactiekosten binnen de Aegon beleggingsfondsen kunnen hiervan afwijken als gevolg van aan- en verkooptransacties welke in het kader van het beleggingsbeleid van het desbetreffende Aegon beleggingsfonds worden verricht. De transactiekosten op doorkijkbasis zijn hierdoor niet betrouwbaar vast te stellen en worden hierdoor niet nader toegelicht. Aegon Investment Management B.V. toetst in het kader van het best execution beleid periodiek de hoogte van de op- en afslag aan de marktomstandigheden.

Transactiekosten van beleggingstitels binnen de beleggingsfondsen zijn niet meegenomen. Dit is anders voor directe beleggingen in financiële instrumenten (discretionaire portefeuille). De aan- en verkoopkosten van beleggingstitels zijn standaard verwerkt in de aan- en verkoopprijs van deze instrumenten. Om deze kosten te bepalen is een gemiddelde spread (de helft van het verschil tussen de bied- en de laatprijs) toegepast.

Van de totale vermogensbeheerkosten heeft € 2.559 duizend betrekking op de indirecte opbrengsten, omdat deze kosten onderdeel zijn van de koers van de fondsen. De korting van € 294 duizend betreft een geldstroom en wordt om die reden met de directe opbrengsten verrekend.

2015	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten	Totaal
	€	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	134	0	0	0	134
Aandelen	533	9.607	-787	-32	9.321
Vastrentende waarden	26.333	-14.297	-980	-422	10.634
Overige beleggingen	201	-2.630	-78	0	-2.507
	<u>27.201</u>	<u>-7.320</u>	<u>-1.845</u>	<u>-454</u>	<u>17.581</u>
Af: Rendementstoerekening VPL					-212
					<u>17.370</u>

In navolging op de aanbevelingen van de Pensioenfederatie zijn de kosten vermogensbeheer over de beleggingscategorieën verdeeld.

	2016	2015
	€	€
10. Overige baten		
Interest waardeoverdrachten	9	0
Interest overig	78	90
Andere baten	7	10
	<u>94</u>	<u>100</u>
11. Pensioenuitkeringen		
Ouderdomspensioen	10.460	10.241
Prepensioen	1	2
Partnerpensioen	2.196	2.147
Wezenpensioen	43	37
Arbeidsongeschiktheidspensioen	9	9
WAO-aanvulling	41	41
Afkoop pensioenen en premierestitutie	26	45
Verrekeningen uitkeringen	-3	-8
	<u>12.773</u>	<u>12.515</u>
12. Pensioenuitvoeringskosten		
Bestuurskosten	35	54
Kosten verantwoordingsorgaan en visitatiecommissie	27	26
Administratiekostenvergoeding	379	368
Controle onafhankelijke accountants	45	37
Certificerend actuaire	60	50
Adviseur actuaire	427	416
Contributies en bijdragen	45	38
Dwangsommen en boetes	0	0
Overige	3	11
	<u>1.021</u>	<u>999</u>

Governancekosten

De leden van het bestuur en van het VO genieten als zodanig geen honorarium. Reis- en verblijfkosten en andere uitgaven, in het belang van het pensioenfonds gedaan, worden door het pensioenfonds vergoed.

Accountantshonoraria

De honoraria van de onafhankelijke externe accountant(s) zijn als volgt:

Controle van de jaarrekening	45	41
Andere controleopdrachten	0	-4
	<u>45</u>	<u>37</u>

De totale honoraria ad € 45 duizend voor de controle van de jaarrekening is gebaseerd op de totale honoraria voor de controle van de jaarrekening over het boekjaar waarop de jaarrekening betrekking heeft.

Aantal personeelsleden

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst. De beheersactiviteiten worden op basis van een uitvoeringsovereenkomst verricht door personeel werkzaam van TKP Pensioen B.V., dan wel door personeel in dienst van externe vermogensbeheerders.

	2016 €	2015 €
13. Saldo herverzekering		
Premie herverzekering	1.071	1.050
Uitkeringen uit herverzekering	0	-620
Uitkeringen winstdeling	-1.037	-964
	<u>34</u>	<u>-534</u>

Uitkeringen winstdeling betreft voor € 964 duizend het voorlopig winstaandeel bij Zwitserleven ontstaan in 2016. Het eventueel positief winstaandeel aan het eind van de contractperiode wordt 24 maanden na het einde van de vijfjaar contractperiode aan het pensioenfonds uitgekeerd.

Het technisch resultaat uit het in 2014 afgelopen contract met Aegon is in 2016 uitgekeerd aan het pensioenfonds. Het definitief technisch resultaat is € 73 duizend hoger uitgevallen dan het pensioenfonds als vordering op de balans had staan. Dit bedrag is ten gunste van 2016 gekomen.

14. Saldo overdracht van derden

Inkomende waardeoverdrachten	-340	-12
Uitgaande waardeoverdrachten	<u>550</u>	<u>3</u>
	<u>210</u>	<u>-9</u>

15. Overige lasten

Interest waardeoverdrachten	6	0
Overig	<u>8</u>	<u>13</u>
	<u>14</u>	<u>13</u>

11.4.7 Gebeurtenissen na balansdatum

Er zijn geen significante gebeurtenissen na balansdatum die van invloed zijn op de financiële positie van het pensioenfonds per 31 december 2016.

Amsterdam, 6 juni 2017

F.H.M. van den Oetelaar, voorzitter
J. de Vries
P.C. van Doodewaard
J.E. Verspeek

Overige gegevens

12 Overige gegevens

12.1 Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds Honeywell te Amsterdam aan Mercer (Nederland) B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2016.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Honeywell, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds. Omdat Mercer (Nederland) B.V. beschikt over een door de toezichthouder goedgekeurde gedragscode, is het toegestaan dat andere actuarissen en deskundigen aangesloten bij Mercer (Nederland) B.V. wel andere werkzaamheden verrichten voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op 0,2% van de Technische Voorzieningen per 31 december 2016. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 125.000,- te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld. Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Op basis van de uitkomsten van de uitgevoerde haalbaarheidstoets in 2016 concludeer ik dat er sprake is van de verwachting dat het pensioenresultaat circa 98% bedraagt. Echter, op basis van de beleidsdekkingsgraad op de balansdatum en de ontwikkeling van de actuele dekkingsgraad zal het pensioenfonds naar verwachting op de korte termijn niet in staat zijn om toeslagen te verlenen die aansluiten bij de toeslagambitie van het pensioenfonds.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds Honeywell is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 6 juni 2017

Drs. J.H.M. Terheggen AAG
verbonden aan Mercer (Nederland) B.V.

12.2 Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur van Stichting Pensioenfonds Honeywell

Verklaring over de jaarrekening 2016

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds Honeywell op 31 december 2016 en van het resultaat over 2016 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

Wat we hebben gecontroleerd

Wij hebben de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening 2016 van Stichting Pensioenfonds Honeywell te Amsterdam ('de stichting') gecontroleerd. De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2016;
- de staat van baten en lasten over 2016; en
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

Het stelsel voor financiële verslaggeving dat is gebruikt voor het opmaken van de jaarrekening is Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de paragraaf 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Onafhankelijkheid

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Honeywell zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assuranceopdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag;
- de overige gegevens.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening en de accountantscontrole

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor:

- het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW; en voor
- een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van het genoemde verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor

gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Ons controleoordeel beoogt een redelijke mate van zekerheid te geven dat de jaarrekening geen afwijkingen van materieel belang bevat. Een redelijke mate van zekerheid is een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle afwijkingen ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Een meer gedetailleerde beschrijving van onze verantwoordelijkheden is opgenomen in de bijlage bij onze controleverklaring.

Groningen, 6 juni 2017

PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.

Origineel getekend door drs. H.D.M. Plomp RA

Bijlage bij onze controleverklaring over de jaarrekening 2016 van Stichting Pensioenfonds Honeywell

In aanvulling op wat is vermeld in onze controleverklaring hebben wij in deze bijlage onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening nader uiteengezet en toegelicht wat een controle inhoudt.

De verantwoordelijkheden van de accountant voor de controle van de jaarrekening

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze doelstelling is om een redelijke mate van zekerheid te verkrijgen dat de jaarrekening vrij van materiële afwijkingen als gevolg van fouten of fraude is. Onze controle bestond onder andere uit:

- Het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing.
- Het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting.
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan.
- Het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een organisatie haar continuïteit niet langer kan handhaven.
- Het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen en het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

12.3 Bijzondere statutaire zeggenschapsrechten

Het pensioenfonds heeft een paritair bestuursmodel. Het bestuur bestaat uit zes leden. Drie van de leden worden door het bestuur benoemd op voordracht van Honeywell B.V. Drie van de leden worden na verkiezingen binnen de geledingen deelnemers en pensioengerechtigden benoemd door het bestuur, waarbij de zetels die voor iedere geleding worden vastgesteld, worden vastgesteld op basis van onderlinge getalsverhoudingen, zodanig dat iedere geleding een op gehele getallen afgerond aantal aantal zetels toegedeeld krijgt.

Ieder bestuurslid wordt benoemd voor een periode van vier jaar en kan nadien nog maximaal twee keer worden herbenoemd.

Bijlagen

Bijlage 1 Deelnemersbestand

	Stand ultimo vorig verslagjaar	Bij	Af	Stand ultimo verslagjaar
Actieven	700	16	42	674
Slapers	1.378	54	56	1.376
Gepensioneerden	1.148	46	37	1.157
waarvan:				
(tijdelijk) ouderdompensioen	846	30	24	852
arbeidsongeschiktheidspensioen	18	1	1	18
partnerpensioen	269	13	12	270
wezenpensioen	15	2	0	17
Totaal:	3.226	116	135	3.207

Bijlage 2 Begrippenlijst

ABTN

Afkorting voor actuariële en bedrijfstechnische nota. In deze, door de wet verplicht gestelde nota, wordt het beleid van het fonds beschreven op het gebied van financiering, beleggingen, pensioenen en toeslagverlening.

Actuariële analyse

In deze analyse wordt de invloed verklaard van opgetreden verschillen tussen de actuariële grondslagen en werkelijke ontwikkelingen.

Asset Liability Management (ALM)

Het in kaart brengen van de onderlinge samenhang van pensioenverplichtingen, premiebeleid en beleggingsmix. Met behulp van ALM-simulatiemodellen worden beelden geschetst van de kansen en bedreigingen voor het pensioenfonds in diverse economische scenario's.

Beleggingsfonds

Instelling die geld van derden belegt in aandelen of andere beleggingssoorten.

Beleggingsmix

De verdeling van beleggingen over verschillende beleggingscategorieën, zoals bijvoorbeeld aandelen, vastrentende waarden en vastgoed. Ook wel beleggingsportefeuille.

Beleidsdekkingsgraad

De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de over de afgelopen 12 maanden gepubliceerde dekkingsgraden, gebaseerd op de door DNB gepubliceerde RTS met UFR-methodiek.

Benchmark

Representatieve herbeleggingsindex waartegen de prestaties van de beleggingsportefeuille worden afgezet.

Contante waarde

De huidige waarde van een bedrag waarover je pas na een bepaalde periode de beschikking hebt.

Dekkingsgraad

De dekkingsgraad is een maatstaf voor de financiële positie van een pensioenfonds. Het geeft de verhouding weer tussen het vermogen en de waarde van de pensioenverplichtingen, uitgedrukt in een percentage. Dit verhoudingsgetal geeft aan in hoeverre op lange termijn de pensioenverplichtingen kunnen worden nagekomen. De netto activa zijn het saldo van het belegd vermogen, de andere activa en de schulden.

Er kan onderscheid worden gemaakt tussen de nominale en de reële dekkingsgraad:

- **Nominale dekkingsgraad**
Bij de nominale dekkingsgraad wordt bij het vaststellen van de pensioenverplichtingen géén rekening gehouden met toekomstige toeslagverlening.
- **Reële dekkingsgraad**
Bij de reële dekkingsgraad wordt bij het vaststellen van de pensioenverplichtingen wel rekening gehouden met toekomstige toeslagverlening.

Daar waar in het jaarverslag over 'de dekkingsgraad' wordt gesproken, wordt de nominale dekkingsgraad bedoeld.

Derivaten

Van effecten afgeleide financiële instrumenten (beleggingsproducten), waarvan de waarde afhankelijk is van de waarde van andere meer onderliggende variabelen als valuta's, effecten en rentes.

DNB

De Nederlandsche Bank.

Doorsneepremie

Voor alle deelnemers aan de pensioenregeling van het pensioenfonds is de doorsneepremie een gelijk percentage van de pensioengrondslag. Bij de berekening van dit percentage wordt het totaal van individueel berekende pensioenkosten van de deelnemers uitgedrukt als een percentage van de som van alle pensioengrondslagen. Iedereen betaalt dit percentage als pensioenpremie, waardoor geslacht, leeftijd en burgerlijke staat geen rol meer spelen.

Duration

De gevoeligheid van een waarde voor fluctuaties in de kapitaalmarktrente, rekening houdend met de resterende looptijd van die waarde.

Eigen vermogen

Buffer om mogelijke waardedalingen van de in het fonds aanwezige middelen op te vangen. Pensioenfondsen zijn verplicht om te beschikken over een voldoende grote buffer. Met een toereikendheidstoets kan jaarlijks worden vastgesteld of het eigen vermogen groot genoeg is.

Ervaringssterfte

Omdat aangenomen wordt dat de werkende bevolking gezonder is dan de niet werkende bevolking wordt op basis van ervaringscijfers op de sterftekansen zoals ontleend aan de prognosetafel een leeftijdsafhankelijke afslag toegepast. Door rekening te houden met deze ervaringssterfte hoeven geen leeftijdscorrecties te worden toegepast.

Feitelijke premie

De feitelijke premie is de premie zoals deze daadwerkelijk wordt geheven in het boekjaar.

Franchise

Het deel van het salaris dat niet wordt meegenomen bij het berekenen van de pensioengrondslag.

Financieel Toetsingskader (FTK)

De door DNB uitgevoerde methodiek voor de toetsing van de financiële opzet en toestand van pensioenfondsen die vanaf 1 januari 2015 verplicht is.

Haalbaarheidstoets

De haalbaarheidstoets geeft inzicht in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden. Over de uitkomsten van de haalbaarheidstoets wordt gecommuniceerd richting verschillende stakeholders.

Grondstoffen

Grondstoffen en goederen waarvan de prijs in hoge mate wordt bepaald door de actuele vraag en aanbod. Voorbeelden zijn: olie, graan en metalen, met uitzondering van edelmetalen.

Herverzekering

Het door een pensioenfonds geheel of gedeeltelijk onderbrengen van een pensioenregeling in een levensverzekeringsovereenkomst en/of het door een pensioenfonds onderbrengen van (extra hoge) risico's bij een levensverzekeraar, zoals het overlijdensrisico en invaliditeitsrisico van deelnemers.

Inlooperisico bij arbeidsongeschiktheid

Het risico dat een arbeidsongeschiktheidsuitkering moet worden verstrekt aan één of meer werknemers uit hoofde van een ziekte of aandoening die reeds bij ingang van de (collectieve) verzekering bestond.

Kostendekkende premie

Pensioenfondsen zijn verplicht om een kostendekkende premie te berekenen. De kostendekkende premie fungeert als (wettelijk) ijkpunt bij de beoordeling van de feitelijke premie die het fonds in rekening brengt.

Marktw waarde

De marktwaarde is het bedrag waarvoor recht of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde partijen, die tot een transactie bereid en onafhankelijk van elkaar zijn.

Middel loon(regeling)

Het middel loon is de hoogte van het gemiddelde salaris gedurende de hele loopbaan. Bij de middel loonregeling hangt het uiteindelijke pensioen af van het aantal jaren dat een deelnemer bij de werkgever in dienst is geweest en het salarisverloop tijdens deze werkzame periode. Het op te bouwen pensioen is bij deze regeling een gewogen gemiddelde van alle pensioengrondslagen over de gehele periode van deelname aan de regeling.

Minimaal vereist eigen vermogen

De ondergrens van het vereist eigen vermogen. Indien het fonds niet over het minimaal vereist vermogen beschikt is sprake van een dekkingstekort.

Opkomende markten

Markten die eerder achterbleven bij de economische ontwikkeling, maar waarvan de vooruitzichten nu goed zijn. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om markten in Midden- en Zuid-Amerika, Midden- en Oost-Europa, het Verre Oosten en Zuid-Afrika.

Pensioengrondslag

Het gedeelte van het salaris dat de grondslag vormt voor de pensioenopbouw van een deelnemer. De pensioengrondslag wordt berekend door het pensioengevend jaarsalaris te verminderen met de franchise.

Pensioenwet

Op 1 januari 2007 is de Pensioenwet in werking getreden. De Pensioenwet heeft tot doel de waarborgen te verschaffen voor financiële zekerheid, individuele zekerheid en uitvoeringszekerheid.

Prognosetafels

Prognosetafels geven de gemiddelde overlevings- en sterftefrequenties binnen de Nederlandse bevolking weer en worden gebruikt bij het berekenen van pensioenpremies. De prognosetafels worden aangevuld met jaartallen die de waarnemingsperiode aangeven.

Prudent person

De "prudent person regel" is gebaseerd op Europese regelgeving en ligt vast in artikel 135 van de Pensioenwet (PW). Deze regel schrijft voor dat alle beleggingen die gedaan worden met de middelen van een pensioenfonds in het belang van de deelnemers en gepensioneerden moet zijn. Zo mogen er bijvoorbeeld geen te grote risico's genomen worden bij het beleggen.

Rentetermijnstructuur (RTS)

Maandelijks door De Nederlandsche Bank gepubliceerde marktrente met een looptijd van 1 tot 60 jaar, waarmee de toekomstige cashflow van de verplichtingen contant moet worden gemaakt.

Reservetekort

De Pensioenwet en het Besluit Financieel Toetsingskader Pensioenfondsen spreken van een reservetekort als de middelen ontoereikend zijn om naast de voorziening pensioenverplichtingen en de reserve voor algemene risico's, ook nog de vereiste reserve beleggingsrisico's, de reserve voorgenomen pensioenaanpassing en eventuele andere reserves te dekken.

Securities lending

Security lending is het uitlenen van aandelen en obligaties voor een vastgestelde periode aan derden in ruil voor een geldelijke vergoeding. Doordat het economische eigendom bij de uitlener blijft, wordt er geen koersrisico gelopen.

Stichtingskapitaal en reserves

Buffer om mogelijke waardedalingen van de in het fonds aanwezige middelen op te vangen. Pensioenfondsen zijn verplicht om te beschikken over een voldoende grote buffer. Met een toereikendheidstoets kan jaarlijks worden vastgesteld of het stichtingskapitaal en de reserves groot genoeg zijn.

Strategic Liability Matching (SLM) fund

Een beleggingsfonds welke kan worden ingezet om de rentegevoeligheid te verkleinen.

Toekomstbestendig-indexeren (TBI)-grens

Dit is de beleidsdekkingsgraad waarbij het pensioenfonds onder het nFTK volledig mag indexeren.

Toeslagverlening

Om de koopkracht van pensioenen niet achteruit te laten gaan, kunnen pensioenen worden aangepast. Dit houdt in dat er een toeslag kan worden gegeven op het pensioen. Het bestuur neemt jaarlijks een besluit over het al dan niet verhogen van de pensioenaanspraken. De toeslagverlening is voorwaardelijk. Er wordt slechts toeslag verleend voor zover de middelen van het fonds dit toelaten.

TOP/SUM (O)

Voor werknemers die geboren zijn in of na 1950 en deelnemer zijn in de pensioenregeling, is een overgangsregeling getroffen waardoor ze eerder kunnen uittreden.

Ultimate Forward Rate (UFR)

Een rentetermijnstructuur waarbij de rente voor lange looptijden beweegt richting 4,2%, waardoor de berekening van de verplichtingen minder gevoelig is voor schommelingen en mogelijk verstoorde marktomstandigheden op de financiële markten.

Uitlooprisico bij arbeidsongeschiktheid

Het risico dat een arbeidsongeschiktheidsuitkering moet worden verstrekt aan één of meer werknemers uit hoofde van een ziekte of aandoening die reeds gedurende de looptijd van de (collectieve) verzekering bestond, maar op grond waarvan een eventueel recht op een uitkering ontstond ná afloop van de looptijd van de (collectieve) verzekering.

Verantwoordingsorgaan

De in de Principes voor Goed Pensioenfonds Bestuur gehanteerde term voor een orgaan waarin de actieve deelnemers, de pensioengerechtigden en de financieel betrokken werkgever(s) zijn vertegenwoordigd en waaraan het bestuur periodiek verantwoording aflegt.

Vereist eigen vermogen

Het vermogen dat nodig is om te bewerkstelligen dat met een zekerheid van 97,5% wordt voorkomen dat het pensioenfonds binnen een periode van één jaar over minder waarden beschikt dan de hoogte van de voorziening pensioenverplichtingen. Het wordt berekend conform de daarvoor geldende wettelijke regels.

Visitatiecommissie

In het kader van de Principes voor goed pensioenfondsbestuur kan voor het toezichthoudend orgaan gekozen worden voor een visitatiecommissie die één keer in de drie jaar - of vaker als daartoe aanleiding is - het functioneren van het bestuur toetst. De visitatiecommissie wordt benoemd door het bestuur en bestaat uit ten minste drie onafhankelijke deskundigen.

VPL

Voor werknemers die geboren zijn in of na 1950 en deelnemer waren in de pensioenregeling per 31 december 2005, is een overgangsregeling (VPL-regeling) getroffen waardoor ze eerder kunnen uittreden. Voor de geboortejaren 1950, 1951 en 1952 betekent dit een overgangsregeling voor de oude "VUT"-toezegging van 80% van het netto salaris. Voor de geboortejaren 1953 tot en met 1972 betreft dit een overgangsregeling voor de gemiste opbouwjaren van het tijdelijk overbruggingspensioen tussen leeftijd 25 jaar en 1 januari 1998.

Waardeoverdracht(en)

Het naar een andere pensioenregeling overdragen van de waarde van het opgebouwde pensioenrecht.

Colofon

Uitgegeven door:

Stichting Pensioenfonds Honeywell
Laarderhoogtweg 18
1101 EA Amsterdam

Bezoekadres:

Europaweg 27
9723 AS Groningen

Correspondentieadres:

Postbus 501
9700 AM Groningen

Telefoon: (050) 582 79 27

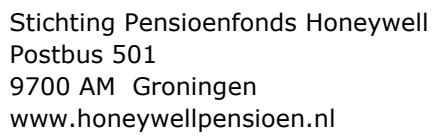
Fax: (050) 313 82 01

Internet: www.honeywellpensioen.nl

E-mail: pf.honeywell@tkppensioen.nl

Realisatie:

TKP Pensioen B.V.
Postbus 501
9700 AM Groningen

Stichting Pensioenfonds Honeywell
Postbus 501
9700 AM Groningen
www.honeywellpensioen.nl